

URÁLISZTIKAI TANULMÁNYOK 15.

Tanulmányok nyelvről, kultúráról

**A finnugor társzékek
első országos diákkonferenciájának terméséből**

Budapest, 2003. május 7–8.

Tutkielmia kielestä ja kulttuurista

**Fenneugristiikan laitosten
ensimmäisen valtakunnallisen opiskelijakonferenssin satoa**

Budapest, 7.–8.5.2003

BUDAPEST

2005

Tanulmányok nyelvről, kultúráról
A finnugor tanszékek első országos diákkonferenciájának terméséből

Budapest, 2003. május 7–8.

Tutkielmia kielestä ja kulttuurista
Fennougristiikan laitosten ensimmäisen valtakunnallisen
opiskelijakonferenssin satoa

Budapest, 7.–8.5.2003

Tanulmányok nyelvről, kultúráról

A finnugor tanszékek első országos diákkonferenciájának terméséből

Budapest, 2003. május 7–8.

Tutkielmia kielestä ja kulttuurista

Fennougristiikan laitosten ensimmäisen valtakunnallisen

opiskelijakonferenssin satoa

Budapest, 7.–8.5.2003

Szerkesztők – Toimittaneet:

Kubínyi Kata, Yrjö Lauranto

BUDAPEST

2005

URÁLISZTIKAI TANULMÁNYOK 15.

Készült

a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány,
az ELTE BTK HÖK Közművelődési Kuratóriuma
és az Oktatási Minisztérium Világ-Nyelv Programja támogatásával

Sorozatszerkesztők:
Domokos Péter és Klima László

Technikai szerkesztő:
Jeszenői Krisztina

ISSN 0238 6747
ISBN 963 463 761 2

Nyomdai munkák:
R-Print Kft.

Felelős vezető:
Sipos Tamás

© ELTE BTK FINNUGOR TANSZÉK, R-PRINT KFT.

Megrendelhető:

ELTE Finnugor Tanszék
H-1088 Budapest, VIII. Puskin utca 3.

Tartalom – Sisällys

Előszó	7
Esipuhe	15
Havas Ferenc: A diákkonferencia megnyitása 2003. május 7-én	23
Ferenc Havas: Opiskelijakonferenssin avaussanat 7.5.2003	25
Klára Balicza: Unkarinkielisten suomenpuhujien sujuvuus	27
Barbara Beczner: Puheaktit, kohteliaisuus ja toimintaan kehottaminen suomessa vieraana kielenä – tavoitteet ja tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat	34
Farkas Judit: A finn igei szerkezetek morfoszintaxisa	43
Edina Fejős: Suomen frekventatiivijohdosten käyttö	53
Eszter Friedmann: Asiantuntijahaastattelu ja kriisikertomus naistenlehtien genreinä	62
Keserű Éva: A magyarok mint a finn irodalom olvasói: hogyan olvassuk Rosa Liksomot?	71
Eszter Kovács: Opetusteksti ja genre	80
Nagy Vince Róbert: A politikai fennománia 1863-ban	88
Erzsébet Panka: Objektin sijnvaihtelun esittely suomen kielen oppikirjoissa	100
Sági Edit: A számi kisebbség szerepe és lehetőségei a Barents Euro-Arktikus Régióban	108
A kötet szerzői	117
Kirjan tekijät	118

Előszó

A finn nyelv és filológia egyetemi oktatásának már több mint 130 éves múltja van Magyarországon, de finn szakról csak az 1982–1983-as tanév óta beszélhetünk. Ekkortól folyik ui. államközi egyezmény alapján az ELTE Finnugor Tanszékén finn nyelv és kultúra szakos képzés, ill. ekkor hozták létre a vendégtanári (segédprofesszori, majd professzori) státust a már évtizedek óta meglévő finn lektori státus mellé. Később a debreceni egyetemen is szakos formát öltött a finnoktatás.

A budapesti – s egyben a magyarországi – finn szakos képzés a 2002–2003-as tanévben töltötte be huszadik évét. Az évforduló tiszteletére tanszékünk a tanév végén, 2003. május 7–8-án, országos diákkonferenciát rendezett, amelyre a hazai társtanszékekről hívtunk meg hallgatókat. Ilyen rendezvényre korábban nem volt példa tanszékeink gyakorlatában.

Konferenciánk elsődleges célja az volt, hogy lehetőséget teremtsen finn szakos vagy a finnugor nyelvek, népek kutatásával ismerkedő hallgatóknak a nyilvános szereplésre, valamint arra, hogy kipróbálhassák magukat a tudományos konferenciákkal járó tevékenységekben (szekcióbeosztás, elnökösködés, hozzászólás stb.). Nem valamiféle közös kutatómunka utáni beszámolókról volt tehát szó; a jelentkezőktől azt vártuk, hogy önállóan választott témájukat és önállóan elért eredményeiket ismertessék. A szervezési feladatok zömét az elszállásolásától a kávézási kellékek beszerzéséig hallgatóink látták el. A magyarországi finn lektorok – Anja Haaparanta Pécsről, Sanna Lähde Debrecenből, Marja Seilonen Budapestről, Rigina Turunen Szegedről – ott voltak a résztvevők közt; némelyikük már előzőleg is segített tanítványainak a felkészülésben és az előadások megformálásban.

A konferencián több tucatnyi hallgató gyűlt össze öt egyetem képviselőiben; az említetteken kívül még Piliscsabáról, az ország egyik legfiatalabb finnugor tanszékéről jöttek résztvevők. Előadás húsz hangzott el, különböző tudományterületekről: nagy részük valamilyen finn tárggyal – nyelvvel, irodalommal stb. – foglalkozott, vagyis az ún. Finnország-kutatás (magyarán: fennológia) tárgykörébe tartozott, kisebb részük pedig a lapp kultúrával (2 előadás) és a szamojédekkel, ill. az oroszországi finnugor nyelvek valamelyikével (4 előadás) volt kapcsolatos. A konferencia hivatalos nyelvei, a magyar és a finn, teljesen egyenlően oszlottak meg: az előadások fele magyarul, fele finnül hangzott el.

A szekcióválaszték és a tematika egyaránt színes volt, az előadások színvonala pedig felülmúlta várakozásunkat. A hallgatók lelkesültségétől és

kiváló teljesítményétől felbátorítva döntöttünk úgy, hogy a konferencia termését könyvalakban közzétesszük. Nyilvánvaló, hogy a diákelőadások megjelentetése több szempontból is hasznos lehet.

Először is a feladat rákényszeríti a hallgatókat arra, hogy megtapasztalják a tudományos szöveg létrehozásának szépségeit és gyötrelmeit. Mivel Magyarországon nemigen tanítanak tudományosszöveg-alkotást, s a finn szakos tantervben sincs hely kötelező íráskurzus számára, egy készülő tanulmánykötet jó alkalom a hiánypótlásra, s aki előadását a szerkesztői útmutatás szerint átdolgozta, az némileg gyakorlottabban állhat a jövő feladatai, pl. a szakdolgozat-írás elé. Külön ki kell emelni az idegen nyelven való írás jelentőségét: ilyenkor még több tudatosságra és megfontoltságra van szükség a gondolkodásban, ill. a fogalmak körülhatárolásában, mint az anyanyelven való íráskor.

Másodszor, egy ilyen kiadvány a finn illetékesek tájékozódását is segítheti. A finn felet – állami tisztségviselőket, szakértőket, a finn nemzeti tudományok képviselőit – ugyanis mindig érdekelte, hogy mi történik az országa és más országok által közösen fenntartott oktatóhelyeken, milyen messzire jutnak tanulmányaik során a finn szakos vagy finn nyelvórákra járó külföldi diákok, milyen a finn nyelv- és kultúra külföldi oktatásának határfoka, milyen finn témák keltik fel a külföldi diákok érdeklődését és miért stb. A magyar hallgatók cikkei, különösen a finnül írottak, ehhez nyújthatnak fogódzót: nemcsak arról árulkodnak, hogy milyenek szerzőik képességei, mi érdekli őket és milyen szempontból, hanem arról is, hogy milyen alapokat kaptak finn tanáraiktól és azok magyar kollégáitól az ország egyik vagy másik egyetemének hallgatóiként. Készülnek persze ezeken az egyetemeken finn tárgyú szemináriumok munkák, szakdolgozatok is, éspedig gyakran finnül, csak hogy nem olyan könnyű hozzájuk férni, mint egy tanulmánykötethez, melynek szerzői közt egyszerre több oktatóhely diákjai vannak jelen.

Harmadszor, kiadványunk ösztönzést adhat más egyetemeknek, más tanszékeknek és hallgatóiknak arra, hogy kövessék a budapesti példát. A diákkonferenciák, amellet, hogy kétségtelenül fontos terepei az információszerzésnek és a tudományos készségek fejlesztésének, nyelvi értelemben is hozzájárulnak a tanulási (és tanítási) kontextus bővítéséhez. Ha (egyik) hivatalos nyelvük az elsajátítandó nyelv, az újabb nyelvtanulási környezetet jelent, kitágítja a természetes nyelvhasználati szituációk körét, még nyilvánvalóbbá teszi a szövegtípusok sokféleségét. Előadás közben, hozzászóláskor, a hozzászólásokra való reagáláskor stb. a nyelvtanuló autentikus kommunikációs helyzetekben találja magát, s megtanul viselkedni bennük, megtanul idegen nyelven érvelni az álláspontja mellett. Az ehhez szükséges motivációt többek közt az biztosítja, hogy ez a környezet nem

hétköznapi, de nem is idegen, ill. hogy a közönség a megszokott csoportlétszámokhoz képest inspirálóan nagy, de azért nem akkora, hogy a szerepléstől visszaretentsen.

Végül negyedszer: a diáktanulmányok hozzájárulása a Finnország-kutatáshoz korántsem lebecsülendő. Ezen a konferencián is akadt szép számmal előadás, amely kétségkívül új kutatási eredménnyel szolgált, új megoldási javaslatot kínált a felvetett problémára, eddig kevésbé ismert tényeket közölt, vagy gondosan összegyűjtött példákat szolgáltatott valamely jelenség leírásához stb. Nyelvészként nekünk az okozta a legnagyobb örömet, hogy a finn nyelv és használata volt az elsőrendű téma, és mindkettőt többféle szempontból közelítették meg, pl. a transzformációs grammatika, a szövegtan, a nyelvtanítás és nyelvtanulás felől. A legtöbb előadásnak a finn mint idegen nyelv volt a tárgya; az ezzel foglalkozó kutatás számára alkalmasint sokat mondanak a külföldi finntanulóktól származó tapasztalati alapú információk.

De a haszon kérdése tágabb összefüggésekbe is helyezhető. Konferenciánk, bármilyen kicsi volt is, része volt a hosszú múltra visszatekintő finn–magyar kulturális és tudományos együttműködésnek. Ez az együttműködés az Európai Unió korszakában sem szakadhat meg, sőt inkább tovább kell erősödnie, hiszen a finn és a magyar kis nyelvek az unióban, s a kis nyelveket beszélő tagállamok érdekei igen nagy mértékben egybeesnek mind nyelvpolitikai, mind pedig nyelvtudományi és nyelvpedagógiai szempontból. Ilyen közös érdek a kis nyelvek és kultúrák kutatása, amely ugyanolyan érvényű tudást ad az emberről és a világról, mint a nagyoké; éppoly kevésbé periférikus, éppúgy a lényegre érinti, mint amaz. Ezzel kezdettől tisztában kell lennie mindenkinek, aki a tudományokat műveli vagy finanszírozza – így a tudományos pályára készülő fiataloknak is. Ez a kötet sem bizonyít egyebet, mint hogy a kis nyelvek és kultúrák méltóak a kutatásra.

A kötet összeállítását már 2003 őszén elkezdtük, de elkészülése tovább tartott a vártnál. A munkát lassító körülmények közül megemlítendő, hogy az egyik szerkesztő, Yrjö Lauranto, időközben új helyre távozott budapesti posztjáról. A diákokat elérni sem volt éppenséggel könnyű: nagy részük a konferencia után befejezte tanulmányait, és máshová ment, ki dolgozni, ki továbbtanulni, ki kutatóútra a világ valamely távoli pontjára.

Követelményeink az írott verziók tartalmát, formáját és terjedelmét illetően meglehetősen szigorúak voltak. Talán túlon belül is, hiszen az előadók egy része nem is vágott neki a feladatnak. Az elkészült kéziratok alapos javításon és csiszoláson estek át; némelyiket vissza kellett adnunk kiigazításra, kiegészítésre vagy egyenesen újraírásra. Többen épp ekkor álltak el publikálási szándékuktól. Végül tíz cikket fogadtunk el közlésre.

Szerzőinknek több mint fele az ELTE hallgatója, ami érthető is, hisz itt a legrégebbiek a finn szakos képzés hagyományai, és itt van vendégprofesszor, akinek munkássága és tevékenysége ösztönzőleg hat a hallgatóságra. Örvendetes tény, hogy a Pécsi Tudományegyetem is két cikkel képviselteti magát kötetünkben, holott Pécsen csak a finnugrisztikai oktatás keretében vagy fakultatív tárgyként lehet finnül tanulni.

A tíz tanulmányból kilenc közvetlenül, egy pedig közvetve kapcsolódik a Finnország-kutatáshoz.

Balicza Klára (Budapest) *Magyar anyanyelvűek finn beszédjének folyamatossága* c. cikkében a folyamatosság fogalmával és a folyamatosság-mérés módszereivel kapcsolatban foglal állást. Mint írja, az alkalmazott nyelvészetnek eddig nem sikerült egységes, mindenki számára megnyugtató módon definiálnia a folyamatosságot, s az egyszerű nyelvhasználóknak is csak igen homályos elképzeléseik vannak róla, amelyek nem köthetők egyértelműen a nyelvtudás egyik vagy másik részterületéhez. Mértékét kétféle számítással próbálták megadni: az egyik anyanyelvi beszélők értékelésén alapul, a másik pedig olyan mutatókon, mint a beszédtempó, szünetgyakoriság, a szünet nélküli szakaszok átlagos hossza stb. Balicza ezek után saját kísérletét ismerteti: nyelvtanulók angol és finn beszédjének mennyiségi jellemzőit mérte, majd az így kapott értékeket anyanyelvi beszélők értéktételével vetette egybe. Az eredmény azt támasztja alá, hogy a temporális tényezők relevanciája nyelvenként eltérő lehet. Balicza nem vitatja e változók fontosságát, de rámutat, hogy az eddigi vizsgálatok bizonyos mértékig félrevezetőek, hiszen jobbra monologikus anyagon folytatták le őket. Márpedig feltételezése szerint a folyamatosság inkább interakciós tulajdonság, mintsem pusztán az egyéni beszélői nyelvtudás része, így aztán nem is írható le kizárólag pszicholingvisztikai alapon.

Beczner Barbara (Budapest) azt fejtegeti *Beszédaktus, udvariasság és cselekvésre való készítés: célkitűzések és kutatási alapok* c. írásában, hogy mi a megnevezett tényezők szerepe az idegen nyelv helyes használatában. Röviden ismerteti az ún. tanulónyelvi pragmatika kutatásában használatos elveket, majd, mivel az idegen (nem pedig a második) nyelv elsajátítása és használata érdekli, rátér azoknak az írott kontextusoknak a kérdésére, amelyek sok nyelvtanulónak a beszédaktusminták egyedüli forrását jelentik: a tankönyvi dialógusokéra. Mivel ezek a szövegek, mint írja, rendkívül fontosak a nyelvtanuló szempontjából, elsőrendű követelmény, hogy hitelesek legyenek (vagy annak látszanak). Hiteles tankönyvi dialógusokhoz azonban csak úgy juthatunk, ha valódi kommunikációs helyzetekből kiindulva tárjuk fel a nyelvhasználat tényeit.

Farkas Judit (Pécs) cikkében a finn igei csoport (VP) és a finn (jelzői helyzetű) particípiumok morfoszintaktikai szerkezetének leírására tesz javaslatot. A leírás a generatív szintaxis ún. X'-elméletét követi, és azon az elgondoláson alapul, amely szerint a morfológiai folyamatok egy része a nyelvtan szintaktikai komponensében megy végbe. Így pl. az igező, azaz az igei csoport feje a szintaktikai ágrajz felsőbb projekcióiba (VoiceP, IP) mozog, hogy ott a különböző igei kategóriákban használatos jelekkel és ragokkal egyesülhessen. A modell harmadik, metodikai pillére az ún. indexelt nyelvtan: ennek segítségével válik kezelhetővé a morfológiai információ ismétlődésének, azaz a konguenciának a jelensége, mely a finnben igen sokféleképp nyilvánul meg, l. pl. a számbeli, ill. a személybeli egyezés olyan eseteit, mint *ette olleet lukeneet* 'nem olvastatok', *tulen mielelläni* 'szívesen jövök' stb. Farkas elemzésében nemcsak az inflexió számít szintaktikai folyamatnak, hanem a particípiumok képzése is. A cikk 3. része bemutatja, hányféle kiterjesztés eredményeképp születik az igezőből mellékneves kifejezés (AP). E megoldás előnye, mint olvashatjuk, az, hogy egyszerre képes tükrözni a melléknévi igenévi kategória mindkét arcát.

Fejős Edina (Budapest) az ún. frekventatív-kontinuatív igék használatát és szemantikáját tárgyalja *A frekventatív képzős igék használata a finnben* c. cikkében. Először a két alapjelentés közti különbséget határozza meg, rámutatva arra, hogy eloszlásuk nagyrészt az igei alapszó jelentésén múlik. Ezután az Internetről gyűjtött példamondatai segítségével azt vizsgálja, hogy milyen további jelentéseket fejezhetnek ki a gyakorító-folyamatos képzők az ismétlődés vagy folyamatosság mozzanatán túl, és hogy honnan származhatnak többletjelentéseik. Az alapjelentés és a mellékjelentések avagy aktuális értelmezések (sokirányúság, habitualitás, konativitás, lekicsinylő árnyalat, reflexivitás-reciprocitás stb.) viszonyát boncolgatva arra a természetes következtetésre jut, hogy e mellékjelentések legtöbbször valamely nyelvhasználati szituáció termékei, de születésüket épp a frekventatív-kontinuatív alapjelentés tette lehetővé.

Friedmann Eszter (Budapest) *A szakértői interjú és a krízistörténet mint női magazínok szövegtípusai* c. tanulmánya a szó szoros értelmében vett szövegtípezési munka. A szerző különböző szövegtípuselméletek fényében hasonlít össze két interjúcsoportot, melyekkel finn női lapokban találkozott: a szakértővel készített interjút és a magánéleti válságról szóló beszámolót. Mindenekelőtt az idézés módja és a makroszerkezet szempontjából vizsgálja meg őket, s az egyezések mellett szép számmal mutat ki köztük különbségeket is, melyek arra engednek következtetni, hogy két önálló szövegtípussal van dolgunk. Friedmann egyszerre támaszkodik a Halliday-féle nyelvelméletre és többek közt a labovi szociolingvisztikára, így tisztában

van vele, hogy a szövegtipológiában sem lehet klasszikus, hermetikus kategóriákkal számolni, hisz itt is részben homályosak a határok. Ebből azonban nem következik, hogy prototipikus példányok se léteznének; Friedmann szerint természetszerűleg magának a szövegtípusnak a fogalma is épp ezek meglétén alapul.

Keserű Éva (Debrecen) munkájához egy hat országra kiterjedő kutatási program szolgált indítékkal, melyet jyvaskyläi kultúrakutatók kezdeményeztek egy 1989-es Rosa Liksom-novella recepciójának tanulmányozására. Az eredményeket 2000-ben tették közzé Jyväskyläben. Két évvel később a szerző ennek a vizsgálatnak egy részét folytatta le debreceni egyetemisták megkérdezésével. A szöveget ő és egy hallgatótárs fordította magyarra. Cikkében ismerteti felmérésének eredményeit, és összeveti őket a többi országban kapott eredményekkel. Az összehasonlításból megtudhatjuk, hogy a magyar fiatalok olvasata közelebb áll a francia, német és finn, mint az angol, észt és bolgár fiatalokéhoz. A finn-magyar irodalmi fogadtatás kérdése régóta foglalkoztatja mindkét ország tudósait. Keserű a H. R. Jauss-féle recepcióesztétikai felfogásból kiindulva leszögezi, hogy az értelmezés első fázisain túl az értelmezésben bekövetkező változásokat is figyelni kéne, azaz ugyanazokat a kérdéseket ugyanazokban az országokban bizonyos idő elteltével újra fel kéne tenni.

Kovács Eszter *Tanszövegek és műfajiság* c. cikke két területet kapcsol össze: a finnek mint idegen nyelvnek a kutatását és a szövegtudományt. A szerzőt az érdekli, hogy milyen szövegtípust képviselnek az általa megvizsgált finnországi és hazai finn nyelvkönyvek dialógusai. Vizsgálódását a szövegtípus fogalmának értelmezésével kezdi. Többek nézetére hivatkozva leszögezi: a társadalmi konvenció alapján minden szöveg meghatározott kommunikációs helyzetet előfeltételez, és magán hordja annak jegyeit; ezenkívül az egy típusba tartozó szövegeknek a funkciója is azonos. Eszerint, mint elemzése során megállapítja, a nyelvkönyvi dialógus önálló életet él, és mára már önálló szövegfajtát alkot, mely csak a tankönyvek világában fordulhat elő. Ezek után azt vizsgálja meg közelebbről, hogy miként befolyásolja a hitelességre törekvés mint pedagógiai követelmény a tankönyvi dialógusok műfajiságát.

Nagy Vince Róbert (Debrecen) a fennomán mozgalom történetének egy évéről, az 1863-as esztendőről ad áttekintést a finn eszme-, politika- és sajtótörténet szempontjából. A cikk célja bemutatni, hogyan alakult át ez az eszmei irányzat politikai ideológiává. Mint a bevezetőből kiderül, az 1863-as év azért jelentett fordulópontot ebben a folyamatban, mert ekkor hozta létre

első fórumát, a *Helsingin Uutiset* nevű lapot az ifjúfennománok csoportja Y. S. Yrjö-Koskinennel az élén. A cikk megismertet bennünket az 1860-as évek elejének belpolitikai helyzetével és azzal, hogy mi volt az újonnan alapított újság álláspontja a vitás nemzeti és társadalmi kérdésekben. Nagy szerint a lap s általában a sajtó szerepe a folyamatban az volt, hogy helyettesítette a még nem létező politikai intézményeket, s egyúttal a szó mai értelmében véve formálta a közvéleményt. A szerző saját, átgondolt fordításában idézi Yrjö-Koskinennek a nyelvügyről, a finn államiság kérdéséről, a politikai szabadság fogalmáról, a nyilvánosság szerepéről kifejtett nézeteit, még közelebb hozva ezáltal Yrjö-Koskinen alakját a magyar olvasóhoz.

Panka Erzsébet (Budapest) a finn nyelvtan egyik legtöbbet tárgyalt kérdéséhez, az accusativusi és partitivusi tárgy használatához szól hozzá *A tárgyesetek váltakozásának kezelése a finn nyelvkönyvekben* című cikkében. Írása nagyrészt a probléma pedagógiai-didaktikai vetületével foglalkozik, de a lingvisztikai megközelítés számára is hoz újat, azzal, hogy olyan szempontokra hívja fel a figyelmet, amelyeket a fennisztikában eddig nem volt szokás bevonni a kérdés vizsgálatába. Panka a belső idő behatároltságát / behatárolatlanságát (és az aspektust) tartja a megfelelő kiindulópontnak, de mint írja, tekintetbe kell venni a mondat tranzitivitási fokát is a Hopper és Thompson-féle skála szerint. Vizsgálatának tanulságait összegezve rámutat, hogy a finn tárgyeset-használat nem sajátíttatható el elszigetelt mondatokban, automatikus szintaktikai választásként; ahhoz, hogy tisztázhassuk – megtaníthassuk, megtanulhassuk – az esetmegválasztás feltételeit, mérlegelnünk kell mind a (beszélt vagy írott) szövegegész szerkezetét, mind pedig a nyelvhasználati szituációt, amelyhez szövegünket rendeljük.

A sort **Sági Edit** (Pécs) politikai földrajzi tárgyú cikke zárja. A Barents-régió (*Barents Euro-Arctic Region*) elnevezésű együttműködési szervezet Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország legészakibb területeit és egyúttal öt uráli nyelvű nép, a lappok, karjalaiak, vepszék, komik és nyenyecsek lakóhelyét foglalja magában. E perifériák regionális fejlesztésének gondolata Norvégiától származik, s az alapító okiratot is ott írták alá 1993-ban. A cikk első kézből származó információkkal látja el az olvasót ennek a Magyarországon meglehetősen ismeretlen és – Sági szavával – példaszerű vállalkozásnak a háttéréről, alapelveiről, célkitűzéseiről, szervezeti felépítéséről, arról, hogy milyen szerepet játszottak, ill. játszanak benne a norvég lappok, és hogy hogyan fest a más-más érdek- és referenciacsoportokba tartozó felek közti együttműködés a nyugati lappság szemszögéből.

Ehhez hasonló fennológiai cikkgyűjteményt először a finn szak fennállásának 10. évfordulója alkalmából adott ki tanszékünk, oktatók és volt hallgatók túlnyomórészt magyar nyelvű írásaiból (l. ugyanebben a sorozatban a 6. számot). Jelen kiadványunk a második a sorban. Megjelenését az Oktatási Minisztérium Világ–Nyelv Programja és az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata támogatta. Szponzorainkon kívül köszönettel tartozunk Jeszenői Krisztinának, tanszékünk nemrég végzett hallgatójának, a szövegszerkesztésben és a nyomdai előkészítésben nyújtott segítségével. Reméljük, a hagyomány ezután is továbbél, és újabb diákkötetek folytatják a sort a magyarországi finn szakos képzés elkövetkezendő jubileumain.

Budapest–Tampere, 2004 őszén

A szerkesztők

Esipuhe

Unkarissa suomea ja suomalaista filologiaa on opetettu jo yli 130 vuotta, mutta varsinaisen yliopiston oppiaineen statuksen aine sai vasta lukuvuonna 1982–1983. Silloin käynnistettiin bilateraalisen sopimuksen pohjalta Suomen kielen ja kulttuurin aineopetus Budapestin Loránd Eötvös-in yliopiston fennougristiikan laitoksessa. Samalla perustettiin Budapestiin vierailevan apulaisprofessorin (sittemmin vierailevan professorin) toimi lehtoraatin ohkeen, joka oli ollut olemassa jo vuosikymmeniä. Myöhemmin myös Debrecenissä alettiin opettaa suomea itsenäisenä ainekokonaisuutena.

Lukuvuonna 2002–2003 Suomen kielen ja kulttuurin aineopetus täytti Budapestin yliopistossa – ja täten myös koko maassa – 20 vuotta. 20-vuotisjuhlan kunniaksi Budapestin fennougristiikan laitos järjesti lukuvuoden loppuvaiheessa (7.–8.5.2003) valtakunnallisen opiskelijakonferenssin, johon kutsuttiin osallistujia maan kaikista fennougristiikan laitoksista. Vastaavaa konferenssia ei ollut aikaisemmin pidetty näissä laitoksissa.

Konferenssin ensisijaisena tarkoituksena oli tarjota maan eri yliopistoissa suomen tai muiden suomalais-ugrilaisten kielten ja kansojen tutkimukseen perehtyville nuorille esiintymisfoorumi sekä tilaisuus harjoitella tieteelliseen konferenssiin liittyviä toimintoja (sektioiden suunnittelua, puheenjohtajuutta, puheenvuorojen käyttöä ym.). Kyseessä ei ollut mikään tiettyyn projektiin liittyvien opintotöiden esittelytilaisuus, vaan ilmoittautuneiden toivottiin kunkin kertovan itsenäisesti valitsemastaan tutkimuskohteesta ja saavuttamistaan tuloksista. Konferenssi ja siihen kuuluvat tehtävät majoituksineen, kahvituksineen päivineen valmisteltiin ja hoidettiin pääosin opiskelijoiden voimin. Konferenssiin osallistuivat suomen kielen lehtorit maan eri opetuspaikoista: Anja Haaparanta Pécsistä, Sanna Lähde Debrecenistä, Marja Seilonen Budapestista sekä Rigina Turunen Szegedistä. Osa heistä tuki osanottajia jo ennen konferenssia antamalla osallistumisohjeita ja työstämällä esitelmiä.

Konferenssiin osallistui monta kymmentä opiskelijaa viidestä yliopistosta: mainittujen lisäksi myös Piliscsabasta, yhdestä maan uusimmista fennougristiikan laitoksista. Esitelmiä pidettiin yhteensä 20, ja ne liittyivät eri tieteenaloihin. Suurin osa niistä oli suomen kieleen liittyviä tai suomalaisaiheisia eli ns. Suomi-tutkimukseen (unkarilaisittain *fennologiaan*) kuuluvia, loput koskivat saamelaista kulttuuria (2 esitelmää) sekä samojedikansoja ja Venäjän suomalais-ugrilaista kieltä (4 esitelmää). Esitelmönti kielet olivat suomi ja unkari, ja ne jakautuivatkin täysin tasaisesti: puolet esitelmistä pidettiin unkariksi, puolet suomeksi.

Konferenssi oli sektiojaoltaan ja aiheiltaan värikäs, ja sen taso osoittautui korkeammaksi kuin oli osattu kuvitella. Opiskelijoiden innostuneisuus ja hyvät suoritukset rohkaisivat meitä ajatukseen julkaista esitelmät myös kirjana. On selvä, että tällaisesta kirjasta voi olla monenlaista hyötyä.

Ensinnäkin tällainen kirjoitustehtävä saa opiskelijat paneutumaan tieteellisen kirjoittamisen kauneuksiin ja kauhuihin. Tieteellisen kirjoittamisen opetusta Unkarin yliopistoissa on sangen vähän. Suomen kielen ja kulttuurin opetussuunnitelmassakaan ei löydy tilaa pakolliselle tieteellisen kirjoittamisen kurssille. Näin ollen esitelmien muokkaaminen toimittajien ohjeiden mukaan kokoomateoksessa julkaistaviksi artikkeleiksi on monelle hyvä tilaisuus täyttää tätä aukkoa ja saada harjoitusta tulevaisuutta, esim. lopputyön kirjoittamista varten. Erikseen on syytä korostaa vieraalla kielellä kirjoittamisen tärkeyttä: yleensä se pakottaa käsitteistämään ja ajattelemaan vielä tietoisemmin ja harkitummin kuin äidinkielellä kirjoittaminen.

Toinen tällaiseen julkaisuun liittyvä hyötyseikka liittyy Suomen viranomaisiin. Suomalaista osapuolta – Suomen viranomaisia, asiantuntijoita ja alan ammattilaisia – on nimittäin aina kiinnostanut, mitä Suomen ja muiden valtioiden yhteisvoimin ylläpitämissä opetuspisteissä tapahtuu, kuinka pitkälle suomen opinnoissa voidaan ulkomaisissa yliopistoissa päästä, kuinka tehokasta Suomen kielen ja kulttuurin ulkomaanopetus on, mitä tutkimuskohteita ulkomaiset suomenopiskelijat itselleen valitsevat, mitkä ovat heidän motiivinsa jne. Unkarilaisten opiskelijoiden tutkielmat, varsinkin suomeksi kirjoitetut, voivat tarjota tässä jonkinlaisia kiinnekohtia. Nehän kertovat paitsi kirjoittajiensa kyvyistä, intresseistä ja näkökulmista myös siitä, minkälaisen pohjan he ovat saaneet suomalaisilta opettajiltaan ja näiden paikallisilta kollegoilta opiskellessaan suomen kieltä ja Suomen kulttuuria maan eri yliopistoissa. Tosin Suomi-tutkimusta näissä yliopistoissa tehdään myös seminaari- ja lopputöinä ja usein nimenomaan suomen kielellä, mutta näihin töihin on vaikea tutustua. Sen sijaan kirjaan, johon on koottu kirjoituksia eri opetuspisteitä edustavilta opiskelijoilta, on helpompi päästä käsiksi.

Kolmanneksi tällainen kirja voi rohkaista muita yliopistoja, laitoksia ja opiskelijoita seuraamaan Budapestin esimerkkiä. Sitä, että tämäntyypisillä tapahtumilla voi olla hyvinkin suurta merkitystä niin tiedonhankinnan kuin tieteellisten valmiuksien kehittelynkin kannalta, ei käy kieltäminen. Mutta opiskelijakonferenssin järjestäminen on myös kielellisessä mielessä oppimis- (ja tietysti opettamis-) ympäristön laajentamista. Jos (yhtenä) konferenssikielenä on opiskeltava kieli, laajentuu myös sen oppimisen ympäristö, ja näin myös luonnolliset kielenkäyttöympäristöt – koko tekstilajikirjo – monimuotoistuvat. Esiintyessään, puheenvuoroja käyttäessään tai sellaisiin vastatessaan kielenoppija joutuu autenttisiin vuorovaikutus-

tilanteisiin, joissa hän oppii käyttäytymään ja puolustamaan kantaansa vieraalla kielellä. Tällainen ympäristö pystyy motivoimaan opiskelijoita mm. siksi, että se on riittävän epätavallinen, muttei liian outo; kuulijoiden lukumäärä on inspiroivan laaja verrattuna oman tuttuun opintoryhmään, ei kuitenkaan pelottavan iso.

Ja vihdoin neljänneksi: opiskelijoiden kirjoittamien tutkielmien anti Suomi-tutkimukselle ei ole suinkaan väheksyttävä. Tämänkin opiskelijakonferenssin aikana saatoimme kuulla esitelmää, jotka kiistämättä tarjosivat jotakin uutta: uusia tutkimustuloksia, uusia ratkaisuehdotuksia käsittelemiinsä ongelmiin, vähän tunnettua faktaa, huolella kerättyä ja analysoitua esimerkkiaineistoa jonkun ilmiön kuvaamiseksi jne. Lingvisteinä meitä erityisesti ilahdutti se, että suomen kieli ja sen käyttö ovat olleet keskipisteessä ja näitä kysymyksiä käsiteltiin monesta näkökulmasta; esimerkkeinä mainittakoon transformaatiokielioppi, tekstintutkimus sekä kielen oppiminen ja kielen opetus. Eniten esitelmää liittyi suomi vieraana kielenä -alaan. Tällä alalla ulkomaisilta suomenoppijoilta saatavasta kokemukseräisestä informaatiosta saattaa olla erityistä hyötyä.

Mutta hyötykysymys voidaan sijoittaa myös laajempaan kontekstiin. Vaikka opiskelijakonferenssimme oli pienimuotoinen, se oli kuitenkin osa sitä Unkarin ja Suomen välistä kulttuuri- ja tiedeyhteistyötä, joka on jatkunut jo hyvin pitkään. Euroopan Unionin myötä tämän yhteistyön on syytä jatkua edelleen – ja entistä vahvempaan, sillä sekä unkari että suomi ovat EU:ssa pieniä kieliä ja pieniä kieliä puhuvien maiden intressit ovat monesti – niin kielipoliittisesti kuin tässä tapauksessa kielitieteellis-pedagogisestikin – pitkälti samat. Pienten kielten ja kulttuurien tutkimus antaa yhtä validia tietoa ihmisestä ja hänen maailmastaan: se ei ole tieteen periferiaa vaan yhtä lailla ytimessä kuin suurtenkin tutkimus. Tämä pitää osoittaa niin tieteentekijöille, rahoituksesta vastaaville kuin myös nuorille tieteellistä uraansa aloitteleville itselleen alusta alkaen. Tämä julkaisu on yksi osoitus siitä, että pienet kielet ja kulttuurit ovat tutkimisen arvoisia.

Opiskelijakonferenssijulkaisuhanke aloitettiin jo syksyllä 2003, mutta sen toteuttaminen kesti odotettua kauemmin. Työtä hidastuttavista tekijöistä mainittakoon, että toimittajista toinen, Yrjö Lauranto, on välillä siirtynyt Budapestin asemapaikastaan uuteen virkaan. Ei ollut myöskään täysin ongelmatonta tavoittaa opiskelijoita – heistähän suurin osa on konferenssin jälkeen suorittanut loppututkintonsa ja lähtenyt tiehensä työelämäänsä, jatko-opintojen pariin taikka tutkimusmatkalle maailman etäisiin kolkkiin.

Kirjallisille versioille asetettiin melko tiukat vaatimukset niin sisällön, muodon kuin laajuudenkin suhteen – ehkäpä liiankin tiukat, sillä osa opiskelijoista ei uskaltanutkaan ryhtyä työhön. Valmistuneet kirjoitukset joutuivat

ankaran korjaus- ja hiomistyön kohteiksi: osa palautettiin korjattavaksi tai täydennettäväksi, jotkut jopa uudelleen kirjoitettavaksi. Useat luopuivat mukaantulosta juuri tässä vaiheessa. Artikkeleita kokoelmaan hyväksyttiin loppujen lopuksi 10.

On ymmärrettävää, että artikkeleista yli puolet on syntynyt Budapestin yliopistossa – siellähän suomenopetuksella on pisimmät perinteet, ja on myös vieraileva professori, jonka tutkimustyö ja toiminta vaikuttavat opiskelijoihin kannustavasti. Ilahduttavaa on myös se, että Pécsin yliopistosta saatiin 2 artikkelia, vaikka Pécsissä suomea luetaan vain joko osana fennougristiikan aineopintoja tai vapaaehtoisena lisäaineena.

Kirjan tutkielmat liittyvät kaikki Suomi-tutkimukseen: yhdeksän suoraan ja yksi epäsuorasti.

Klára Balicza (Budapest) tarkastelee artikkelissaan puheen sujuvuuden käsitettä ja sitä, miten sujuvuutta voitaisiin mitata. Balicza nostaa esiin sen, että soveltavan kielitieteen alalla ei ole löydetty sujuvuudelle yhteistä, kaikkia tutkijoita tyydyttävää määritelmää. Hän toteaa myös sen, että tavallisten kielenpuhujien mielikuva sujuvuudesta on hyvin epämääräinen eikä kuvaa sellaisenaan mitään kielitaidon osa-aluetta. Balicza esittää, että sujuvuutta on lähestytty käyttämällä pääosin kahta metodia: äidinkielisten puhujien arvioita ja mittaamalla sellaisia puheen ominaisuuksia kuin puhenopeus, taukojen frekvenssi, tauottomien jaksojen keskipituus jne. Artikkelissaan Balicza kuvaa pientä tutkimustaan, jossa hän itse arvioi englantia ja suomea vieraana kielenä puhuvien sujuvuutta kvantitatiivisesti ja toisaalta myös äidinkielisten arvioiden perusteella. Tutkimuksen tulokset vahvistavat sitä käsitystä, että temporaalisten tekijöiden relevanssi saattaa kielittäin vaihdella. Vaikka Balicza ei kielläkään näiden muuttujien tärkeyttä, hän toteaa, että sujuvuustutkimukset ovat osin vääristyneitä siitä syystä, että ne on useimmiten tehty monologiaineiston pohjalta. Baliczan mukaan sujuvuus saattaa olla pikemminkin puhutun tekstin vuorovaikutteinen ominaisuus – ei pelkästään yhden kielenpuhujan kielitaidon osa. Niinpä pelkkä psykolingvistinen lähestymistapa ei riitä kuvaamaan sujuvuutta kokonaisvaltaisesti.

Barbara Beczner (Budapest) pohtii artikkelissaan kohteliaisuuden, puheaktien, erityisesti toimintaankehottamisaktien, ja vieraan kielen käytön suhdetta. Beczner kuvaa lyhyesti ne periaatteet, joita ns. välikielen pragmatiikan tutkimuksessa on käytetty. Koska Becznerin näkökulma on nimenomaan vieraan (ei toisen) kielen oppiminen ja käyttö, hän nostaa esiin ne kirjalliset kontekstit, joissa eri puheaktit monilla vieraan kielen oppijoille näyttäytyvät: oppikirjojen dialogitekstit. Beczner korostaa oppikirjadialogien tärkeyttä vieraan kielen oppijoille ja tulee siihen tulokseen, että niiden

autenttisuus (tai ainakin autenttisuuden imitointi) on oppijoille ensiarvoisen tärkeää. Beczner kuitenkin toteaa, että hyviin oppikirjadiaalogeihin voidaan päästä vain tutkimalla kielenkäyttöä aidoissa kielenkäyttötilanteissa.

Judit Farkas (Pécs) esittää artikkelissaan *Suomen verbirakenteiden morfosyntaksia* ehdotuksen verbilausekkeen (VP) ja (attribuuttiasemaisten) partisiippien morfosyntaktisen rakenteen kuvaamiseksi suomen kielessä. Kuvaus perustuu generatiivisen syntaksin ns. pilkkuteoriaan sekä ajatukseen eräiden morfologisten prosessien sisällyttämisestä syntaksiin. Tämän ajatuksen mukaan esim. verbin vartalo l. verbilausekkeen pää siirtyy syntaktisessa puussa ylempiin projektioihin (VoiceP, IP), yhtyäkseen finiittiverbin tunnuksiin ja päätteisiin. Farkasin mallin kolmantena, metodisena komponenttina on ns. indeksimalli. Indeksoinnin avulla voidaan kätevästi käsitellä morfologisen informaation toistumista eli kongruenssia, joka suomen kielessä ilmenee monella tavoin: lukukongruenssina tyyppiä *ette olleet lukeeet*, persoonakongruenssina tyyppiä *tulen mielelläni* jne. Farkasin analyysissa paitsi taivutus myös partisiippien johtaminen on morfosyntaktinen prosessi. Artikkelinsa kolmannessa osassa hän esittää, minkälaisen projektoiden kautta verbivartalosta kasvaa adjektiivilauseke (AP). Farkasin mukaan tästä ratkaisusta on se hyöty, että se yhtä aikaa pystyy kuvastamaan partisiippiluokan molemmat kasvot.

Edina Fejős (Budapest) kuvailee artikkelissaan suomen kielen ns. frekventatiivis-kontinuaatiivisten verbijohdosten käyttöä ja merkityssysteemistöä. Artikkelinsa alussa Fejős pohtii frekventatiivisuuden ja kontinuaatiivisuuden eroa ja määrittelee lopuksi eron pitkälti kannan merkityksen perusteella. Fejős pohtii Internetistä poimimiensa esimerkkien avulla sitä, mitä muita merkityksiä frekventatiivis-kontinuaatiivisilla johtimilla on toistamis- ja jatkumismerkityksen lisäksi, sekä sitä, mistä nämä muut merkitykset ovat saattaneet syntyä. Hän miettii artikkelissaan perusmerkityksen ja sivumerkitysten suhdetta ja tulee siihen luonnolliseen johtopäätökseen, että monet sivumerkitykset – mm. konatiivisuuden ja vähättelevyyden tulkinta – syntyvät jossakin kielenkäyttötilanteessa, mutta toisaalta niiden synnyn mahdollistaa juuri frekventatiivis-kontinuaatiivinen perusmerkitys.

Eszter Friedmannin (Budapest) artikkeli on tekstilajitutkimusta puhtaimmillaan. Hän pohtii eri tekstilajiteorioiden valossa kaksi suomalaisista naihtenlehdistä löytämänsä tekstiryvistä, asiantuntija-haastatteluja ja kriisikertomuksia. Friedmann tarkastelee näiden tekstien yhteydessä erityisesti niissä esiintyviä referointirakenteita ja tekstien makro-rakennetta. Friedmann löytää valitsemilleen tekstirypäille yhtäläisyyksiä

mutta myös joukon eroja, mistä syystä hän tulee siihen tulokseen, että asiantuntijahaastattelut omalla tahollaan ja kriisikertomukset omallaan muodostavat omat tekstilajinsa. Friedmann käyttää tutkimuksessa hyväkseen sekä systeemis-funktionaalista kieliteoriaa että mm. labovilaista sosiolingvistiikkaa. Friedmann oivaltaakin sen, että myöskään tekstilajeja ei voi kuvata klassisina, hermeettisinä kategorioina, vaan niidenkin rajat ovat osin hämärät. Tämä ei saa kuitenkaan johtaa siihen, että prototyypiksiäkään edustajia ei olisi olemassa. Friedmannin mukaan juuri näihin prototyyppi-edustajiin koko tekstilajin käsite luonnollisesti perustuu.

Éva Kesorin (Debrecen) artikkeli liittyy Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön alulle panemaan laajaan projektiin, joka kohdistui Rosa Liksomien 1989 ilmestyneen *Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista...* -novellin vastaanottoon kuudessa maassa. Tutkimuksen tulokset julkaistiin Jyväskylässä v. 2000. Oman tutkimuksensa Kesorin suoritti kaksi vuotta myöhemmin Debrecenin yliopiston opiskelijoita haastatellen. Novellin on unkarintanut Kesorin itse, yhdessä toisen opiskelijan kanssa. Artikkelissaan *Unkarilaiset Suomen kirjallisuuden lukijoina: miten Rosa Liksomia luetaan* hän esittelee kyselyn tuloksia ja vertaa niitä muista maista saatuihin tuloksiin. Vertailusta käy ilmi, että unkarilaisnuorten lukeminen muistuttaa enemmän ranskalaisten, saksalaisten ja suomalaisten kuin englantilaisten, virolaisten ja bulgariaalaisten lukemista. Suomen ja Unkarin kirjallisuuden vastaanotto on vanhastaan kiinnostanut kummankin maan tutkijoita. Kesorin lähestyy aihettaan H. R. Jaussin estetiikasta käsin ja toteaa, että huomiota kannattaisi kiinnittää ensireseption lisäksi myös reseption muuttumiseen palaamalla samoissa maissa samoihin kysymyksiin jonkin ajan kuluttua.

Eszter Kovácsin (Budapest) artikkeli liittyy toisaalta suomi toisena ja vieraana kielenä -tutkimukseen, toisaalta tekstintutkimukseen. Kovács tarkastelee artikkelissaan sitä, mitä tekstilajia eräiden Unkarissa ja Suomessa käytettävien suomen kielen oppikirjojen tekstit edustavat. Kovács lähtee liikkeelle tekstilajin määritelmästä. Useihin tutkijoihin viitaten Kovács nostaa esiin sen, että tekstilaji pitää sisällään vahvan yhteiskunnallisen konventionaalisuuden ja tunnettuuden. Tämän lisäksi yhtä ja samaa tekstilajia edustavilla teksteillä on yksi ja sama päämäärä. Tästä näkökulmasta Kovács alkaa analysoida oppikirjojen tekstejä ja tulee siihen tulokseen, että ne ovat alkaneet elää omaa elämäänsä ja muodostavat nykypäivänä oman tekstilajinsa, sellaisen, jota oppikirjamaailman ulkopuolella ei ole olemassa. Samalla Kovács käsittelee myös kysymystä siitä, miten pedagogisesta vaatimuksesta johtuva autenttisuuden tavoittelu vaikuttaa oppikirjadiaalogeihin tekstilajina.

Vince Róbert Nagy (Debrecen) tarkastelee artikkelissaan *Poliittinen fennomania vuonna 1863* ko. vuosiluvun merkitystä Suomen aate-, poliittisen ja lehdistöhistorian kannalta. Hänen tarkoituksenaan on havainnollistaa fennomanian muuttumista aatteellisesta suuntauksesta poliittiseksi ideologiaksi. Kuten Nagy artikkelin johdannossa sanoo, vuotta 1863 voidaan pitää prosessin kannalta käännekohtana siksi, että Y. S. Yrjö-Koskinen ja hänen ympärilleen ryhmittyneet jungfennomaanit perustivat ensimmäisen fooruminsa, Helsingin Uutiset -lehden, juuri silloin. Artikkelin toisessa luvussa Nagy luo katsauksen 1860-luvun alun poliittiseen tilanteeseen. Kolmas luku tutustuttaa lukijan uuden lehden kantaan ajan kansallisissa ja yhteiskunnallisissa kiistakysymyksissä. Neljännessä luvussa Nagy pohtii lehden ja koko silloisen sanomalehdistön roolia toistaiseksi olemattomien poliittisten instituutioiden korvikkeena ja samalla yleisen mielipiteen muokkausvälineenä sanan nykyisessä merkityksessä. Yrjö-Koskisen näkemyksiä kieliasiasta, Suomen valtiollisesta asemasta, poliittisen vapauden käsitteestä ja julkisuuden tehtävästä tekijä valottaa harkitusti käännettyin lainauksin. Näiden avulla unkarilaiselle lukijalle hahmottuva kuva Yrjö-Koskisesta tulee persoonallisemmaksi.

Erzsébet Panka (Budapest) käsittelee artikkelissaan yhtä fennistiikan käsitellyintä aihetta, objektin sijanvaihtelua. Pankan näkökulma on osin pedagogis-didaktinen, mutta hän tuo kielelliseenkin analyysiin sellaisia uusia näkökulmia, joita objektin sijanvaihtelun yhteydessä ei ole fennistiikassa ollut tapana nostaa esiin. Panka tarkastelee aihettaan toisaalta rajattuuden ja rajaamattomuuden (ja aspektin) näkökulmasta, mutta toisaalta hän yhdistää tämän lähestymistavan Hopperin ja Thompsonin esittelemään transitiivisuusastehypoteesiin. Panka osoittaa artikkelissaan, että objektin sijanvaihtelun oppimista ei voi eristää automaattiseksi syntaktiseksi valinnaksi, vaan sen käyttöä pohdittaessa – ja näin ollen opittaessa ja opetettaessa – huomiota on kiinnitettävä koko tekstikokonaisuuden – puhutun tai kirjoitetun – rakenteeseen ja siihen kielenkäyttötilanteeseen, johon kulloinenkin teksti synnytetään.

Kirja päättyy **Edit Ságin** (Pécs) artikkeliin *Saamelaisvähemmistön tehtävä ja mahdollisuudet Barentsin alueella*. Artikkelin kuuluu poliittisen maantieteen alaan. Barentsin alueella (*Barents Euro-Arctic Region*, BEAR) tarkoitetaan aluetta, joka koostuu Norjan, Ruotsin, Suomen ja Venäjän pohjoisimmista osista ja kattaa viiden uralilaista kieltä puhuvan kansan: saamelaisten, karjalaisten, vepsäläisten, komilaisten ja nenetsien asuma-alueet. BEAR on samalla näiden maiden ja kansojen muodostaman alueellisen yhteistoimintajärjestön nimi. Ajatus Euroopan pohjoisten reunaseutujen vilkastamisesta alueellisen yhteistyön keinoin on peräisin Norjasta, jossa

järjestön perustuskirja allekirjoitettiin 1993. Artikkelista saadaan ensi käden tietoa tämän Unkarissa melko tuntemattoman ja – Ságin sanoin – esikuvallisen hankkeen taustoista, periaatteista, tavoitteista, Barents-järjestön organisaatiosta sekä mm. siitä, minkälainen osa hankkeen kehittämisessä Norjan saamelaisilla on ollut ja miltä yhteistyö eri viite- ja intressiryhmiin kuuluvien osapuolten kesken länsisaamelaisten näkökulmasta näyttää.

Ensimmäisen Suomi-tutkimukseen liittyvän artikkelikokoelmansa Budapestin yliopiston fennougristiikan laitos julkaisi suomen aineopetuksen 10-vuotisjuhlan johdosta (ks. Urálsztikai Tanulmányok 6). Siihen oli koottuna kirjoituksia laitoksen työntekijöiltä ja entisiltä opiskelijoilta. Valtaosa kirjoituksista oli unkarinkielisiä. Nyt käsillä oleva kokoelmamme on sarjassa toinen. Se on saanut avustusta Unkarin opetusministeriön Világ-Nyelv (Maaailma–Kieli) -ohjelmasta sekä Budapestin yliopiston humanistisen tiedekunnan opiskelijajärjestöltä. Sponsorien lisäksi kiitämme myös fil. maist. Krisztina Jeszenőiä avusta tekstinkäsittelyssä ja ladonnassa. Toivomme, että yhä uudet opiskelijajulkaisut jatkavat alkanutta perinnettä Unkarin suomenopetuksen täyttäessä uusia pyöreitä vuosia.

Budapestissa ja Tampereella syksyllä 2004

Toimittajat

HAVAS FERENC

Budapest

A diákkonferencia megnyitása 2003. május 7-én

Tisztelt leendő és jelenlegi kollégák, kedves vendégeink!

Nagy örömömre szolgál, hogy az ELTE Finnugor Tanszéke nevében köszönhetem önöket a magyarországi finnugor tanszékek első országos hallgatói konferenciáján. Bizonyára megbocsátják nekem, ha az *első* szó hangsúlyozásával némi elégedettségemet is kifejezem, hogy e fontos találkozó éppen a mi tanszékünk kezdeményezésére és kebelében jöhetett létre. Talán általában véve is magától értetődő, ha a hallgatói tudományos munka egy ilyen – legalábbis szakjaink tekintetében – új műhelye az ország legnagyobb, három „saját” szakkal is rendelkező tanszékén kezdi meg remélhetőleg perspektivikus működését, de az adott esetben még konkrét indítatásunk is volt: többek között ezzel a rendezvénnnyel kívántuk demonstrálni, hogy e három említett szak egyike, a finn nyelv és kultúra szak, mely hazánkban először éppen tanszékünkön jött létre, az idén ünnepli fennállásának huszadik évfordulóját.

Bár konferenciánk ebben a nemben első, nem egészen előzmény nélküli. Tíz évvel ezelőtt, a finn szak fennállásának első kerek évfordulóján ugyancsak rendeztünk egy tudományos ülésszakot, ahol vendégtanárok, oktatók és volt diákok előadásai hangzottak el. A jelenlegi ülésszak azonban – mondhatni: végre – valóban szakjaink egyetemi hallgatóságának konferenciája lesz, egymás között és egymás számára. Mi, oktatók, ezúttal legfeljebb vendégként hallgatjuk majd ifjabb, leendő kollégáink előadásait.

A finnugor tanszékek szakmai illetőségébe tartozó szakokon ma már hármat is értünk: a finnugor, a finn és az észti szakot. Nagy örömünkre szolgál, hogy előadókink ennek megfelelően több területről is érkeztek, s hogy a konferencián – erre is büszkéek lehetünk – a magyaron kívül finn nyelvű előadások is elhangzanak majd.

Engedtetsek meg némi személyes adalék is a hallgatói konferenciákkal kapcsolatban. Saját tapasztalatomból tudom, mennyire hasznosak az ilyen rendezvények. Bár magam sajnos több mint harminc éve nem mondhatom magam egyetemi hallgatónak, talán nem véletlen, hogy miközben a számos konferencia közül, melyeken azóta részt vettem, nem egyet alig tudok magamban felidézni, azokra, amelyeknek annak idején hallgatóként voltam részese, ma is jól és szívesen emlékezem. Állítom, hogy lényegében ott és akkor, a diákkörökben és a diákköri konferenciákon tanultam meg

előadásokat megtervezni, megszerkeszteni és hallgatható – s ha lehet, élvezhető – módon előadni. Gondolom, ez a lehetőség az önök számára is ugyanezt jelentheti. Ez bizonyos értelemben talán még fontosabb is, mint hogy máris érett és a tudomány komoly figyelmére méltó tanulmányokkal álljanak elő – bár erre kétségtelenül mindig volt példa, és a jelen konferencia előzetes programjának ismeretében biztos vagyok benne, hogy ezúttal is lesz. Ennek a hallgatói konferenciának egyébként nemcsak előzményei vannak, hanem beleillik jövőbeli terveink sorába is. Tanszékünk a jövő év tavaszán „Grammatika és kontextus: új szempontok az uráli nyelvek kutatásában” címmel nemzetközi konferenciát rendez, azt követően pedig mi leszünk a házigazdái a jelen hallgatói konferencia nemzetközi változatának: a soron következő IFUSCO-találkozónak. Szeretném már most arra biztatni a jelenlevőket, hogy készüljenek előadással ezekre a jövőbeli rendezvényekre is.

Mostani konferenciájukhoz pedig, melynek munkájához, mint tapasztalom, irigylésre méltó fiatalos lelkesedéssel és a tudományos munka iránti komoly elkötelezettséggel fognak hozzá, idősebb kollégáik, oktatótársaim nevében is sok sikert, tartalmas és ösztönző intellektuális élményeket kívánok. A vendéglátó tanszék vezetőjeként a finnugor tanszékek hallgatóinak első országos tudományos konferenciáját ezennel megnyitom.

et,
is
int
tal
sia
z.
k,
in
r”
a
n
a
e
t
a
s

FERENC HAVAS

Budapest

Opiskelijakonferenssin avaussanat 7.5.2003

Arvoisat tulevat ja nykyiset kollegat, hyvät vieraat!

Minulla on ilo lausua teidät Loránd Eötvösin yliopiston Fennougristiikan laitoksen puolesta tervetulleiksi Unkarin fennougristiikan laitosten ensimmäiseen valtakunnalliseen opiskelijakonferenssiin. Suonette minulle anteeksi, jos korostamalla sanaa *ensimmäinen* ilmaisen myös siitä johtuvan tyytyväisyyteni, että tämä tärkeä kokous on saatu aikaan juuri meidän laitoksemme aloitteesta ja puitteissa. Kenties on sinänsäkin ymmärrettävää, että tämän tyyppinen uusi (uusi ainakin oppiaineittemme suhteen), tutkimuksesta kiinnostuneille opiskelijoille tarkoitettu ja toivottavasti menestyksellinen työpaja alkaa toimia nimenomaan maan suurimmassa fennougristiikan laitoksessa, jolla on peräti kolme ”omaa” ainetta opetettavanaan. Meillä oli kuitenkin myös aivan konkreettinen syy konferenssin järjestämiselle: tällä tapahtumalla halusimme muistaa sitä, että yksi noista kolmesta aineesta, Suomen kieli ja kulttuuri, joka oli saanut ensimmäisen jalansijansa maassamme juuri tässä laitoksessa, on tänä lukuvuonna täyttänyt 20 vuotta.

Vaikka konferenssimme on lajissaan ensimmäinen, oli silläkin edeltäjänsä. Kymmenen vuotta sitten, suomen aineopetuksen ensimmäistä pyöreätä vuosipäivää muistettaessa, laitoksessamme pidettiin tieteellinen istunto, jossa saatiin kuulla vierailevien ja paikallisten opettajien sekä entisten opiskelijoiden esitelmiä. Nykyinen kokous on sen sijaan – vihdoin, jos niin halutaan sanoa – varsinainen opiskelijakonferenssi, jota aineittemme opiskelijat ovat järjestäneet keskenään ja itselleen. Me opettajat olemme tällä kertaa korkeintaan vieraina mukana kuuntelemassa nuorten, tulevien työtoveriemme, esitelmiä.

Nykyään fennougristiikan laitosten antama opetus käsittää määrätapauksessa suomalais-ugrilaisten aineiden lisäksi myös suomea ja viroa. On erittäin ilahduttavaa todeta, että vastaavasti myös konferenssin ohjelmassa ovat edustettuina monet tieteenalat, ja mistä voimme hiukan ylpeilläkin, esitelmiä kuullaan myös suomen kielellä, ei ainoastaan unkariksi.

Sallittakoon minun lisätä tähän muutama subjektiivinen sana opiskelijakonferensseista. Tiedän omasta kokemuksestani, kuinka hyödyllisiä tällaiset tilaisuudet ovat. Vaikka oikeuteni sanoa itseäni opiskelijaksi loppui valitettavasti yli 30 vuotta sitten, ei liene sattuma, että kaikista niistä lukuisista

konferensseista, joihin olen ikinä osallistunut, parhaiten ja mieluiten muistan ne, joihin osallistuin opiskeluaikanani, kun taas myöhemmistä konferensseista moni on saattanut unohtua melkein kokonaan. Vaitänkin, että itse asiassa juuri opintokerhoissa sekä opintokerholaisten konferensseissa olen oppinut, miten esitelmiä tulee suunnitella, rakentaa ja pitää niin, että niitä voi seurata vaivatta ja – mikäli mahdollista – että ne olisivat kuulijakunnalle nautinnollisia. Luullakseni nykyinen tilaisuus voi merkitä teille samaa. Tämä onkin tiettyssä mielessä tärkeämpää kuin se, että esittäisitte heti kypsiä ja tiedeyhteisön huomion vakavasti kiinnittäviä tutkimuksia – vaikka sellaisiakin esimerkkejä on epäilemättä aina ollut, ja alustavan ohjelman perusteella olen vakuuttunut siitä, että tulee olemaan nytkin.

Opiskelijakonferenssi jatkaa siis 10 vuotta sitten alkanutta perinnettä, ja aloittaa samalla sarjan, joka jatkuu suunnitelmien mukaan lähiaikoina. Ensi keväänä laitoksssamme järjestetään kansainvälinen symposio aiheesta ”Kielioppi ja konteksti: uusia näkökulmia uralilaisten kielten tutkimukseen”. Sen jälkeen annamme tilan IFUSCO:n seuraavalle kokoontumiselle, jota voidaan sanoa nykyisen konferenssin kansainväliseksi vastineeksi. Kehottaisin jo tässä vaiheessa läsnäolijoita valmistautumaan myös näihin tapahtumiin esitelmiä laatien.

Toivotan teille myös vanhempien kollegoittenne, laitoksen henkilökunnan, puolesta paljon menestystä ja antoisia älyllisiä kokemuksia konferenssityöskentelyssä, johon huomatakseni olette ryhtyneet kadehdittavan nuorekkaalla innolla ja suurella velvollisuudentunnolla tieteellistä työtä kohtaan. Isäntälaitoksen esimiehenä lausun fennougristiikan laitosten ensimmäisen valtakunnallisen opiskelijakonferenssin avatuksi.

Unkarinkielisten suomenpuhujien sujuvuus

1. Johdanto

Käsitteellä sujuvuus tarkoitetaan hyvin erilaisia asioita. Sanan merkitys näyttää alussa ongelmattomalta: tunteehan jokainen meistä ihmisiä, jotka puhuvat jotakin vierasta kieltä sujuvasti, ja lienee myös sellaisia, jotka uskaltavat väittää puhuvansa itse jotakin vierasta kieltä sujuvasti. On siis aika helppoa vedota johonkin esimerkkiin ja sanoa: tätä on sujuvuus. Ongelmia tulee esille vasta silloin, kun yritetään selvittää, mistä sujuvuuden vaikutelma syntyy: toisin sanoen mitkä ovat ne kriteerit, joiden perusteella jotakuta puhujaa pidetään sujuvana. Sanan jokapäiväisessä merkityksessä sujuvuuden kriteerien joukkoon luetaan niin puhenopeus kuin taukojen vähyys, mutta myös oikea kielioppi ja ääntäminen, sanaston hallinta ja sopivan rekisterin valinta. Lopputulos on siten jonkinlainen yleinen mutta aika hämärä kuva puhujan kielitaidosta. Epäselvyydestään huolimatta juuri tämä kuva vaikuttaa arviointitilanteissa – sekä epämuodollisissa että muodollisissa. Epämuodollinen arviointitilanne voi olla esimerkiksi äidinkielen ja ei-äidinkielen vuorovaikutus, jossa arviointi toimii varmaan suurimmalta osin tiedostamattomasti. Mutta sujuvuus on myös kriteerinä muodollisissa arviointitilanteissa eli testeissä ja kokeissa, ja niissä arvostelu on täysin tietoista. Koska termiä sujuvuus käytetään niin usein, sen selventämisestä olisi paljon hyötyä. Tähän on pyritty sujuvuustutkimuksen, ja esitelmäni tarjoaa suppean katsauksen näihin pyrkimyksiin.

2. Sujuvuustutkimusten tavoitteet ja metodit

Sujuvuudesta on erilaisia käsityksiä myös soveltavan kielitieteen alalla. Ainut yhteinen lähtökohta lienee, että sujuvuus on puhutun kielen ominaisuus. Teoriat eroavat toisistaan sen mukaan, ymmärretäänkö niiden piirissä sujuvuus yleisessä merkityksessä kielitaidon jonkinlaisena synonyymina (esim. Lennon 1990, Chambers 1997) vai ahtaassa merkityksessä temporaalisena tekijänä puhutun kielen testaamisessa. Välikielentutkimuksessa ja kommunikatiivisessa kielenopetuksessa tehdään ero sujuvuuden ja tarkkuuden välillä. Niissä sujuvuus ei tarkoita äidinkielen kaltaista käyttöä vaan ”opiskelijan omaksuman kielijärjestelmän maksimitehokkuutta”

(Brumfit 1984: 56; sit. Cucchiarini ym. 2000, käännös minun). Rod Ellisin (1994: 393) mukaan sujuvuus (*speech-planning phenomena*) on merkki automaattistuneesta kielenkäytöstä, toisin sanoen näin erottuu proseduraaliseen taitoon liittyvä tiedostamaton toiminta deklaratiiiviseen tietoon liittyvästä tietoisesta käytöstä.

Sujuvuustutkimukset ovat edellä esitetyn mukaan periaatteessa kahdenlaisia. Toiset perustuvat äidinkielisten puhujien arviointiin; näissä korostuu pikemminkin sujuvuuden ja puhutun kielitaidon yhteys. Puhtaasti kvantitatiivisissa tutkimuksissa puolestaan sujuvuus mitataan sellaisten muuttujien avulla kuin puhenopeus, artikulaation nopeus, taukojen frekvenssi ja pituus, tauottomien jaksojen keskipituus ja fonaatio-aika-suhde (Cucchiarini ym. 2000). Suurin osa tutkimuksista kuitenkin yhdistää kaksi näkökulmaa, toisin sanoen niissä vertaillaan äidinkielisten puhujien antamia arvioita ja kvantitatiivisten laskelmien tuloksia.

3. *Sujuvuuden arviointi ja tauot: englannin- ja suomenkielisen puheen vertailua*

3.1. *Tutkimuksen lähtökohta ja tavoitteet*

Omassa pienessä tutkimuksessani käytin itsekin kahden metodin yhdistelmää. Teoreettisena lähtökohtanani oli Francine Chambersin (1997) artikkeli. Siinä Chambers korostaa taukojen keskeistä roolia sujuvuuden määrittelyssä. Hän väittää myös, että puheen tauotuksessa toimii *transfer*-ilmiö, toisin sanoen äidinkielen taukosysteemi vaikuttaa siihen, miten puhuja käyttää taukoja vieraassa kielessä. Jos oletukset pitävät paikkansa eli tauot ovat todellakin sujuvuuden keskeinen kriteeri, ja samalla ne ovat myös transferin alaisia, lähtöoletuksista seurannee, että itse sujuvuus on kielestä riippuva ilmiö. Englannin kielen sujuvuuskriteerit eivät siis välttämättä kuvaa sujuvaa suomen kielen puhetta ja toisin päin. Ainakin kriteerien tärkeysjärjestys sujuvuuden arvioinnissa saattaa olla erilainen.

Tutkimukseni tavoite oli edellä sanotun perusteella tarkastella, pätevätkö englannin kielen sujuvuuskriteerit suomen kielessä. Tauot olivat tässä erityisen hyviä tutkimuskohteita, koska suomenkielisessä vuoro-vaikutuksessa niillä on erilainen asema kuin englanninkielisessä. Suomalaisessa kommunikaatiossa pitkäähköjä, jopa tyhjiäkin taukoja esiintyy luonnollisesti, eikä niitä ole välttämättä tulkittu sujuvuutta estäviksi tekijöiksi tai puutteellisen kielentaidon merkeiksi.

3.2. Tutkimuksen metodin kuvaus

Itse tutkimus koostui kahdesta osasta. Ensimmäinen tehtiin unkarilaisten keskuudessa. Heitä oli yhteensä 8: 4 englantia ja 4 suomea vieraana kielenä puhuvaa opiskelijaa. Molempia kieliä edusti 2 alemman keskitason puhujaa ja 2 edistynyttä puhujaa. Osallistujille annettiin kuvia, joilla ei ollut mitään ilmeistä yhteyttä. Heidän tehtävänään oli valita kuvista kymmenkunta ja keksiä niiden avulla koherentti tarina. Kertomukset nauhoitettiin. Opiskelijoilla ei ollut aikaa miettiä tarinaa etukäteen.

Tutkimuksen toisessa vaiheessa nauhoitukset soitettiin äidinkielisille puhujille: englanninkieliset kertomukset esitettiin kahdelle englantilaiselle ja vastaavasti suomenkieliset kahdelle suomalaiselle. Kun äidinkieliset arvioijat olivat kuunnelleet kertomukset, heitä pyydettiin vastaamaan kolmeen kysymykseen. Ensinnäkin he arvioivat jokaisen puhujan sujuvuuden tasoa asteikolla 1–5, jossa 1 tarkoittaa epäsujuvaa kielenkäyttöä, 5 puolestaan äidinkielisen kaltaista sujuvuutta. Toiseksi he luettelivat ne kriteerit, joiden perusteella edellinen arviointi oli syntynyt. Kolmanneksi he saivat listan, jossa oli lueteltu sujuvuuden arvioinnin mahdolliset kriteerit. Arvioijia pyydettiin laittamaan listan elementit tärkeysjärjestykseen: tärkeimmät kriteerit merkittiin arvolla 5, vähiten tärkeät arvolla 1. Listassa esiintyneet kriteerit olivat seuraavat: oikea ääntämys, taukojen frekvenssi, toisto, puhenopeus, merkityksettömien ilmaisujen käyttö (*öö, niin kuin, sitten* jne.), uusi aloitus (lauseen rakenteen muuttaminen), puhekielisten muotojen käyttö, taukojen pituus, oikeat kieliopilliset muodot ja sanaston laajuus.

Aineiston analyysivaiheessa laskin litteroiduista kertomuksista seuraavat kvantitatiiviset muuttujat: sanojen lukumäärä, taukojen lukumäärä (niin tyhjiä kuin täytettyjä), taukojen suhde sanoihin (taucojen lukumäärä per 100 sanaa) ja tauottomien jaksojen pituus (sanojen lukumäärä per taukojen lukumäärä).

Analyysissä yritin sitten vastata kysymykseen, tukeeko äidinkielisten antama arviointi kvantitatiivisissa sujuvuustutkimuksissa käytettyjä laskelmia. Näissä laskelmissa kiinnitin erityistä huomiota taukojen rooliin.

3.3. Tutkimuksen tuloksia

Tutkimuksen tulokset näkyvät taulukoista 1 ja 2 (ks. alta). Taulukossa 1 luetellaan tässä tutkimuksessa käsitellyt sujuvuuskriteerit tärkeysjärjestyksessä. Siinä näkyvät luvut ovat yhteissummia arvioijien antamista sujuvuusarvoista; arvioijien erikseen antamat arvot on siis laskettu yhteen. Jos esimerkiksi toinen arvioijista antoi taukojen pituudesta arvion 5 ja toinen arvion 1, taulukossa näkyy luku 6.

Taulukko 1. Sujuvuuden kriteerien tärkeysjärjestys englanninkielisten ja suomenkielisten arvioijien mukaan

	Englanti	Suomi
Puhekielisten muotojen käyttö	8	7
Sanaston laajuus	8	7
Taukojen frekvenssi	8	6
Taukojen pituus	8	6
Toisto	7	6
Oikeat kieliopilliset muodot	7	5
Oikea ääntämys	6	6
Uusi aloitus	6	6
Puheennopeus	5	7
Merkityksettömien ilmaisujen käyttö (öö, niin kuin jne.)	3	6

Taulukossa 2 vertaillaan kvantitatiivisten laskelmien perusteella saatua puhujien sujuvuustasoa äidinkielisten puhujille antamiin sujuvuusarvoihin. Lyhenteillä E/1, S/1 jne. tarkoitan englantia ja vastaavasti suomea vieraana kielenä puhujia: E/1 on ensimmäinen englannin kielen opiskelija, S/1 on ensimmäinen suomen kielen opiskelija jne.

Taulukko 2. Puhujien sujuvuuden taso kvantitatiivisten laskelmien perusteella ja äidinkielisten puhujille antamat sujuvuusarvosanat

	Sanojen lukumäärä	Taukojen lukumäärä (täytettyjä/tyhjiä)	Tauko/100 sana	Sana/tauko	Sujuvuus-arvo
E/1	199	17 / 3	9	11,7	7.5
E/2	163	28 / 5	17	5,8	7.5
E/3	115	36 / 9	31	3,2	5.5
E/4	111	31 / 12	28	3,6	5
S/1	91	18 / 5	20	5	8.5
S/2	60	21 / 16	35	2,8	5
S/3	63	18 / 9	28	3,5	7
S/4	99	14 / 4	14	7	9

Koska tutkimusaineisto on aika suppea, todellisista tuloksista ei voi puhua. Tavoitteeksi asetetuilla alueilla, jotka olivat siis sujuvuuden määrittely ja taukojen tärkeys, kiinnostavia seikkoja nousi kuitenkin esille.

3.3.1. Äidinkielisten käsitys sujuvuudesta

Äidinkielisten arvioijien huomautuksista heijastuu sujuvuuden epäselvä luonne terminä. Tämä näkyy parhaiten siinä, että he usein käyttivät sujuvuutta sujuvuuden määrittelykriteerinä. Kun he perustelivat sitä, miksi he arvioivat jonkun puhujan sujuvuuden tietyn tasoiseksi, he sanoivat esimerkiksi, että ”sujuvuus on OK” tai ”puhujan kielenkäyttö on sujuvaa”. Arvioijat ilmeisesti käyttivät sanaa sujuvuus kahdessa eri merkityksessä: toinen viittasi yleiseen vaikutelmaan opiskelijan kielitaidosta, toinen taas siihen kielelliseen kykyyn, että puhuja osaa sanoa, mitä hän haluaa, eikä hänen tarvitse luopua viestistään muodollisten ongelmien takia. Arvioijien mielestä epäsujuvan kielenkäytön merkki on se, että keskustelun toinen osapuoli joutuu tiedostamaan tekstin tuottamisprosessin, toisin sanoen sen, miten tekstiä rakennetaan morfeemista morfeemiin, sanasta sanaan, lausekkeesta lausekkeeseen, lauseesta lauseeseen. Sujuvuutta luonnehtii sitä vastoin tietynlainen automaattisuus.

Tämä kaikki puoltaa niitä teorioita, jotka eivät näe sujuvuutta pelkkänä kielitaidon temporaalisena muuttujana vaan väittävät, että sitä ei voi täysin erottaa kielitaidon muista elementeistä (ks. esim. Lennon 1990).

3.3.2. Taukojen rooli ja tärkeys sujuvuuden määrittelyssä

Tutkimuksen toinen tavoite oli selvittää, voivatko taukojen esiintymistä koskevat laskelmat toimia kielestä riippumattomina kriteereinä sujuvuuden määrittelyssä. Tutkimuksesta käy ilmi, että tauot ovat aika luotettavia mittareita siinä mielessä, että tuottamiseen liittyvät ongelmat näkyvät ääntämisen tasolla useimmiten taukoina. On kuitenkin tärkeä muistaa, että taukoja on luonnollisia ja epäluonnollisia ja ne voivat johtua monista erisyistä. Kaikki tauot eivät välttämättä tarkoita sitä, ettei puhuja osaa käyttämäänsä kieltä.

Juuri edellisten takia taukojen tärkeyden arviointi aiheutti ongelmia myös äidinkielisille haastateltaville. Näyttää kyllä siltä, että heidän mielestään taukojen esiintymisfrekvenssi mittaa sujuvuutta vain siinä tapauksessa, että tauot selvästi viittaavat johonkin tuottamiseen liittyvään ongelmaan. Se, miten tauot tulkitaan, riippuu puolestaan yleisestä vaikutelmasta puhujan kielitaidosta. Jos taukojen suuri frekvenssi esiintyy yhdessä kielioppi- ja sanastovirheiden kanssa, tauot tulkitaan puutteellisen kielitaidon merkeiksi. Jos kielenkäytössä on vähän tällaisia poikkeamia, tauot tulkitaan pikemmin luonnollisiksi.

Taukojen esiintymiseen perustuva kvantitatiivinen metodi ei siis aina pysty selittämään kaikkia sujuvuuden vaikutelmaan liittyviä tekijöitä. Sen lisäksi se ei myöskään osoittautunut luotettavaksi kahden tutkimuksessa

käsittelyn kielen, suomen ja englannin vertailun näkökulmasta. Vaikka haastateltavien määrä oli hyvin pieni ja vaikka en voikaan sanoa, onko kyseessä sattuma vai ei, oli kuitenkin kiinnostavaa havaita, että englanninkielisten arvioijien taukojen tärkeydelle antama yhteisarvo oli korkeampi ($4+4=8$) kuin suomenkielisten samalle kriteerille antama yhteisarvo ($5+1=6$) (ks. taulukkoa 1). Tämä saattaa puoltaa sitä oletusta, että suomen kieli on suvaitsevampi taukoja kohtaan. Mikä on vielä merkittävämpää, arvioijien huomautuksista käy ilmi, että suomenkieliset kiinnittävät huomiota öö:n tapaisten miettimispartikkeleitten liialliseen käyttöön helpommin kuin englanninkieliset. Tästä seurannee, että suomenkielisessä vuorovaikutuksessa suositaan tyhjiä taukoja eikä täytettyjä niin kuin englannin kielessä.

Taulukossa 2 on muitakin kiinnostavia vastakkaisuuksia, joiden perusteella on syytä todeta ainakin se, että englanninpuhujien sujuvuuden testaamiseen kehitetyt kvantitatiiviset kriteerit eivät toimi niin hyvin suomenpuhujien sujuvuutta testattaessa; alla pari esimerkkiä:

- Puhuja S1 arvioitiin paljon sujuvammaksi kielenkäyttäjäksi kuin E2, vaikka taukojen ja sanojen sekä sanojen ja taukojen suhteiden perusteella asian pitäisi olla juuri toisin päin.
- Puhuja S2 ja E4 saivat saman kokonaisarvosanan sujuvuudesta, vaikka heidän taukojen ja sanojen sekä sanojen ja taukojen suhdearvonsa ovat aika erilaiset.

4. Kysymyksiä ja pohdintaa

Mainitsin edellä, että englanninpuhujien sujuvuuden testaamiseen kehitetyt kvantitatiiviset kriteerit eivät toimi yhtä hyvin suomenpuhujien sujuvuutta testattaessa. Ensimmäinen kysymys, jota mietin sujuvuustutkimusten yhteydessä, on juuri testaaminen. Tutkimuksestani käy ilmi ainakin se, että tavallisten kielenkäyttäjien käsitys sujuvuudesta on varsin kaukana psykolingvistiikan kehittämistä ns. objektiivisista sujuvuuden määritelmistä. Tämä pätee jopa lingvisteihin, kun he käyttävät sanaa sen jokapäiväisessä kadunmiehen merkityksessä. Tästä huolimatta sujuvuutta on arvioitava monessa kielitestissä. Voidaan epäillä, mitataanko testissä todellakin sitä, mikä on mitattavissa, ts. sujuvuuden kvantitatiivisia muuttujia. On paljon todennäköisempää, että sujuvuuden arviointi on epäselvä kohta, joka mahdollistaa subjektiivisten näkökulmien mukaantulon testeihin. Vaikka sanottaisiin, ettei sujuvuutta kvantitatiivisine kriteereineen kannata testata, on kuitenkin kiistämätöntä, että sujuvuus puhutun kielitaidon tietynlaisena

temporaalisena kuvaajana on käytössä. Näin ollen toinen kysymys jää avoimeksi: jos sujuvuuden vaikutelma ei synny taukojen frekvenssistä tai pituudesta, mistä se sitten syntyy?

Mielestäni vastauksen etsimisen lähtökohtana tulisi olla, ettei sujuvuutta enää pidettäisi yhden puhujan taitona vaan puhutun tekstin ominaisuutena. Sujuvuuden merkitys ei tule esille muodollisissa testitilanteissa vaan nimenomaan epämuodollisissa arviointitilanteissa: erityisesti äidinkielen ja ei-äidinkielen vuorovaikutuksessa. Tällöin puolestaan tapahtuu aika harvoin, että jonkun puhujan pitäisi tuottaa tarpeeksi pitkä monologi siihen, että tauot ja niiden frekvenssi voitaisiin laskea. Juuri sen takia pitää tunnustaa, että tutkimuksessani käytetty puhumistehtävä oli varsin harhaanjohtava. Paljon keskeisempiä kuin tauot ja niiden frekvenssi ovat puhutun tekstin kokonaisuuden sujuvuus ja viestien sujuva kulku – ja tässä käytän sanaa tietoisesti jokapäiväisessä merkityksessään. Juuri siksi sujuvuustutkimustenkin kannattaisi kiinnittää enemmän huomiota vuorovaikutukseen, osallistujien keskinäiseen suhteeseen ja heidän yhteiseen tuotokseensa.

Lähteet

- Brumfit, Christopher 1984. *Communicative Methodology in Language Teaching*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Chambers, F. 1997. What do we mean by fluency? *System* 25, s. 534–544.
- Cucchiari, Catia & Helmer Strik & Lou Boves 2000. Quantitative assessment of second learners' fluency by means of automatic speech recognition technology. *Journal of the Acoustical Society of America*, Vol. 107 (2), s. 989–999. <http://lands.let.kun.nl/TSPublic/strik/a67b.html>
- Ellis, Rod 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford.
- Lennon, Paul 1990. Investigating fluency in EFL: a quantitative approach. *Language Learning* 40, s. 387–417.

BARBARA BECZNER

Budapest

Puheaktit, kohteliaisuus ja toimintaan kehottaminen suomessa vieraana kielenä – tavoitteet ja tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

1. Johdanto – tutkimusongelma ja tavoitteet

Yksi sosialisointin tärkeimmistä päämääristä on oppia, mitä on korrekti käyttäytyminen, kuinka voi toimia tilanteeseen sopivalla tavalla, toisin sanoen kohteliaasti – kielellisesti ja muutenkin (Kasper 1990: 193). Niin ikään menestyksellisen kulttuurienvälisen kanssakäymisen perusedellytys on – kielitaidon lisäksi – kulttuurin eri ulottuvuuksien tuntemus. Ei-kielellistä käyttäytymistä tiettyssä kulttuurissa (esim. poskisuudelma, syleily) voi taas verrata niihin kielellisiin valintoihin, jotka tiettyssä kulttuurissa (ja sitä kautta kielessä) tehdään. Molemmat riippuvat tilanteesta, vuorovaikutuksen osallistujista jne.

Tästä näkökulmasta nousee myös tutkimukseni aihe. Minua kiinnostaa se erityinen ongelma, joka ilmenee jo vieraan kielen opettamisen ja oppimisen alkuvaiheessa: on nimittäin ilmeistä, että kommunikaatio voi epäonnistua suuremmalla todennäköisyydellä silloin, kun erilaisista sosiokulttuurisista taustoista tulevat ihmiset joutuvat toistensa kanssa tekemisiin, kuin silloin, kun on kysymys viestinnästä sellaisten ihmisten välillä, joilla on sama kulttuurinen identiteetti (ks. myös esim. Bándli&Maróti 2003: 137, Lauranto tulossa). On itsestään selvää, että sellaiset keskustelun osallistujat, jotka puhuvat itselleen vierasta kieltä, tekevät puutteellisen kielitaitonsa vuoksi kielivirheitä. Merkittävää on kuitenkin se, että syntyperäinen kuulija tulkitsee vuorovaikutuskumppanin tekemän kielivirheen hyvin usein ei-kielelliseksi, toisin sanoen sosiaalisesti käytösvirheeksi (Gumperz 1982, Lauranto 2004). Toisaalta taas myös ei-syntyperäinen kuulija tulkitsee lausumat oman lingvistisen systeemistönsä perusteella, joten myös hän saattaa ymmärtää väärin puhekumppanin alkuperäisen tarkoituksen eli lausumien illokuution.

Kielenoppijoiden pyrkimyksen kohde on siis menestyksellinen kielellinen käyttäytyminen. Tehokas viestintä riippuu siitä, kuinka hyvin keskustelun osapuolet havaitsevat toistensa tavoitteet, ts. tulkitsevatko he oikein toistensa viestejä. Tästä näkökulmasta voidaan todeta, että toisen ja vieraan kielen opettamisen tärkeimpiä tavoitteita (joskaan ei välttämättä ainoa) on kehittää oppijoiden kommunikatiivista sekä pragmaattista kompetenssia, joiden

keskeinen komponentti on eri sosiaalisiin tilanteisiin sopiva kielenkäyttö. Tältä kannalta katsottuna relevantiksi tarkastella myös sitä, miten eri oppikirjat esittelevät puheaktien systeemistöä, ovathan oppikirjat vieraan kielen oppimisen prosessissa – jolleivät ainoat – ainakin tärkeimpiä tietolähteitä kielestä.

Suomi toisena tai vieraana kielenä -oppikirjoja on tutkittu välikielen pragmatiikan ja kohteliaisuuden näkökulmasta vähän. Muutamia tutkimuksia on kuitenkin olemassa S2-oppimateriaaleista, etenkin pro gradu -tutkielmia (ks. esim. Haapala 2003). Suurin osa puhefunktioita käsittelevistä tutkimuksista on laadultaan empiirisiä. Niitä on kuitenkin tehty pääosin englantia toisena tai vieraana kielenä puhuvien välillä (ks. esim. Scarcella 1992). Muissa tutkimuksissa taas vertaillaan useimmiten kahta eri kielikuntaan kuuluvaa kieltä (ks. Günthner 1993, Lauranto tulossa), tai kulttuureja, joiden traditiot ja kielelliseen käytäntöön vaikuttavat sosiaaliset ja yhteiskunnalliset seikat ovat hyvin erilaisia (ks. Blum-Kulka 1987, Kasper 1990, Nwoye 1992). Suomalais-ugrilaiseen kielikuntaan kuuluvia kieliä on tutkittu oppijavuorovaikutuksen ja kohteliaisuuden näkökulmasta varsin vähän. Mielestäni on hyödyllistä tarkastella myös suomea ja unkaria sekä kohteliaisuuden että samalla diatyyppisen, tilanteisen variaation näkökulmasta, koska juuri diatyyppinen vaihtelu (ja siihen liittyvä kohteliaisuus) tuottaa usein ongelmia kielen omaksumisprosessissa ja kulttuurienvälisessä kommunikaatiossa. Kun oma kieli- ja kulttuurijärjestelmä toimii analogisena mallina myös vieraiden kielten opinnoissa, ei suinkaan voi jäädä huomaamatta, miten tällaista tietoa välitetään opetustilanteessa, mm. oppikirjojen kautta.

2. Tutkimuksen taustaa

Viestintätilanteissa osapuolet esittävät lausumia myös siksi, että he haluavat jotenkin vaikuttaa vuorovaikutuskumppanin uskomuksiin, asenteisiin tai käyttäytymiseen. Minkä tahansa lausuman esittäminen tarkoittaa siis aina myös osallistumista tietynlaiseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen (Lyons 1977: 725). Pro gradu -työssäni (Beczner 2004) tarkastelin direktiivisiä lausumia (direktiiveistä ja tutkimuksen tuloksista ks. Beczner tulossa), joita puhujat esittävät nimenomaan silloin, kun he haluavat vaikuttaa kumppanin käyttäytymiseen. Tässä artikkelissa esittelen teorioita, jotka käsittelevät eksplisiittisesti kielellisen käyttäytymisen sosiaalista ja interpersonaalista ulottuvuutta ja jotka näin toimivat oman työni teoreettisina lähtökohtina.

2.1. Puheaktiteoria

Puheaktiteoria on vaikuttanut voimakkaasti kielellisen toiminnan kielitieteelliseen analyysiin: puheakteja on pidetty kommunikaation funktionaalisina rakenneyksikköinä, niinpä ne ovat toimineet kielellisten tutkimusten lähtökohtana. Teoria sai alkunsa kielifilosofi Austinin teoksesta *How to do things with words* (1980). Austinin oppilas Searle (1985) on kehittänyt teoriaa edelleen ja luokitellut kielellisiä tekoja.

Austin (mts. 84–121) erottaa kolme erityyppistä kielellistä toimintaa eli aktia (lokuution, illokuution ja perlokuution) ja tältä pohjalta lausumille myös kolme merkitystä. Lausuman lokutiivinen merkitys on sen sananmukainen merkitys. Jos esimerkiksi kirjastossa joku sanoo *tääl on tukahduttavan kuuma*, lausuman lokutiivinen merkitys viittaa huoneen korkeaan lämpötilaan. Illokutiivinen merkitys on lausuman sosiaalinen funktio (puhujan näkökulmasta). Edellinen lause voi siis toimia pyyntönä: puhuja pyytää kuulijaa avaamaan ikkunan. Lausuman perlokutiivinen merkitys on sen konkreettinen sosiaalinen vaikutus kuulijalle tietystä tilanteesta. Nämä kaksi eivät tietenkään satu aina yhteen: kuulija ei välttämättä tajua puhujan intentiota. Illokutiivisella voimalla (engl. *illocutionary force*) Austin tarkoittaa siis lausuman asemaa kehotuksena, pyyntönä, väitteenä jne., perlokutiivisella voimalla sen sijaan lausuman vaikutusta kuulijan uskomuksiin, asenteihin tai hänen käyttäytymiseen. Tämä eronteko on ratkaiseva, ja juuri tässä on kohta, josta puheaktiteoriaa kannattavia semanttisia teorioita on arvosteltu (Lyons 1977: 730): lausumalle tarkoitettu (engl. *intended*) perlokutiivinen vaikutus ja illokutiivinen voima on usein sekoitettu. Kritiikkiä on saanut osakseen myös se, että monissa tutkimuksissa ei ole kiinnitetty huomiota perlokuutioon eli kuulijan tulkintaan ollenkaan, toisin sanoen se, että keskusteluun osallistuvat tekevät merkitykset yhdessä, on jäänyt usein täysin huomiotta.

Vaikka puheakteja on yritetty tunnistaa ja määritellä jo 1960-luvulta lähtien, empiirinen lähestymistapa astui tutkijoiden intuitioon perustuvan lähestymisen tilalle vasta 1980-luvulla (Cohen 1996: 385). Empiiriset tutkimukset ovat käsitelleet niin puheaktien tuottamista kuin myös niiden vastaanottamista erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa – ensisijaisesti toisen ja vieraan kielen omaksumisen (SLA, engl. *Second Language Aquisition*) näkökulmasta. Laaja tutkimus on osoittanut myös toisaalta universaaleja, toisaalta kielikohtaisia normeja puheaktien käytössä. Isoimpia tutkimusprojekteja on ollut ns. *Cross-cultural Speech Act Realisation Project* (CCSARP) (ks. esim. Blum-Kulka ym. 1989), jossa on tutkittu puheaktien tuottamista (kritiikistä ks. esim. Lauranto 2004).

2.2. Välikielen pragmatiikka ja kohteliaisuus

Toisen ja vieraan kielen käyttöä on tutkittu ensisijaisesti puheaktiteorian näkökulmasta. Tällaista tutkimusta kutsutaan välikielen pragmatiikaksi. Välikielen pragmatiikkaan liittyvät tutkimukset käsittelevät paitsi tiettyjen puheaktien omaksumista myös sitä, miten kielenoppijat tuottavat tiettyjä puheakteja.

Monet kohteliaisuutta koskevat empiiriset tutkimukset ovat siis kiinteässä yhteydessä puheaktien tutkimukseen. Alan yksi ydinkysymys on ollut määritellä, miten eri kulttuureissa syntyperäiset kielenkäyttäjät ilmaisevat eri tilanteissa tiettyjä puheakteja. Toinen keskeinen ongelma on liittynyt kohteliaisuustyyppeihin ja -tasoihin, jotka ovat selvästi yhteydessä tiettyihin ilmauksiin. Kolmas näkökulma on ollut se, miten puhujien kielelliset keinot määräytyvät kontekstin eli sosiaalisten ja tilanteisten tekijöiden mukaan. Kielen oppimisen tutkimuksessa kohteliaisuuteen on kiinnitetty huomiota varsinkin 1980-luvun loppupuolelta (ks. esim. Blum-Kulka 1987, Kasper 1990).

Kohteliaisuudella ei tietenkään tarkoiteta pelkästään ihmisten välisten käyttäytymissääntöjen noudattamista. Tällaisten perinteisten käyttäytymisnormien lisäksi kohteliaisuuteen kuuluvat myös kaikki kielessä ilmenevät toiminnot, joilla pyritään välttämään ristiriitoja ja vuorovaikutuksen epäonnistumista. Kielellistä kohteliaisuutta käsittelee esim. Brownin ja Levinsonin analyysi (1987). Tämän suurta huomiota saaneen teorian mukaan lingvistinen kohteliaisuus koostuu niistä kielen ja vuorovaikutuksen keinoista, joiden avulla kielenkäyttäjät ottavat huomioon, pitävät yllä ja suojelevat omia sekä toistensa kasvoja eri sosiaalisissa tilanteissa. Kasvojen käsite taas tarkoittaa puhujan julkista minäkuvaa eli hänen käsitystään sosiaalisesta arvostaan yhteisön jäsenenä. Ihmisten minäkuvalle on kaksi toisiinsa tiukasti liittyvää puolta: puhutaan positiivisista ja negatiivisista kasvoista. Positiivisilla kasvoilla tarkoitetaan ihmisten tarvetta tulla hyväksytyksi ja saada toisilta arvostusta. Negatiivisilla kasvoilla tarkoitetaan taas ihmisten halua suojella omaa toimintavapauttaan. Brownin ja Levinsonin teorian mukaan kohteliaisuus on tapa välttää kasvojen menettämisen uhkaa vuorovaikutuksessa. Kohteliaisuusstrategiat löytyvät Brownin ja Levinsonin (1987: 13) mukaan lähes kaikesta kielenkäytöstä. Kohteliaisuus on siis tämän näkökulman mukaan yleismaailmallinen ilmiö. Ajatus voidaan hyväksyä sillä ehdolla, että sen ilmenemismuodot kuitenkin vaihtelevat riippuen kulttuurista, tilanteesta ja puhujien välisistä sosiaalisista suhteista.¹

¹ Brownin ja Levinsonin käsityksiä on myöhemmin kritisoitu. Scollon ja Scollon (esim. 1983) puhuvat positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden sijasta solidaarisista (engl. *solidarity politeness strategies*) ja kunnioittavista (engl. *deference politeness strategies*) kohteliaisuusstrategioista.

Kohteliaisuus on mielestäni osa kielitaitoa. Kohtelias viestintä on sellaista, jossa kommunikaation osapuolet eivät menetä kasvojaan. Vuorovaikutuskumppanille osoitetaan hyväksyntää ja häntä kunnioitetaan antamalla hänelle tilaa toimia: toisin sanoen jätetään puhutellulle valinnan-vapautta. Hyväksyntää voidaan osoittaa esimerkiksi antamalla vaikutelma yhteenkuuluvuudesta ja siitä, että keskustelu etenee ristiriidattomasti, yhteisymmärryksessä. Ohjailevissa ilmauksissa käytetään kohteliaisuuskeinoja, koska ilmaukset uhkaavat puhekumppanin kasvoja. Uhan puhuteltavan kasvoille aiheuttaa se, että hänen itsemääräämisoikeuttaan rajoitetaan: pyritään ohjaamaan hänen toimintojaan. Kohteliaisuus ei ole yksilöllinen käsite: kohteliaisuutta rakennetaan aina yhdessä vuorovaikutustilanteessa.

2.3. Oppikirjateksti genrenä

Tässä luvussa käsittelen S2-oppikirjojen sisältämiä dialogeja ja niihin liittyviä tilanteita. Käsittelen myös sitä, miksi on tärkeää tarkastella oppikirjoja juuri puheaktien ja kohteliaisuuden näkökulmasta.

Suomalaisten oppikirjojen kieltä on tutkinut mm. Karvonen (1995). Vaikka hän on tarkastellut lukion biologian ja maantiedon kirjoja, hänen tytkimustuloksensa ovat mielestäni osin sovellettavissa myös suomen kielen oppikirjoihin.

Olen jo muutamassa kohdin painottanut oppikirjan merkitystä kielenoppimisessa. Myös Karvonen (mts. 20–21) korostaa sen valta-asemaa oppimistilanteessa: oppikirja ei ole vain itsestään selvä osa opetusta, vaan se myös ohjaa oppitunnin sekä koko oppimisprosessin kulkua. Oppimistilanteessa toiminnan kohteena ovat siis oppikirja ja teksti. Tästä keskeisestä asemasta johtuu, että oppikirjoihin on tallennettava kaikki se informaatio, joka halutaan välittää oppijoille. S2-oppikirjoissa dialogit ovat useimmissa tapauksissa tekijöidensä laatimia, ei-autenttisia tekstejä, jotka ovat arkipäiväkeskustelujen kirjakielisiä versioita. Toisin sanoen oppimisen kohteena ei ole todellisuus, vaan teksti, joka on tavallaan todellisuuden tulkintaa (vrt. myös mts. 21): tulkinta siitä tilanteesta, jossa dialogin kerrotaan todellisuudessa sukeutuvan. Tästä seikasta johtuu genren ongelmallisuus (ks. myös László 2001).

Yksi olennainen kysymys koskee tekstin sisältöä: välittävätkö dialogit informaatiota pelkästään kielestä vai ehkä myös autenttisesti kielenkäyttötilanteesta, toisin sanoen siitä, miten kieltä eri konteksteissa käytetään. Toinen näkökulma, josta oppikirjadialogit ovat kiinnostavia, on seuraava toteamus: jokainen teksti on dialogia muiden tekstien kanssa (ks. Karvonen 1995: 24, Shore 1997: 155). Kun omaksutaan tämä ajattelutapa, omaksutaan myös sellainen tarkastelutapa, jonka mukaan kielenkäyttö on aina sosiaalista toimintaa. Jos puhutaan sosiaalisesta toiminnasta eli

vuorovaikutuksesta tekstin yhteydessä, voidaan lähteä liikkeelle systeemifunktionaalisen teorian kenttä-rooli-asu-kolmikosta (ks. Halliday & Hasan 1989, Halliday 1994: 36), jossa roolin käsite koskee vuorovaikutukseen osallistuvien eli puhujan/kirjoittajan ja vastaanottajan suhteita. Tiettyjen tekstien – esimerkiksi juuri oppikirjadialogien – yhteydessä on mielestäni kuitenkin syytä puhua kahdenlaisesta suhteesta tai – jos halutaan – vuorovaikutuksesta. Mielestäni on tärkeä erottaa vuorovaikutus tekstin sisällä ja tekstin – tai tekstin kirjoittajan/tekijän – ja vastaanottajan välillä (vrt. myös Shore 1997: 157; ks. myös Kovács tulossa). Oppikirjadialogeissa interpersonaaliset suhteet tekstin sisällä ovat – vaikka tietoa keskustelun osallistujista ei aina ole pantu ilmi – ainakin useimmissa tapauksissa selvät. Suhde tekijän ja vastaanottajan välillä on myös ilmeinen: oppikirjan tekijä välittää informaatiota, lukija ottaa sitä vastaan. Toisaalta suhde on kuitenkin problemaattinen siinä mielessä, että vaikka puhutaankin vuorovaikutuksesta, jonka pitäisi olla *per se* kaksisuuntainen, oppikirjateksti on aina yksisuuntainen viesti. Sen keskeinen ominaisuushan on, että se on kirjoitettua kieltä: se tarkoittaa sitä, että se on eri tavalla riippuvainen ajasta ja paikasta kuin kasvokkaisdialogi. Voidaan sanoa Karvosen (1995: 24) mukaan, että oppikirjateksti keskustelee oppijan aikaisempien tietojen kanssa, mutta on kuitenkin itsestään selvää, ettei ole kyse kaksisuuntaisesta interpersonaalisten suhteiden rakentamisesta – niin kuin kirjoitetussa diskurssissa tavallisestikaan.

Tekstianalyysissä oppikirjateksteihin liittyvää ongelmaa voidaan lähestyä vähän toisesta perspektiivistä: siitä, että jokainen teksti kuuluu joko puhuttuun tai kirjoitettuun koodiin (Shore 2002). Jos kuitenkin otetaan huomioon esimerkiksi ensimmäisen ja toisen persoonan pronomiinien (puheaktipronomien) käyttö näissä kahdessa koodissa, niin saadaan pian selville, että on myös tekstilajeja, jotka eivät tässä suhteessa kuulu kumpaankaan koodiin. Puheaktipronomien tällaista hyvin erilaista käyttöä voidaan huomata esimerkiksi lastenohjelmissa tai S2-oppikirjoissa.² Hasan (Halliday & Hasan 1989) on tutkinut myös niin sanottuja valegenrejä (ks. tästä myös László 2001 ja Kovács tulossa). Hän otti esimerkikseen kosmetiikkatuotteen mainoksen, joka näyttää tavalliselta ystävien väliseltä kirjeeltä, niinpä se on vaikea luokitella joko edellisen tai jälkimmäisen genren edustajaksi. Ylempänä sanotun perusteella voidaan mielestäni myös oppikirjadialogia pitää valegenreinä. Se ei nimittäin kuulu puhutun koodin arkipäiväkeskusteluihin, koska se on kirjoitettua kieltä ja myös tekstin muut piirteet eroavat tavallisen keskustelun yleisistä piirteistä. Sitä ei myöskään

² Puheaktipronomien käyttöä koskeva perusteellinen tutkimus puuttuu vielä, aiheesta enemmän ks. kuitenkin Shore 2002.

voida pitää sanan suppeassa merkityksessä oppikirjatekstinä, kun sen tavoitteena on kuvata tilanteita, joissa käytetään tavallisesti puhuttua kieltä.

Tekstianalyysin menetelmällä oppikirjoja on tähän saakka tutkittu vain vähän (ks. kuitenkin esim. myös Kovács tulossa). Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole tehdä tällaista analyysii. Yllä esitettyä pidän kuitenkin erittäin olennaisena: lingvistinen käyttäytyminenhan – kuten myös ei-lingvistinen käyttäytyminen – riippuu aina kontekstista. Niinpä myös yksittäisten kieliopillisten muotojen käsittely on järjetöntä, jos ei tarkastella sitä tilannekontekstia, jossa ne esiintyvät. Toisin sanoen ymmärtääksemme kieliopillisten muotojen ja rakenteiden käyttöfunktiot meillä täytyy olla tarkka käsitys siitä, missä tietyssä tekstilajissa eli genressä ne esiintyvät.

3. Lopuksi

Kuten alussa totesin, toisen ja vieraan kielen opettamisen tärkeimpiä tavoitteita on kehittää oppijoiden kommunikatiivista sekä pragmaattista kompetenssia. Kielen opettamisen tehokkuuden parantamiseen tarvitaan paljon tutkimusta lingvistiikan eri aloilta. Luulen, että oppikirjojen tarkasteleminen ja tutkimustulosten käyttöön soveltaminen auttaisi suomi vieraana kielenä -opettajia yllä mainitun tavoitteen saavuttamisessa.

Lähteet

- Austin, J. L. 1980 [1962]. *How to do Things with Words*. Oxford University Press, Oxford.
- Bándli, Judit & Maróti Orsolya 2003. Kultúra és nyelvi viselkedés. Japán diákok kérései és visszautasítási stratégiái magyar nyelven. *Hungarológiai évkönyv* 4, s. 137–152.
- Beczner, Barbara 2004. *Puheaktit, kohteliaisuus ja toimintaan kehottaminen suomessa vieraana kielenä*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Beczner, Barbara tulossa. *Puheaktit oppikirjoissa*. Esitelmä Kielioppi ja konteksti -konferenssissa, Budapest, 5–7.4.2004.
- Blum-Kulka, Shoshana 1987. Indirectness and Politeness in Requests: Same or Different? *Journal of Pragmatics* 11, s. 131–146.
- Blum-Kulka, Shoshana, Juliane House & Gabriele Kasper (toim.) 1989. *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. NJ: Ablex, Norwood.

- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson 1987. *Politeness: Some Universals of Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cohen, Andrew D. 1996. Speech acts. Teoksessa McKay, Lee, Sandra & Nancy H. Hornberger (toim.), *Sociolinguistics and Language Teaching*, s. 383–420. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gumperz, John 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Günthner, Susanne 1989. German-Chinese Interactions. Differences in Contextualization Conventions and Resulting Miscommunication. *Pragmatics* 3:3, s. 283–304.
- Haapala, Johanna P. H. 2003. *Anteeksi, voitteko puhua hitaasti vai ole sinä hiljaa mies? Kohteliaisuus suomi toisena kielenä -oppikirjojen dialogien direktiiveissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. Arnold, London.
- Halliday, M. A. K. 1994². *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold, London.
- Halliday M. A. K. & Ruqaiya Hasan 1989. *Language, context and text: aspects of language in a social semiotic perspective*. Oxford University Press, Oxford.
- Karvonen, Pirjo 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kasper, Gabriele 1990. Linguistic Politeness: Current Research Issues. *Journal of Pragmatics* 14, s. 193–218.
- Kovács, Eszter tulossa. *Opetusteksti tekstilajina*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Lauranto, Yrjö 2004. Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. Teoksessa Strasszer, Boglárka & Anneli Brown (toim.), *Prosodia ja suomi toisena kielenä*. Kakkoskieli 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Lauranto, Yrjö tulossa. *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Toimintaan kehittämisen syntaksia suomessa ensi ja toisena kielenä*. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- László, Gábor 2001. *Vaihtokauppaa kielellä: lausemodus- ja puhefunktiovalinnat suomalaisissa matkasesiteteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Nwoye, Onuigbo G. 1992. Linguistic politeness and socio-cultural variation of the notion of face. *Journal of Pragmatics* 18, s. 309–328.
- Scarrella, Robin 1992. *Interethnic Conversation and Second Language Acquisition: Discourse Accent Revisited*. John Benjamins, Amsterdam, s. 109–137.
- Scollon, Ron & Suzanne B. K. Scollon 1983. Face in Interethnic Communication. Teoksessa Richards, Jack C. & Richard W. Schmidt (toim.), *Language and Communication*, s. 156–188. Longman, London.
- Searle, John R. 1985 [1969]. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Searle, John R. 1979. A taxonomy of illocutionary acts. Teoksessa Searle, John R., *Expression and meaning*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–29.
- Shore, Susanna 1992. *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Ph.D. Thesis. School of English and Linguistics, Macquarie University, Sydney.
- Shore, Susanna 1997. On interpersonal meanings in translation. Teoksessa Korimo-Girod, N. (toim.), *Kontrastiivinen tarkastelu kääntäjän apuna*, s. 153–168. Publications du Département des Langues Romanes 12. Université de Helsinki.
- Shore, Susanna 2002. *Tekstianalyysi*. Opetusmoniste. Budapestin yliopiston fennougristiikan laitos.

A finn igei szerkezetek morfoszintaxisa

1. Bevezetés

Ebben a cikkben a finn nyelv igei szerkezeteinek és particípiumainak ábrázolására teszek javaslatot. A keret a transzformációs generatív nyelvészeti paradigma, de az itt javasolt modell kissé eltér a „megszokott” leírásoktól abban a tekintetben, hogy egy korlátozott indexsorozatokra szorítkozó, s ezáltal környezetfüggetlen kapacitásúra redukált indexelt nyelvtannal (l. Partee et al. 1990: 536–542, Farkas 2003) kombinál egy olyan modellt, amelyben a morfológia szintjét is érintik a szintaktikai szabályok. Bizonyos morfológiai jelenségek bevonása a szintaxisba Bartos (2000) alapján kifejezetten előnyösnek látszik; ennek indexelt nyelvtannal való ötvözése pedig azért hasznos, mert ezek a nyelvtanok rendkívül jól használhatóak egyeztetési jelenségek leírásában, amely jelenségek a finn nyelvben meglehetősen gyakran és sokszínűen fordulnak elő. A cikk felépítése a következő: a második részben bemutatom az igei csoport (VP) kezelésére tett javaslatomat, a harmadik egységben megvizsgálom, mennyiben alkalmazható a javasolt struktúra a jelzői helyzetben álló particípiumok kezelésére, majd a negyedik fejezetben összefoglalom a legfontosabb gondolatokat.

2. Az igei csoport szerkezete

Egy természetes nyelvet (jelen esetben az irodalmi finnt) leíró indexelt nyelvtan indexei azok a jegyek lesznek, amelyek a szerkezeteken belül többször is relevánsak (többször vannak jelölve, több alak együtteséből állnak össze), illetve egyeztetésben vesznek részt. Az igei csoport esetén a következő jegyeket ítélem relevánsnak: alanyesetű vonzat száma (Sg/Pl) és személye (1/2/3), igeidő (Pres/Imp/Perf/PPerf), igemód (In/Cond/Im/Pot), tagadás (~); míg a főnévi csoport esetén: birtokos száma (Sg/Pl) és személye (1/2/3), főnévi fej száma (Sg/Pl) és esete (pl. Nom/Part/Acc). Az (1) példában egy konkrét mondat elemzése látható, amelynek segítségével a rendszer működését illusztrálom.

Az ágrajzból kitűnik, hogy az általam javasolt modell a klasszikus X'-elméleten alapul. A rendszer felépítésében elsősorban azokat az elveket

alkalmaztam, amelyeket (a magyar nyelv leírásakor) Alberti Gábor és Medve Anna határozott meg a *Generatív grammatikai gyakorlatkönyvben* (Alberti–Medve 2002) a *Strukturális magyar nyelvtan* mondattani kötetének (Kiefer 1992) tapasztalatai alapján. Átvettem például a vonzatok és a szabad bővítmények következetes megkülönböztetésének elvét: az említett magyar modellben a csatolási művelet csak a szabad határozókra alkalmazható (ez a kitétel csak frázisokra vonatkozik, mivel az említett modell egy kivételtől eltekintve nem tartalmaz fejmozgatásokat). Ezt a rendszert kombináltam olyan elemekkel, amelyek Bartos (2000) morfoszintaxisával mutatnak nagyfokú hasonlóságot (bizonyos morféma-aknak önálló csomópont épül ki), másrészt mindezeket kiegészítettem az említett indexelt nyelvtannal.

Az ágrajzok binaritása nem kötelező a rendszerben: a magyar nyelv leírásában már kiválóan bevált, É. Kiss (1992) által megfogalmazott „lapos VP-szerkezetet” a finn nyelvben is alkalmazhatónak vélem. A két nyelv között azonban különbség van a VP specifikálójának funkciójában: a magyarban az ide kerülő elemek elsősorban az aspektus kifejezésében játszanak szerepet, míg a finnben ezt a pozíciót a nominatívuszi vonzat foglalja el, amennyiben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyek a magyarban a természetes szubjektummal kapcsolatban fogalmazódnak meg (pl. referencialitás, tematikus szerep). Így kézenfekvőnek látszik az a feltételezés, hogy a finnben (az angol nyelvhez hasonlóan) ne a V' alatti tartományban szülessen meg a nominatívuszi vonzat, hanem a VP specifikálójában.

A következő néhány mondatban bemutatom az ágrajzban lévő csomópontokat a hozzájuk tartozó funkciókkal együtt. Az S alatti pontok a generálásnak azt a szakaszát jelölik, amikor S „felveszi” a szükséges indexeket, és NegP-vé alakul át (SNegP). A NegP a tagadás frázisa, ennek fejében születik a tagadóige.

(1) <i>Ette</i>	<i>olleet</i>	<i>lukeneet</i>
neg-PL2	létige-PPERF.PL	olvas-PPERF.PL
<i>näitä</i>	<i>kirjoja</i>	<i>aikaisemmin.</i>
ez-PL.PART	könyv-PL.PART	korábban

‘Nem olvastátok el ezeket a könyveket korábban.’

Az angolból már ismert *IP* ebben a rendszerben is a segédige frázisa, illetve itt található a módot kifejező morféma. (Felszólító mód esetén a tagadóígen (is) látszik a mód, ezért szükséges a módot index formájában felvenni.) Az igének (ha nincs – a tagadóíget nem számítva – segédige a mondatban) mindig fel kell mozognia az *I* fejbe, hogy az ott lévő, módot kifejező szuffixum összekapcsolódhasson egy tővel. Amennyiben van segédige a mondatban, az ige *I* fejbe történő mozgása nem következik be, hiszen ott ekkor a létige jelenik meg, amely alkalmas a mód felvételére. A felmozgó igei fej azonban nem közvetlenül kerül az *I* fejbe, ugyanis a két említett frázis között található a *VoiceP*, mely az aktív-passzív elkülönítésének projekciója. Eddig segédigét tartalmazó mondatban is el kell jutnia az igei fejnek, amely a *V* fejben pusztán ígétőként születik (semmilyen morféma nem található rajta). Ez az elképzelés azért előnyös, mert így az összes igei jellegű kifejezést azonos módon lehet kezelni; a harmadik részben a particípiumokkal kapcsolatban pontosan ezt fogom bemutatni. Az eddig említett frázisok (*NegP*, *IP*, *VoiceP* és *VP*) specifikálja, amint arról már az előzőekben szót ejtettem, egyaránt a természetes szubjektum számára van fenntartva; de a vonzatok közül csak a nominatívuszi születhet *VP*-specifikálóban, az „egyéb” természetes szubjektum – ami vonzat – mozgatással kerül ide, szabad bővítmény pedig csak különleges esetben (pl. időjárással kapcsolatos igéknél) születhet itt. A (2)-beli példa ez utóbbi jelenséget illusztrálja (Vilkuna 1989: 40):

(2) <i>Täällä</i>	<i>on</i>	<i>satanut.</i>
Itt	létige-PERF.SG3	esik-PERF.SG

‘Itt esett az eső.’

Az egyes fejek mögött születik a vonzatok többsége, ez alól kivételt csak az említett „alanyok” képeznek: az igék esetében a nominatívuszi bővítmény *VP*-specifikálóban kerül be a szerkezetbe, míg a főneveknél *NP* specifikálójában a genitívuszi vonzat (azaz a birtokos) születik (ebben a tekintetben párhuzam húzható a főnévi és az igei kifejezések között). A fejek mögött születő vonzatok kategóriája összetett: jelen van benne az összetevő szintaktikai kategóriája és az esete is. Erre azért van szükség, mert az indexek keletkezését nem lehet egyszerűbben megoldani az indexelt nyelvtanok indexek keletkezésére vonatkozó erős megszorítása miatt.

A modell építkezése olyan, hogy amelyik információ többször lehet fontos egy mondatban, az index formájában jelenik meg, ami pedig csak egyszer releváns (nincs egyeztetési viszonyban semmivel), annak kiépül egy szintaktikai csomópont. Fontos megjegyezni, hogy az indexek egyfajta („lappangó”) memóriát képviselnek, és az, hogy a bennük rejlő információ

releváns lesz-e, csak a terminalizálás során (a konkrét lexikai elemektől függően) derül ki. Így például az ágrajzon szereplő *aikaisemmin* 'korábban' AdvP nem azért visel PI2 indexet, mert ez a jegypáros ebben a konkrét esetben szerephez jut, hanem azért, mert az indexelt nyelvtanok működésében szabály, hogy az indexek kötelezően öröklődnek a nem terminális szimbólumokra; másfelől az is feltétlenül említést érdemel, hogy ebben a pozícióban állhat olyan elem, amelynél ez az információ relevanciával bír: ilyen például a *mielellään* 'szívesen' esete, amelyet kötelező egyeztetni a mondat nominatívuszban álló alanyával. Az egyszer megjelenő információ számára kiépült csomópontra példaként említhető a VoiceP vagy a határozottság jelölésére alkalmas, Szabolcsi által javasolt DP (Szabolcsi–Laczkó 1992). Ez utóbbi szükségessége a finn nyelvvel kapcsolatban csak az első pillanatban kérdőjelezhető meg, hiszen bár ebben a nyelvben (jelenleg) nincs hangalakkal rendelkező névelő, bizonyos jelenségekre a kategóriáknak ezzel a megkülönböztetésével kiváló leírás adható: pl. természetes szubjektum csak DP lehet.

(3) <i>Poika</i>	<i>on</i>	<i>komea.</i>
Fiú-NOM	létige-PRES.SG3	jóképű.

'A fiú jóképű. (*Fiú jóképű.)'

<i>Pekka</i>	<i>on</i>	<i>poika.</i>
Pekka-NOM	létige-PRES.SG3	fiú

'Pekka fiú'.

A továbbiakban az igei csoporttal kapcsolatban eddig elmondottakból az lesz a legfontosabb, hogy a V fej pusztán az igei tövet tartalmazza, amelyen tehát semmilyen morféma nincs. A különböző morfémákkal a felmozgó igei fej a VP-n kívül, különböző szintaktikai csomópontokban kapcsolódik össze.

3. Participiumok a főnévi csoportban

A finn nyelv ötféle participiumával fogok a továbbiakban foglalkozni, melyek a következők: (1) ún. 1. *aktív participium* (pl. *lukeva tyttö* 'az olvasó lány'); (2) ún. 2. *aktív participium* (pl. *hyvin onnistunut matka* 'a jól sikerült út'); (3) ún. 1. *passzív participium* (pl. *luettava kirja* 'az elolvasandó könyv'); (4) ún. 2. *passzív participium* (pl. *luettu kirja* 'az elolvasott könyv') és (5) ún. *agensparticipium* (pl. *Pekan lukema kirja* 'a Péter által olvasott könyv'='a Péter olvasta könyv'). Az öt participium közül a 2. *aktív*

megtalálható az összetett nem passzív igeidőkben (l. pl. (2)), míg a 2. *passzív participium* az összetett passzív igeidők egyik alkotóeleme. Természetesen az előbbi példák tanúsága alapján participiumok a főnévi csoporton belül is állhatnak: ebben az esetben a jelzői helyzetű melléknemekre érvényes szabályok (egyeztetés, szórendi kötöttségek) vonatkoznak rájuk is. Az *ágensparticipium* kivételével valamennyi participium előfordul ún. mondatsűrítő szerkezetekben is, de ezekre a terjedelem rövidsége miatt ebben a cikkben nem tudok kitérni.

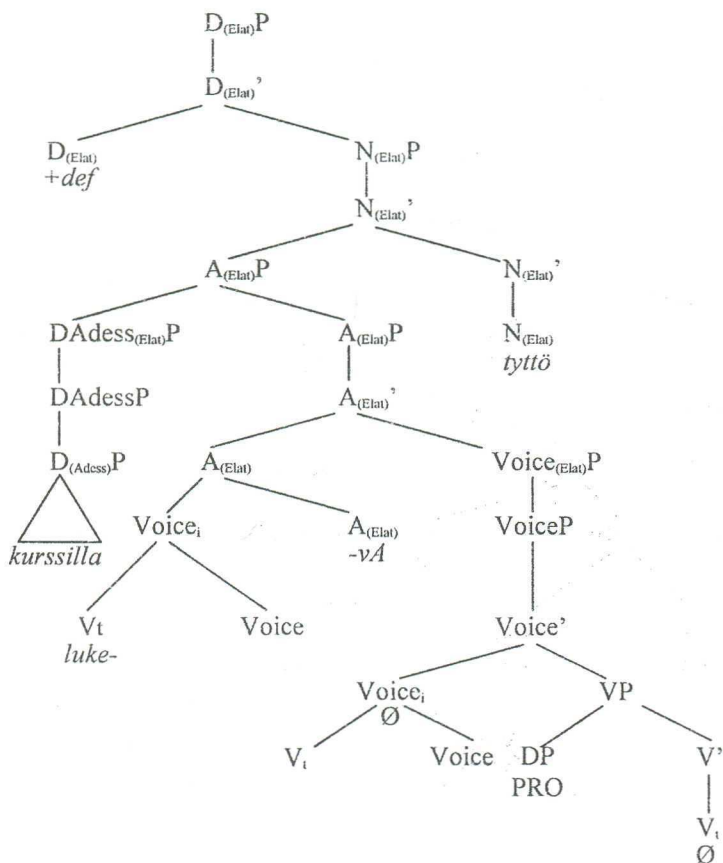
A melléknévi igenevet a transzformációs generatív modellek alapvetően kétféleképpen kezelik: (1) AP kategóriájú elemként (pl. Alberti–Medve 2002) vagy (2) VP-ként (pl. Laczkó 2000). Az általam javasolt megoldásban mindkét megközelítés egyszerre tükröződik. Ez azért lehetséges, mert az elemzés során bizonyos morfológiai események (jelen esetben a képzés) a szintaxisban történnek: így egy igenév töve V fejben születik, majd a Voice fejen keresztül A fejbe mozog, ahol magára veheti az ebben a helyzetben egyébként álló melléknemek toldalékait. A VP specifikálójában ilyenkor PRO van (amelyet a főnévi fej kontrollál (vö. Laczkó 2000: 410)), mert ebben a rendszerben csak akkor születhet ebben a pozícióban hangalakot ölteni képes nominatívuszi vonzat, ha szám–személy index „öröklődik” rá. A participiumok kezelését illusztrálja a (4) és (6) példa (az egyszerűség kedvéért az annotációkban az összes participium PAR-ként szerepel; a (4)-hez tartozó ágrajzot l. a következő oldalon).

(4) (<i>Puhun</i>)	<i>kurssilla</i>	<i>lukevasta</i>	<i>tytöstä</i> .
(beszél-SG1)	kurszus-ADES	olvas-PAR.ELAT	lány-ELAT

‘A kurzuson olvasó lányról (beszélek).’

Az aktív participiumok esetén a Voice fejben egy hangtanilag üres elemet lehet feltételezni, hangalak csak a passzív participiumoknál jelenik meg ebben a pozícióban (vö. (6)). Célszerű a finn nyelv esetében olyan szintaxist feltételezni, amely absztrakt morfémákkal dolgozik. A klasszikus T-modellben gondolkodva (É. Kiss–Szabolcsi 1992: 31–33) a felszíni szerkezetet interpretáló hangtani komponens az, amely konkrét hangalakot rendel ezekhez az egységekhez: így a fonológiai formában történik a magánhangzó-harmónia szerinti illeszkedés és a fokváltakozás is. Az indexek eltüntetésére (azaz az egyes fejekre való „rápakolódásukra”) egy előadásomban (Farkas 2003) részletesebben kitértem, ezért itt csak egy példával (5) illusztrálom a folyamatot.

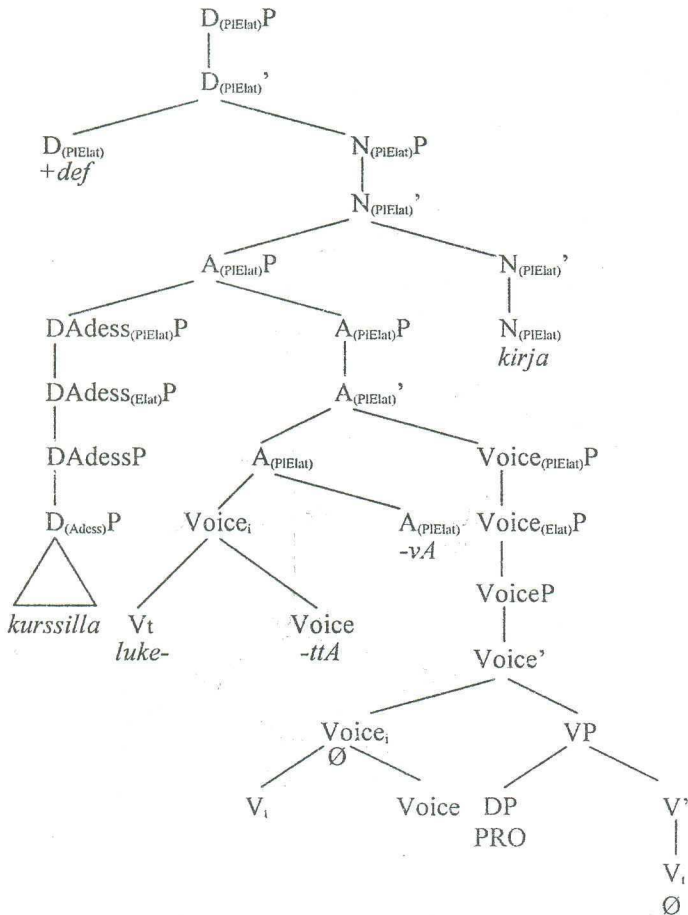

(5) $N(\text{Pl Elat Sg1}) \rightarrow N(\text{Elat Sg1}) \rightarrow N(\text{Sg1}) \rightarrow N$
 kirja $\rightarrow$ kirjoi $\rightarrow$ kirjoista $\rightarrow$ kirjoistani
 könyv $\rightarrow$ könyv-PL $\rightarrow$ könyv-PL.ELAT $\rightarrow$ könyv-PL.ELAT.SG1

'könyv' 'könyvek' 'könyvekről' 'könyveimről'

(6) (Puhun) kurssilla luettavista kirjoista.
 (beszél-SG1) kurzus-ADES olvas-PAR.PL.ELAT könyv-PL.ELAT

'A kurzuson elolvasandó könyvekről (beszélek).'

A 2. aktív és passzív participiumok esetében nem a Voice fej üres, hanem az A fej, ugyanis az ott szerepet játszó *-(n)nUt* és *-(t)tU* morfémák az igeragozásnál is megjelennek, és ott a Voice fejben van a helyük – nyilvánvalóan nem célszerű ugyanazon morfémának különböző pozíciókat feltételezni. Ezekben az esetekben az említett morfémákkal összekapcsolódott komplex igei fejek A fejbe történő mozgása azzal motiválható, hogy A fejben névszói toldalékok vannak (amelyek indexekből lettek), és ezeknek szükségük van egy töre, amelyre rátapadhatnak.

Végül az ágensparticipiumról ejtenék néhány szót. Ez a szerkezet a magyarban is létezik (igei igenév (l. Keszler 2000: 236)), de a harmadik személy kivételével már nem tekinthető igazán használatban lévőnek: pl. *a bizottság hozta döntés, ???az említettem példa*. A finnben ellenben minden személyben egyformán használatos; ebben a nyelvben nincs az *által*-osnak

megfelelő szerkezet. Ennek a particípiumnak az az érdekessége, hogy a jelzői helyzetben álló particípium birtokos személyragokat vehet fel (a magyarban is az igei igenév az egyetlen, amelyre ez a kijelentés igaz, hiszen bár a főnévi igenév (a magyarban) bizonyos esetekben személyragozható, jelzői helyzetben nem állhat ragozott infinitívusz). A birtokos születési helyének – a többi birtokos szerkezet mintájára – a módosítói pozíciót javaslom, ebben az esetben ez AP specifikálója lesz.

(7) <i>Puhun</i>	<i>Pekan</i>	<i>antamasta</i>	<i>kirjasta</i>
beszél-SG1	Péter-GEN	ad-PAR.ELAT	könyv-ELAT

'A Péter által adott könyvről beszélek.' ('A Péter adta könyvről beszélek.')

(8) <i>Puhun</i>	<i>antamastani</i>	<i>kirjasta.</i>
beszél-SG1	ad-PAR.ELAT.SG1	könyv-ELAT

'Az általam adott könyvről beszélek.' ('???Az adtam könyvről beszélek.')

A *-ma* morféma születési helyének az A fej tűnik a legalkalmasabbnak, hiszen névszóképzőről van szó, és ilyen elemet nincs okunk az igei zónába helyezni. Egy másik alternatívát is érdemes azonban megemlíteni: a Voice fejet, ugyanis ezek a szerkezetek mindig passzív értelmezésűek (a magyarban is), és eddig azt tapasztalhattuk, hogy passzív mozzanat jelenléte esetén a Voice fej sosem üres. Én mégis az elsőként javasolt megoldást látom jobbnak, de a Voice fejbe ebben az esetben mindenképpen feltételezni kell egy hangalak nélküli, passzív jelentésért felelős morfémát.

4. Összefoglalás

Ebben a cikkben a finn irodalmi nyelv igei és bizonyos igenévi szerkezeteivel foglalkoztam. Egy olyan leírást mutattam be röviden, amely a hagyományos transzformációs generatív nyelvészeti szabályokat a morfológiai szintjén is alkalmazza, és mindezt egy indexelt nyelvtannal kombinálja. A leírás egyik előnye az, hogy a finn nyelvben nagyon fontos szerepet játszó egyeztetés kezelésére kifejezetten alkalmas (az indexelt nyelvtan révén); a másik előnyös vonása pedig abban jelölhető meg, hogy az igenévi szerkezetek leírásakor ezeknek a kétarcú szófajoknak mindkét arcát egyszerre képes tükrözni egy ilyen elemzés.

Irodalom

- Alberti Gábor–Medve Anna 2002: *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus/Books, Budapest.
- Bartos Huba 2000: Az magyar inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–177.
- É. Kiss Katalin–Szabolcsi Anna 1992: Grammatikaelméleti bevezető. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 21–77.
- Farkas Judit 2003: A finn nyelv generatív szintaxisa a magyar nyelvleírasi tapasztalatok alapján. Előadás. Nyelvészdoktoranduszok 7. Országos Konferenciája, Szeged, 2003. november 7–8.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992: *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laczkó Tibor 2000: A melléknévi és határozói igenévképzők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 409–452.
- Partee, Barbara H.–ter Meulen, Alice G. B.–Wall, Robert E. 1990: *Mathematical Methods in Linguistics*. Kluwer Academic Publ., Dordrecht.
- Szabolcsi Anna–Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 179–298.
- Vilkuna, Maria 1989: *Free Word Order in Finnish*. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Suomen frekventatiivijohdosten käyttö

1. Sananjohdon semanttiset peruskysymykset

Artikkelissani käsittelen suomen kielen niin sanottuja frekventatiivijohdoksia ja frekventatiiviverbejä. Aihe on merkittävä suomen kielen kannalta jo siksi, että suomen kielessä johtimilla on tärkeä rooli. Ojanen ja Uotila-Arcelli (1977) analysoivat Nykysuomen sanakirjassa olevat verbit rakenteiden kannalta. Heidän tutkimuksestaan (mas. 259) käy ilmi, että suomen verbeistä vain 21% on johtamattomia, toisin sanoen perusverbejä, ja suurin osa, melkein 79%, on johdettuja verbejä.

Syy siihen, että johdettujen verbien määrä on niin suuri, saattaa olla se, että kielenkäyttäjät pyrkivät kielelliseen ekonomiaan. Johdosten käyttöä voidaan pitää ekonomisena, sillä jos käytetään johdoksia, ei tarvitse pitää muistissa tuhansia erilaisia kantasanoja. Jos tietää, että *puhuja*-sana tarkoittaa 'ihmistä, joka puhuu', ymmärtää helposti, mitä *kirjoittaja* tai *lukija* tarkoittaa. Tämä on mahdollista tietenkin vain siinä tapauksessa, että johtimella ja kantasanalla on oma, pysyvä merkityksensä. Kuva on siis seuraava: kantasanasta (jolla on tietty merkitys) ja johtimesta (jolla on tietty merkitys) koostuu johdos, jonka merkitys on pääteltävissä kantasanan ja johtimen merkityksestä. Tätä morfologisesti ja semanttisesti läpinäkyvää johtotapaa tutkijat kutsuvat muun muassa säännölliseksi (Suihkonen 1994: 15–17), syntaktiseksi (Koski 1978: 103) ja automaattiseksi (Rintala 1985: 52).

On kuitenkin otettava huomioon se, että merkitykset eivät ole täysin kiinteitä. Maailma muuttuu koko ajan, ja sanojen merkitykset kuvastavat sitä. Kielellisellä merkillä on monta merkitystä, jotka ovat diakronisessa tai synkronisessa suhteessa, siis joko merkitys voi muodostua aikojen kuluessa tai monta merkitystä voi olla olemassa yhtä aikaa. Monimerkityksisyys, polysemia, on ominaista myös johtimille. Itse asiassa johtimet saattavat olla jopa polyseemisiä kuin kannat. Tähän johdinten kompleksiseen monimerkityksisyyteen liittyy moni seikka. Johdin on ensinnäkin niin sanottu sidonnainen morfeemi. Se ei toisin sanoen muodosta sanaa yksin, vaan se on sananosa, aina yhteydessä kantasanaansa. Tästä johtuu, että kantasanan merkitys vaikuttaa jossain määrin johtimensa merkitykseen. Tätä ilmiötä kutsutaan irradaatioksi, kantasanan vaikutukseksi johtimeen. Toisaalta johdos itsessään on kuitenkin itsenäinen sana, jonka merkitys voi muuttua kantasanasta riippumatta. Jos

kantasanan ja johdoksen suhde ei ole säännöllinen, so. jos johdosta ei voi ymmärtää kantasanan merkityksen ja johtimen merkityksen summana, voidaan puhua leksikaalistumisesta.

Johtimien käyttäytyminen on siis osittain säännöllistä, mutta osittain se on epäsäännöllistä. Useimmiten johtimille on kuitenkin löydettävissä tietty perusmerkitys. Perusmerkitykselle on ominaista säännöllisyys: kantasanan ja johtimen merkityksistä voidaan toisin sanoen ymmärtää koko johdoksen merkitys. Tällaisia perusmerkityksiä ovat esimerkiksi niin sanotut teonlaadut. Suomen kielessä on kolme teonlaadua, jotka voidaan ilmaista johtimien avulla: frekventatiivinen, kontinuaatiivinen ja momentaalinen teonlaatu (Hakulinen & Karlsson 1988: 241).

2. Frekventatiivisuus ja kontinuaatiivisuus

Nostan ensiksi esiin frekventatiivisuuden sanakirjamääritelmän. Suomen kielen sanakirjan (Nurmi ym. 1996) mukaan frekventatiiviverbi on ”verbi, joka ilmaisee usein toistuvaa tekemistä tai tapahtumista, esimerkiksi *heitellä, juoksennella, oleskella*” (s. v. frekventatiiviverbi). Määritelmässä voi huomata heti ristiriidan: miksi *oleskella*-verbi on frekventatiiviverbien joukossa, vaikka sen merkitys on pikemminkin jatkuvuus kuin toistuvuus. Jatkuvuus on nimittäin toinen teonlaatu, jatkuvuutta ilmaisevia verbejä kutsutaan kontinuaatiiviverbeiksi. Sanakirjan (mt.) mukaan kontinuaatiiviverbi on ”jatkuvaa tekemistä osoittava verbi, esimerkiksi *hyppiä, lapioida, emännöidä*”. Tuntuu siltä, että sanakirjan tekijät muodostavat ryhmiä pelkästään johtimien perusteella. Tämän ajatuksen nostavat esiin myös Laaksonen ja Lieko (1992: 114–115): heidän kirjastaan käy ilmi, että frekventatiivi- ja kontinuaatiivijohdokset eivät ole semanttisesti samoja siitä huolimatta, että ne voidaan ryhmitellä kuuluviksi samaan merkitysryhmään.

Suomen kielessä on olemassa tyypillisiä frekventatiivijohtimia (joiden merkitys on siis usein toiston ilmaiseminen). Ne ovat seuraavat: *-ele-* (esim. *huudella*); *-ile-* (esim. *matkailla*); *-skele-* (esim. *etsiskellä*); *-skentele-* (esim. *myyskennellä*); *-ntele-* (esim. *juoksennella*); *-ksi-* (esim. *pureksia*).

Frekventatiivisuuden käsitettä voidaan siis lähestyä kahdesta suunnasta: on tyypillisiä frekventatiivijohtimia ja tyypillisiä frekventatiiviverbejä. Kysymys on se, ovatko kaikki frekventatiivijohtimella johdetut verbit todella frekventatiiviverbejä. Tähän asti sanotusta on helppo päätellä, että ns. frekventatiivijohtimilla on muitakin merkityksiä kuin pelkkä frekventatiivisuus.

3. Frekventatiiviverbien semanttiset ryhmät ja tutkimusaineisto

Artikkelissani yritän vastata seuraaviin kysymyksiin:

- Kuinka frekventatiiviverbit ja kontinuaatiiviverbit liittyvät yhteen?
- Mitä muita merkityksiä frekventatiivijohtimilla on niiden perusmerkityksen eli toistamis/jatkumismerkityksen lisäksi?
- Mitä on perusmerkityksen ja sivumerkitysten suhde? Mistä sivumerkitykset syntyvät?

Selvitän frekventatiivijohdosten semanttiset ryhmät esimerkkilauseiden avulla. Esimerkkilauseet ovat suomalaisten kirjailijoiden ja nuorisokirjailijoiden teoksista, jotka olen kerännyt Internetistä sivuilta <http://kirjailijat.kirjastot.fi> ja <http://www.nuorisokirjailijat.fi>. Työmenetelmäni oli seuraava: Ryhmittelin ensin lauseissa tai pienissä tekstinosissa olevia, frekventatiivijohtimellisia verbejä semanttisesta näkökulmasta. Poinin sitten jokaisesta ryhmästä sellaisia esimerkkejä, jotka mielestäni kuvasivat hyvin kyseistä semanttista ryhmää.

3.1. Toistamista ilmaisevat verbit

Ensimmäisessä ryhmässä ovat ne verbit, joiden johdin merkitsee puhtaasti toistoa. Ne ovat sanan suppeassa merkityksessä frekventatiiviverbejä (ks. esim. 1 ja 2):

(1) Katosta **tipahteli** vesipisaroita ja varmaan hiiviskeli jokunen rottakin pimeissä nurkissa.

(Maijaliisa Dieckmann, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

(2) Itse Titta kaivoi maissipiipusta karstoja ja **ravisteli** ne sitten huolellisesti perunapiippuun.

(Raili Mikkanen, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

Jos esimerkkien 1 ja 2 lihavoidut verbijohdokset korvataan rakenteella kantaverbi + *toistuvasti*, lauseen merkitys ei juurikaan muutu (vaikka sanaliitto ei olekaan idiomaattinen): *katosta tipahti toistuvasti vesipisaroita* ja *Titta ravisti ne toistuvasti perunapiippuun*. *Tipahdella*-verbi tarkoittaa siis 'tipahtaa toistuvasti', *ravistella* taas 'ravistaa toistuvasti'. Kyseessä on melko selvästi frekventatiivinen perusmerkitys, ja suuri osa esimerkeistä onkin juuri tällaisia. Johtimen frekventatiivista perusmerkitystä todistaa sekin, että kaikki tällaiset, selvästi toistoa ilmaisevat verbit eivät aina ole sanakirjassa, mutta ilman sitäkin ne voi ymmärtää toistuvana tekemisenä tai tapahtumisena. Tällainen on myös esimerkin 3 *nyökkäillä*-verbi.

(3) Hippokrates **nyökkäili** ilmehtien. Minä tiesin hänen kasvoistaan, että hän piti jo voittoa varmana.

(Jukka Heikkilä, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

Nyökkäillä-verbi ei ole esimerkiksi István Pappin suomi–unkari-sanakirjassa, mutta on helppo ymmärtää, että se tarkoittaa ’nyökätä toistuvasti’. Tällaisia johdoksia nimitetään joskus potentiaalisiksi johdoksiksi (Suihkonen 1994: 27).

3.2. Jatkuvuutta ilmaisevat verbit

Jatkuvuutta ilmaisevia verbejä kutsutaan kontinuaatiiverbeiksi (esim. 3 ja 4).

(4) Hotellin ovella heitä **odotteli** järkkynyt Tsaari.

(Leena Wallenius, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

(5) Minä näin sen ja se oli ehkä jo pitkään **katsellut** minua.

(Leena Krohn, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

Tässä tapauksessa johdos tarkoittaa ’tehdä jotain jatkuvasti’, siis *odotella*-verbi tarkoittaa ’odottaa jatkuvasti’, *katsella* taas ’katsoa jatkuvasti’. Esimerkissä 5 *pitkään*-adverbiaalikin osoittaa, että kyseessä on jatkuva prosessi.

Perinteisen käsityksen mukaan (ks. esim. Vesikansa 1977: 106) frekventatiivisten ja kontinuaatiivisten verbien merkitysero johtuu kantaverbin merkityksestä. Jos kantaverbi ilmaisee hetkellistä, momentaanista tapahtumaa (ks. esim. 1–3), johdokset ovat frekventatiivisia, jos kantaverbi ilmaisee taas jatkuvan tapahtuman (ks. esim. 4–5), johdokset ovat kontinuaatiivisia. Tämä tarkoittaa käytännössä myös sitä, että frekventatiiviset ja kontinuaatiiviset johdokset ovat komplementaarisia: johdos on kantaverbinsä perusteella joko frekventatiivinen tai kontinuaatiivinen, mutta sitä ei voida ymmärtää kahdella tavalla, siis sekä frekventatiiviseksi että kontinuaatiiviseksi. Se, että fennistiikassa on tapana pitää frekventatiivisuutta ja kontinuaatiivisuutta samana teonlaatuna, johtuu siitä, että kummassakin on mukana sama merkityspiiri: jatkuvuus.

Tässä vaiheessa on syytä mainita Wiikin (1975) teoria. Kahden edellä kuvaillun ryhmän yhteinen piiri on hänenkin mielestään juuri jatkuvuus. Wiikin mielestä (ma.) kantaverbi ei kuitenkaan määrittele sitä, onko johdos frekventatiivinen tai kontinuaatiivinen. Wiikin mukaan frekventatiiviverbien tärkein piiri ei ole toistuvuus, vaan sattumanvarainen jaksoittaisuus. Tämän takia tiettyjen verbijohdosten arviointi on fennistiikassa ristiriitaista: perinteisen käsityksen mukaan ne ovat kontinuaatiivisia, Wiikin mukaan taas frekventatiivisia (esim. *lueskella*, ks. tarkemmin Wiik 1975: 154–155).

3.3. Monisuuntaisuuden tulkinta

Toisto ja jatkuvuus ovat frekventatiivi- ja kontinuaatiiviverbien päämerkitykset. On kuitenkin olemassa semmoisia merkitysvivahduksia, eräänlaisia tulkinnallisia sivumerkityksiä, jotka ovat kehittyneet edellä mainituista päämerkityksistä. Jos kantasana on liikettä ilmaiseva verbi, johdoksella voi olla erityinen merkitys: se voi nimittäin ilmaista liikkeen monisuuntaisuutta. Tällaiset verbit liittyvät toki toistoon: nimittäin se, mikä toistuu, ovat suunnanvaihdokset (esim. 6 ja 7).

(6) Pienet miehet **säntäilevät** edestakaisin kannelle ja kannen alle.

(Olli Hakkarainen, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

(7) Ja nyt jo minä voin tulla **heiluttelemaan** pientä Suomen lippua tienvarteen missä ikinä satutte matkustelemaan.

(Katri Manninen, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

Esimerkissä 6 *edestakaisin*-adverbiaalikin omalta osaltaan ilmaisee, että *säntäillä*-johdoksen merkitys on 'sännätä eri suuntiin'. Esimerkissä 7 olevan johdoksen aktuaalisen merkityksen voidaan tulkita olevan 'heiluttaa oikealle ja vasemmalle'.

Vaikka esimerkeissä 6 ja 7 ei olekaan kysymys suoranaisesti toistamisesta, näidenkin verbien merkityksissä on läsnä tietty rytmi, jaksoittaisuus. Toistuvuus näkyy useimmiten tapahtumisen ja tapahtumattomuuden välillä, niin kuin esimerkin 1 *tipahdella*-tapauksessa (*katosta tipahdelti vesipisaroita*). Tipahdelutapahtuma voidaan kuvitella seuraavalla tavalla: katosta tipahti vesipisara – tauko – katosta tipahti vesipisara – tauko jne. Sitä vastoin tässä ryhmässä, johon kuuluu suuntaista liikettä ilmaisevia verbejä (esim. 6 ja 7), jaksottaisuus esiintyy liikkeen suuntien välillä. *Pienet miehet säntäilevät edestakaisin* -lauseessa (esim. 6) jaksottaisuus voitaisiin kuvata näin: 'pienet miehet säntäävät ylös – alas – ylös – alas jne.'. Esimerkin 7 tapauksessa kuvaus voisi olla seuraava: 'voin tulla heiluttelemaan pientä Suomen lippua oikealle – vasemmalle – oikealle – vasemmalle jne.'.

3.4. Habituaalisuuden tulkinta

Sekä frekventatiiviverbi (esim. 8), että kontinuaatiiviverbi (esim. 9) on mahdollista tulkita tietyssä kontekstissa habituaaliseksi, tavanomaista toimintaa ilmaisevaksi.

(8) Isäni eversti tiesi sen, koska hän ei **kysellyt** minun mielipidettäni, vaan **saneli** oman tahtonsa.

(Kristina Carlson, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

(9) Kun mies päivät päästään **oleilee** hiirenhiljaisten asiakkaittensa kanssa ruumishuoneella, on hänen vaikeaa, jopa kohtuutonta (...)

(Pirjo Tuominen, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

Nämä johdokset ilmaisevat, että tekeminen tapahtuu usein tai että – kielteisessä muodossa – se ei tapahdu koskaan. Niin kuin ensimmäisessäkin ryhmässä, myös tässä on läsnä toistumisen merkityspiirre. Erona on se, että tässä tapauksessa toistuminen ei tapahdu peräkkäin, vaan eri aikoina ihmisen elämässä.

3.5. Konatiivisuuden tulkinta

Frekventatiivijohdokset voidaan tulkita kontekstissa myös konatiivisiksi. Tämä tarkoittaa sitä, että johdos ilmaisee yrittämistä (ks. esim. 10 ja 11).

(10) Hilppa yritti **asetella** sanansa taiten, mutta äänensävy kertoi, ettei hän ollut valintaani tyytyväinen.

(Pirjo Rissanen, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

(11) Emäntä hätääntyi ja **muisteli** kuumeisesti lapsen syntymään liittyviä aikoja.

(Eija Timonen, <http://www.nuorisokirjailijat.fi>.)

Ei ole harvinaista, että – niin kuin esimerkissä 10 – lauseessa on läsnä myös *yrittää*-verbi, joka vahvistaa luonnollisesti konatiivista yrittämismerkitystä. Mutta tietyssä kontekstissa myös ilman *yrittää*-verbiä esiintyvä frekventatiiviverbi voidaan tulkita konatiiviseksi, niin kuin esimerkissä 11: johdoksen merkitys on 'yrittää muistaa'. Tosin esimerkissä 11 on läsnä *kuumeisesti*-adverbiaali, joka omalta osaltaan korostaa konatiivista tulkintaa. Frekventatiivijohdoksilla voi olla konatiivinen tulkinta käsittääkseni siksi, että konatiivisuus on lähellä toistoa ja jatkuvuutta: yrittäminenhän on usein juuri pitempi, jatkuva prosessi.

3.6. Vähättelevyyden tulkinta

Sekä frekventatiivi- että kontinuaatiiviverbit voidaan tulkita tietyissä konteksteissa myös vähättelevyyttä ilmaiseviksi. Verbit, jotka saavat tällaisen vähättelevyyden merkitystulkinnan, ilmaisevat usein toiminnat niin, että niiden toiminnallinen intensiteetti vähentyy (esim. 12).

(12) Kirsi ei huomannut mielialani synkistymistä. Hän laittoi omatoimisesti kahvin valumaan ja **lörpötteli** niitä näitä.

(Tuija Lehtinen, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

Vähättelevyys liittyy tietenkin vahvasti kontekstiin (se on siis tulkinnallinen asia, ei kieliopillinen): se ei ilmene vain verbinmuodossa vaan myös lauseiden toisten lauseenosien avulla. Esimerkin 12 *niitä näitä* -lauseke viittaa siihen, että puhuja puhuu asioista, jotka eivät ole tärkeitä.

3.7. Refleksiiviset ja resiprookkiset verbit

Teonlaatu (esimerkiksi frekventatiivisuus ja kontinuaatiivisuus) on vain yksi merkitys, joka voidaan ilmaista johtimien avulla. Verbijohtimet voivat heijastaa myös subjektin, objektin tai adverbiaalisen suhdetta. Frekventatiivijohdoksilla voi olla refleksiivinen (esim. 13) ja resiprookkinen (esim. 14) merkitys. Refleksiivisyys tarkoittaa sitä, että subjektin toiminta kohdistuu subjektiin itseensä. Resiprookkisuu den tapauksessa subjekti ja objekti tai adverbiaali ovat vastavuoroisessa suhteessa.

(13) Vaaran tunnustettuani **olin pysytellyt** kaukana kitaristeista.”

(Leena Lehtolainen, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

(14) (...) pienet Annit ja Amandat **tappelivat** muovileluista hiekkalaatikoissaan; mutta siihen sukupolveen tämä tyttö ei kuulunut.

(Raija Siekkinen, <http://kirjailijat.kirjastot.fi>.)

Myös tästä näkyy, että vaikka johtimilla on tyypilliset, prototyyppiset merkityksensä (esimerkiksi juuri frekventatiivisuus/kontinuaatiivisuus), ne saavat eri konteksteissa myös erilaisia tulkintoja, jotka tietysti pohjaavat perusmerkityksiin. Rajat ovat sumeita, eivät teräviä: tilanne on tämä puhutaanpa sitten perusmerkityksistä tai kontekstuaalisista tulkinnoista. Kontekstuaaliset tulkinnat saattavat niin ikään vallata jonkin verbin koko merkitysalan: silloin on kyse leksikaalistumisesta. Tätä käsittelen seuraavaksi.

3.8. Leksikaalistuneet muodot

Viimeinen ryhmä on spesiaalisten ja uusien merkitysten ryhmä. Kantasanan ja johdoksen suhde on monimutkaisempi kuin edellisissä ryhmissä, tässä tapauksessa nimittäin johdosten merkitystä ei voida ymmärtää kantasanan ja johdoksen merkityksen summana. Niin kuin mainitsin, tätä ilmiötä kutsutaan leksikaalistumiseksi, ja sen syy on kielihistoriallinen: kielen muuttuessa

kantasanen ja johdoksen yhteys on hämärtynyt. Tällaisia esimerkkejä on hyvin runsaasti, nostan nyt esiin pari tyypillistä. Yleinen on semmoinen merkitysero, että kantasanalla on konkreettinen ja johdoksella on abstraktinen merkitys, niin kuin verbien *vitsata* ja *vitsailla* tapauksessa: *vitsata* 'piestä jotakuta (vitsalla)'; *vitsailla* 'laskea leikkiä'.

Tilanne voi tosin olla päinvastainenkin: esimerkiksi *tunnustaa* tarkoittaa 'myöntää, hyväksyä', kun taas sen johdos *tunnustella* tarkoittaa jotakin sellaista kuin 'tutkia jotakin, ottaa selvää tuntoaistien avulla, koskettelemalla'. Johdoksen merkitys saattaa olla niin ikään kantasanan merkitykseen verrattuna laajempi, jopa vastakohtaa ilmaiseva, niin kuin on *arvostaa/arvostella*-verbiparin tapauksessa: *arvostaa* on 'pitää arvossa, kunnioittaa, ihailla', *arvostella* taas on jotakin sellaista kuin '1. antaa palautetta, määrittää jonkin arvo; 2. antaa kielteistä palautetta, moittia, ruotia, repostella'.

4. Lopuksi

Artikkelistani käy ilmi, missä suhteessa frekventatiiviset ja kontinuaatiiviset verbit ovat keskenään: mikä on niille yhteistä ja miten ne eroavat toisistaan. Olen esitellyt lyhyesti frekventatiivi- ja kontinuaatiivimerkityksen erot ja sen jälkeen sitä, minkälaisia tulkintoja frekventatiivi- ja kontinuaatiiviverbit voivat saada eri lauseyhteyksissä. Yhteenvetona korostan vielä sitä, että frekventatiivi/kontinuaatiivijohdosten aktuaalinen merkitystulkinta on läheisesti sidoksissa johtimen ja kantaverbin perusmerkitykseen, mutta se riippuu viime kädessä suuresti kontekstista: yksi perusmerkitys mahdollistaa useita aktuaalisia tulkintoja.

Aineistolähteet

<http://kirjailijat.kirjastot.fi>

<http://www.nuorisokirjailijat.fi>

Lähteet

Fabó Kinga 1989. A gyakorító és a mozzanatos igék morfológiája és szemantikája. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII, s. 31–48.

Hakulinen, Auli & Fred Karlsson 1988 [1979]. *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Koski, Mauno 1978. *Suomen sananjohdon perustyyppit*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 2. Turku.
- Laaksonen, Kaino & Anneli Lieko 1992. *Suomen kielen äänne- ja muotooppi*. Finn Lectura, Helsinki.
- Nurmi, Timo & Ilkka Rekiaro & Päivi Rekiaro 1996. *Suomen kielen sanakirja*. Gummerus, Jyväskylä.
- Nykysuomen sanakirja* 1–6, 1980. Seitsemäs painos. Toim. Sadeniemi, Matti. WSOY, Porvoo.
- Ojanen, Jussi & Eeva Uotila-Arcelli 1977. Suomen kielen frekventatiivi- ja momentaaniverbien derivaatio. *Virittäjä* 81, s. 245–262.
- Rintala, Päivi 1985. Eräät deverbaliset substantiivityypit suomessa ja virossa. Teoksessa Rennes, Hannu (toim.), *Lähivertailuja*, s. 52–82. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 24. Turun yliopisto, Turku.
- Suihkonen, Pentti 1994. *Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vesikansa, Jouko 1977. *Johdokset*. WSOY, Porvoo.
- Wiik, Kalevi 1975. Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi. *Virittäjä* 82, s. 153–166.

ESZTER FRIEDMANN
Budapest

Asiantuntijahaastattelu ja kriisikertomus naistenlehtien genreinä

1. Johdanto

Tässä artikkelissa luonnehdin kahta naistenlehdissä esiintyvää haastattelutyyppejä: asiantuntijahaastattelua ja ns. kriisikertomusta. Artikkelili liittyy pro gradu -työhöni, jossa vertailen eri referointirakenteiden käyttöä naistenlehtien edellä mainituissa tekstilajeissa. Vertailun tekee mahdolliseksi se, että asiantuntijahaastattelussa ja kriisikertomuksessa on yhtäältä paljon yhteisiä mutta toisaalta myös muutamia selviä erottavia piirteitä. Tässä artikkelissa tarkastelen merkityksellisimpiä näistä yhteisistä ja erottavista piirteistä.

Asiantuntijahaastattelu on haastattelutyyppi, jossa annetaan selityksiä jonkin alan ilmiöihin ja erikoiskysymyksiin alaan perehtyneeltä asiantuntijalta. Kriisikertomus on taas haastattelu, jossa haastateltava kertoo elämässään ilmenevästä kriisistä ja siitä selviämisestä. Haastattelutyypin nimeksi olen valinnut nimityksen *kriisikertomus* siitä syystä, että siinä on ajassa kehittyvä tarina, niin kuin kertomuksissa yleensäkin.

Vertaillessani asiantuntijahaastattelua ja kriisikertomusta tekstilajeina käytän avukseni systeemis-funktionaalista kielentutkimusta ja siitä etenkin tekstintutkimuksen peruskäsitteitä. Näitä esittelen seuraavaksi.

2. Tekstintutkimuksen peruskäsitteitä

Hallidayn (Halliday&Hasan 1985: 10) määritelmän mukaan teksti on kieltä, jolla on jokin tehtävä, funktio. Tekstiin liittyy erottamattomasti sen konteksti: se ympäristö, johon – ja jota varten – teksti syntyy, jossa teksti saa funktionsa. Kun tutkitaan tiettyä tekstiä, voidaan katsoa sitä, millaisessa sosiaalis-kulttuurisessa ympäristössä se on syntynyt (kulttuurikonteksti), useammin huomiota kiinnitetään kuitenkin tilannekontekstiin, jossa teksti on luotu. Tilannekonteksti on abstraktio, joka perustuu aktuaalisiin tilanteisiin. Tekstin tilannekontekstin avulla voidaan määritellä tekstilaji. Tilannekonteksti voidaan analysoida kolmella. Nämä kolme pääkomponenttia ovat diskurssin kenttä (mitä tapahtuu?), diskurssin roolit (ketkä tilanteen osanottajat ovat ja missä suhteessa he ovat keskenään?) ja diskurssin asu

(mikä on kielen rooli tilanteessa?) (Halliday&Hasan 1985: 12; ks. myös László 2001). Jokaista tilannekontekstin komponenttia vastaa ”merkitysyryvä” tekstin tasolla. Diskurssin kenttää edustavat tekstin tasolla etenkin kielen ns. eksperimentaaliset (maailmaa kuvaavat) merkitykset. Nämä merkitykset reaalistuvat sanasto-kieliopissa mm. lausetyypeinä ja leksikkona. Diskurssin roolit ilmenevät interpersonaalisissa (puhujan ja vastaanottajan välistä vuorovaikutusta, heidän roolejaan ja suhteitaan ilmaisevissa) merkityksissä. Sanasto-kieliopissa nämä merkitykset toteutuvat mm. lausemoduksen, modaliteetin ja persoonan kategoriassa. Kielen asu taas heijastuu etupäässä tekstuaalisiin merkityksiin, jotka puolestaan reaalistuvat morfosyntaksissa mm. teemankulun ja koheesion kautta. (Halliday&Hasan 1985: 25–26.)

Tilannekontekstin avulla määritellään tekstin kontekstuaalinen konfiguraatio, se, minkä tekstissä pitää esiintyä, ja se, mikä siinä ei voi esiintyä. Kontekstuaalisesta konfiguraatiosta voidaan tehdä siis keskeisiä päätelmiä tekstin struktuurista: Millaisten elementtien on pakko ilmetä tekstissä? Millaiset elementit voivat esiintyä? Missä kohdin tekstiä elementtien on pakko esiintyä? Missä elementit voivat esiintyä? Miten usein ne voivat esiintyä? (Halliday&Hasan 1985: 56). Näiden kysymysten avulla hahmotellaan tekstin makrorakenne eli tekstilajin skemaattinen rakenne-potentiaali (*generic structure potential* = GSP, suomennos Susanna Shoreen, ks. 2002: 5).

Termillä tekstilaji eli genre ymmärretään tilannesidonnaista, muodoltaan vakiintunutta tekstityyppiä, jolla on jokin tehtävä yhteiskunnassa. Tekstilajit voivat olla yksinkertaisia (enemmän vakiintuneita) tai sitten kompleksisia: useamman yksinkertaisen tekstilajin tai niiden elementtien sekoittumisesta voi syntyä ”sekatyypejä” (Bahtin 1979 [1952–53]). Tietyn tekstilajin määräävät makrorakenteen pakolliset elementit. Pakolliset elementit ovat ne makrorakenteen elementit, joiden täytyy sisältyä tekstiin, jotta teksti voitaisiin tulkita tiettyyn tekstilajiin kuuluvaksi. Pakollisten elementtien järjestys on melkein aina vakiintunut tekstin sisällä (Halliday&Hasan 1985: 61). Tietyn genren tekstissä voi esiintyä myös valinnaisia elementtejä. Nämäkin ovat yleensä genrelle tyypillisiä, mutta ne ovat ikään kuin koristeita: niiden pois jättäminen ei estä meitä tulkitsemasta tekstiä tiettyyn tekstilajin kuuluvaksi.

Seuraavissa luvuissa käytän hyväkseni edellä esitettyjä tekstintutkimuksen käsitteitä, kun hahmottelen asiantuntijahaastattelun ja kriisikertomuksen tärkeimpiä yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Tarkastelen ensin eroja ja samanlaisuuksia kontekstuaalisen konfiguraation tasolla (luku 3). Tämän jälkeen (luku 4) luonnehdin haastattelutyyppien GSP:tä.

3. *Asiantuntijahaastattelu, kriisikertomus ja kontekstuaalinen konfiguraatio*

3.1. *Asiantuntijahaastattelun ja kriisikertomuksen yhtäläisyyksiä*

Oman aineistoni asiantuntijahaastattelu ja kriisikertomus muistuttavat toisiaan monessa suhteessa. Niitä yhdistävä piirre on ensinnäkin se, että niitä löytyy Suomessa ilmestyneistä aikakauslehdistä. Ne ovat periaatteessa myös samalle yleisölle – suomalaisille naisille – tarkoitettuja. Sen lisäksi, että artikkelit ovat ilmestyneet lehdissä, ne ovat myös dialogisia – tämä piirre selviää jo tekstien ulkoasusta. Molempien tekstilajien päätehtävänä on informaation välittäminen.

Yhtäläisyyksiä näiden tekstilajien välillä löytyy myös tilannekontekstin pääkomponenttien analyysin kautta. Diskurssin kentässä tapahtuu samantilaista interaktiota: toinen tilanteen osallistujista (haastattelija-toimittaja) vaatii toiselta (haastateltavalta) informaatiota ja saakin sen. Diskurssin roolit ovat kaikissa aineistoni teksteissä haastattelija-toimittaja, haastateltava sekä lukija. Diskurssin asu on kirjoitettu, mutta analyysissa täytyy ottaa huomioon, että artikkelien taustalla on kaksi viestintätilannetta. Ensimmäinen näistä on yleensä suullinen (toimittaja hakee tietoa haastateltavalta), toinen kirjallinen (toimittaja välittää lukijalle haastateltavalta saatua tietoa), jolloin voimme puhua myös kahdesta eri tilannekontekstista. Lukijalla on kuitenkin kädessään vain yksi valmis teksti, josta ei voi rekonstruoida kumpaakaan viestintätilannetta täydellisesti. On siis syytä tarkastella tekstiä yhtenäisenä kokonaisuutena, mutta ottaen huomioon, että se perustuu kahteen eri viestintätilanteeseen. Kun kuvataan diskurssin rooleja, tämä kaksikerroksisuus näkyy kuvauksessa niin, että mukaan analyysiin otetaan molempien viestintätilanteiden osanottajat – eli toisaalta toimittaja ja haastateltava sekä toisaalta toimittaja ja lukija – ja heidän suhteensa. Liikkeelle on kuitenkin lähdettävä valmiista kirjoitetusta tekstistä.

Edellä mainitun perusteella voidaan sanoa, että asiantuntijahaastattelu ja kriisikertomus kuuluvat laajassa mielessä ymmärretyn lehtihaastattelun genreen.

3.2. *Asiantuntijahaastattelun ja kriisikertomuksen eroavaisuuksia*

Siitä huolimatta, että laajassa mielessä asiantuntijahaastattelu ja kriisikertomus kuuluvat samaan tekstilajiin, niistä löytyy myös joitain hyvinkin näkyviä eroavaisuuksia. Erot ovat joskus niin silmiinpistäviä, että kriisikertomusta ja asiantuntijahaastattelua voitaisiin hyvinkin pitää myös toisistaan erillisinä, itsenäisinä tekstilajeina. Tähän kysymykseen en pyri tässä vastaamaan, siihen ei liene yhtä oikeaa vastausta. Tässä artikkelissa

käsittelen asiantuntijahaastattelua ja kriisikertomusta itsenäisinä tekstilajeina – niiden välisten melko suurien funktionaalisten ym. erojen takia. Seuraavaksi tarkastelen merkityksellisimpiä eroja.

Haastattelun ensisijainen yhteiskunnallinen funktio – kuten edellä on sanottu – on tiedon välittäminen. Lehdessä välitetyn tiedon pitää olla yhtäältä aktuaalinen, toisaalta taas lukijaa kiinnostava. Artikkelin tehtävänä on siis valaista ja viihdyttää lukijaa. Valaisufunktio (eli lukijan arkielämän kannalta hyödyllisen informaation välittäminen) ja viihdyttämiskuntio eivät tietenkään ole tasapainossa kaikissa artikkeleissa – eivät myöskään tutkimissani haastattelutyyeissa. Molemmissa niistä saattaa olla sekä valaiseva että viihdyttävä aines; kuitenkin asiantuntijahaastattelulle on tyypillisempää valaiseva, kun taas kriisikertomukselle viihdyttävä funktio.

Asiantuntijahaastattelun ja kriisikertomuksen eräs tärkeä funktionaalinen ero on siinä, millaista informaatiota haastattelija vaatii haastateltavalta. Prototyyppisessä asiantuntijahaastattelussa haastateltavalta pyydetään lukijan elämän kannalta hyödyllistä, yleistä tietoa, kun taas kriisikertomuksessa haastateltavan on jaettava omaa elämäänsä koskevaa – siis yksityistä – tietoa lukijan kanssa. Tämä ero liittyy tilannekontekstin pääkomponenteista etupäässä diskurssin kenttään. Toisaalta se on myös yhteydessä diskurssin rooleihin ja niistä etenkin tilanteen osanottajien välisiin suhteisiin. Asiantuntijahaastattelussa osanottajien välisistä suhteista tärkeäksi nousee asiantuntijan auktoriteetti. Asiantuntijan auktoriteetti perustuu tietojen hallintaan; hän on korkeammassa asemassa kuin toimittaja ja lukija. Kyse on institutionaalisesta viestinnästä: johonkin alaan perehtynyt asiantuntija antaa tietoa maallikoille (ks. esim. Honkanen 2001). Asiantuntijahaastattelulla on kuitenkin se erikoisuus, että tietojen antaminen ei tapahdu välittömästi, vaan tiedot kulkevat asiantuntijalta lukijalle toisen – toimittajan – kautta, joka hänkin voi näin ollen säädellä, mikä informaatio välittyy lukijalle ja missä muodossa – hän voi siis käyttää tällä tavalla valtaa. Asiantuntija ja hänen auktoriteettiasemansa takaavat välitetyn tiedon luotettavuuden. Haastattelija-toimittaja voi lisätä omaa valtaansa sisällyttämällä asiantuntijalta saadut tiedot omaan välittömään tekstiinsä. Samalla hän voi myös säädellä, miten paljon asiantuntija voi tulla esiin oman diskurssinsa kanssa, ts. miten paljon hänen annetaan puhua. Asiantuntijan puheen suoran esittämisen määrä vaihtelee artikkeleittain. Joskus asiantuntijan puhetta käytetään „pieninä pään nyökytyksinä” (Bruun ym. 1989: 218), tällöin varsinainen informaatio on toimittajan välittömässä tekstissä ja asiantuntija vain vahvistaa, että tieto on totta. Tällä tavalla toimittaja luo oman kaikkietävyuden illuusion.

Kriisikertomuksessa – toisin kuin asiantuntijahaastattelussa – haastattelijan ja haastateltavan suhde ei perustu auktoriteettiin; toimittajan tehtävänä on tässä pikemminkin lähestyttää haastateltavaa ja lukijaa toisiinsa. Näin

ollen toimittaja yrittää luoda jonkin verran intiimiä ilmapiiriä haastattelun. Hän voi esimerkiksi kuvata haastattelutilannetta tai haastateltavaa lyhyesti kommentoida hänen puhetapaansa jne. Artikkeleista on havaittavissa toimittajan empaattinen suhtautuminen haastateltavaansa, vaikka se ei tule voimakkaasti esille: kriisikertomuksessa keskitytään etupäässä kriisin tarinaan. Asiantuntijahaastattelusta poikkeavalla tavalla kriisikertomuksessa haastateltavan persoonallisuus nousee etualalle. Tämä näkyy etupäässä siinä, että tässä toimittaja yleensä "antaa haastateltavan puhua itse" omista tuntemuksistaan, toisin sanoen hän referoi tämän sanoja suoran esityksen avulla melko usein.

4. Asiantuntijahaastattelu, kriisikertomus ja tekstityyppi

Asiantuntijahaastattelun ja kriisikertomuksen välinen suurin rakenteellinen ero on siinä, että kriisikertomuksessa on ajassa (useimmiten lineaarisesti) kehittyvä tarina, kun taas asiantuntijahaastattelussa sitä ei ole. Tarinan läsnäolo kriisikertomuksessa vaikuttaa siihen, että haastattelutyyppi kuuluu ns. narratiiviseen tekstityyppiin. Sitä vastoin asiantuntijahaastattelu, jossa tarinaa ei ole, kuuluu ns. faktuaaliseen tekstityyppiin, jonka tarkoituksena on kuvata, selittää faktoja.

Asiantuntijahaastattelun mikrorakenteen luonnehtimisessa käytän avukseni Paltridgen (2000) yksinkertaistettua mallia perustekstityypeistä. Paltridge erottaa (mts. 109–112) yhdeksän perustekstityyppiä sen mukaan, mihin tarkoitukseen ne ovat syntyneet ja millaiset skemaattisen rakenteen potentiaalin elementit niissä ilmenevät. Nämä tekstityypit ovat prototyyppimäisiä eivätkä vakiintuneita malleja, jotka esiintyisivät kaikissa tapauksissa samassa muodossa (mts. 109). Yhdistyneinä ne usein muodostavat pitempiä, kompleksisia genrejä (ns. makrogenrejä), ja ne voivat myös sekaantua, kuten myöhemmin myös asiantuntijahaastattelun yhteydessä nähdään.

Asiantuntijahaastattelun makrorakenteelle on ominaista se, että siinä vaihtelevat eri faktuaaliset tekstityypit, etenkin kuvaus, selitys ja argumentointi.

Kuvauksen tarkoitus on luonnehtia tiettyä henkilöä, paikkaa tai asiaa. Makrorakenteen kannalta siinä on kaksi osaa: identifiontijakso (*identification*), jossa luonnehdittava henkilö, paikka tai asia identifioidaan, ja kuvausjakso (*description*), jossa identifioitu kuvataan (ks. esim. 1).

(1)

IDENTIFIOINTIJAKSO: – Suomalaisilla äideillä on havaittu kasvatusmalli, jota kutsutaan psykologiseksi kontrolliksi.

KUVAUSJAKSO: Se tarkoittaa, että lasta ohjataan negatiivisten tunteiden kautta. Voidaan esimerkiksi sanoa, että ”jollat tee läksyjä, äidille tulee paha mieli”.

(Anna 32/2003)

Selityksen funktiona on valaista, miten jokin asia toimii, esittää syitä johonkin ilmiöön. Selityksen tekstityypissä on kuvauksen tapaan kaksi osaa: ilmiö (*phenomenon*) sekä selitysjakso (*explanation*), jossa ilmiön syitä selitetään (ks. esim. 2).

(2)

ILMIÖ: Heikot taidot, oppimisvaikeudet ja lapsen perhetaustasta johtuva sopeutumattomuus ovat yleensä eri asioita, mutta ne ilmenevät usein samalla tavalla: keskittymiskyvyn puutteena, lapsen levottomuutena ja yliaktiivisuutena.

SELITYSJAKSO: – Sopeutumattomuuden taustalla on usein jo laajempi koko perhettä koskeva ongelma, esimerkiksi vanhempien päihdeongelma. Jos kotona lapsista ei huolehdita, ongelmat näkyvät heti myös koulussa. Kun lapsi ei pysty keskittymään koulunkäyntiin luokassa eikä kotona, sopeutumisongelmat voivat ennen pitkää johtaa myös oppimisvaikeuksiin.

(Anna 32/2003)

Argumentoinnin tekstityypin (*argument*) tehtävänä on ottaa kantaa johonkin asiaan, todistaa, saada lukija tai kuulija vakuuttuneeksi jonkin asian totuudesta. Argumentoinnin makrorakenteen ensimmäinen elementti on teesi (*thesis statement/position*), sitä seuraavat argumentit ja argumentointijakson lopussa voi olla teesin uudelleen korostaminen (*restatement of position*), yhteenveto (*summing up*) tai suositus (*recommendation*). Esimerkissä 3 argumentoinnin loppuelementti on suositus.

(3)

TEESI: Allergia- ja astmatautien erikoislääkäri Klaus Tamminen puhuu astman huonosta hoitomyöntyvyydestä, siis potilaiden taipumuksesta laiminlyödä, keskeyttää tai unohtaa lääkkeet heti, kun akuutti vaiva helpottaa.

ARGUMENTTI 1: – Vain puolet astmaa sairastavia ottaa lääkkeen siten kuin pitäisi, toinen puolisko turvautuu lääkkeeseen vain silloin, kun on oireita.

ARGUMENTTI 2: Tuore tutkimus osoittaa, että valtaosa, 70 prosenttia astmapotilaista ei ole vuoteen käynyt lääkärin kontrollissa, vaan on tyytymään reseptiin.

SUOSITUS: Suositus olisi lääkärikkäynty ja kontrolli kerran vuodessa, toteaa Tamminen.

(Anna 7/2002)

Aineistoni asiantuntijahaastatteluissa on vain harvoja tapauksia, joissa kuvauksen, selityksen ja argumentoinnin tekstityypit esiintyvät itsenäisesti toisistaan täysin eriytyneinä. Tyypillisempää on se, että nämä perustekstityypit sekoittuvat keskenään, esimerkiksi kuvaus- ja selitysjaksoja käytetään usein argumentteina. Lisäksi asiantuntijahaastattelussa saattaa joskus esiintyä myös narratiivin tekstityyppi, jolla on rooli artikkelin retorisessa rakenteessa. Narratiivin tekstityypistä puhun seuraavaksi, kriisikertomuksen yhteydessä.

Kriisikertomusta voidaan pitää narratiivin tekstityyppiin kuuluvana genrenä, vaikka se on aika omalaatuinen siinä mielessä, että se on dialoginen teksti, jossa tarinaa rakentaa sekä haastateltava että toimittaja. Narratiivisuustulkinta tekee mahdolliseksi sen, että voimme analysoida kriisikertomuksen makrorakennetta prototyypin narratiivin/kertomuksen makrorakenteeseen nojaten. Tässä artikkelissa kriisikertomuksen makrorakenteen luonnehtimisessa käytän Labovin (1972) mallia henkijäämiskertomuksen genren makrorakenteesta. Labovin mukaan henkijäämiskertomuksen makrorakenteen pakolliset elementit ovat seuraavat: abstrakti, orientaatio, komplikaatio, resoluutio, evaluaatio, kooda. Kaikille kertomuksille/narratiiveille yhtenäisinä pakollisina elementteinä voidaan pitää näistä orientaatiota, komplikaatiota, resoluutiota ja koodaa.

Abstrakti on kertomuksessa kerrottavan tarinan tiivistelmä, kertomus päähkinänkuoressa. Kriisikertomuksessa abstrakti ei esiinny pakollisesti, mutta se voi esiintyä – esimerkiksi artikkelin ingressissä. Orientaatio-osassa annetaan tietoa tarinan alkutilanteesta, toisin sanoen vastataan kysymyksiin *kuka? milloin? missä? ja mitä?* Kriisikertomuksessa voi kuitenkin käydä niin, että varsinainen kriisin tarina ei ala *in medias res*, vaan ennen tarinan alkua esitetään taustatietoa haastateltavasta tai siitä, miksi tarina kerrotaan. Tämän jakson funktio muistuttaa evaluaatio-osan funktiota, josta puhun jäljempänä. Orientaation jälkeen kertomuksessa on ns. komplikaatio-osa, jossa viestitään toisiaan ajassa lineaarisesti seuraavista tapahtumista, joiden kautta tarina etenee. Komplikaatio-osaa seuraa resoluutio-osa, jossa kerrotaan jutun loppuratkaisu. Kriisikertomuksessa komplikaatio-osaksi olen katsonut sen jakson tekstiä, joka kertoo kriisin syventymisestä; resoluutio-osaksi kutsun taas kriisistä selviämisestä kertovaa jaksoa. Tämän jaon perusteella resoluutio-osien pituus voi eri kriisikertomuksissa olla hyvin

erilainen: resoluutio voi tiivistyä yhteen ainoaan tai pariin virkkeeseen, mutta se voi joskus viedä useampia palstoja artikkelista.

Evaluaatio-osassa kertoja puhuu siitä, miksi kertomus on kertomisen arvoinen. Evaluaatio ei ole narratiivin pakollinen elementti, mutta jos se ilmenee tekstissä, se voi esiintyä monin paikoin tarinaa. Kriisikertomuksessa se voi ilmetä esimerkiksi haastateltavan tekstissä pohdintana, jossa hän kertoo oman tarinansa opetuksista, ja – kuten edellä olen maininnut – evaluaatio-osan funktiota muistuttava jakso voi olla myös varsinaisen tarinan edessä artikkelissa.

Kooda ilmaisee sen, että tarina on päättynyt ja että siirrytään nykytilanteeseen. Prototyypisessä kertomuksessa se seuraa resoluutio-osaa ja se on tekstin loppuelementti. Kriisikertomuksessa se on lyhyt kuvaus haastateltavan nykyelämästä. On mielenkiintoista kuitenkin huomata, että kriisikertomuksessa kuvaukset haastateltavan nykyelämästä – eli koodaa muistuttavat jaksot – esiintyvät eri paikoin tarinaa, ei ainoastaan sen lopussa. Syy tähän lienee retorinen: tarinan sisäisten „koodamaisten” jaksoiden avulla luodaan kontrasti haastateltavan entisen ja nykyisen elämän välille, ja tällä keinolla näytetään kriisistä toipumista haastateltavan henkilökohtaisena voittona. Jotta voitaisiin erottaa koodaa muistuttava jakso varsinaisesta, tekstin lopussa sijaitsevasta koodajaksosta, koodaa muistuttavaa jaksoa voitaisiin kutsua kontrastiosaksi ja sitä voitaisiin pitää kriisikertomuksen valinnaisena elementtinä.

5. Lopuksi

Tässä artikkelissa olen luonnehtinut kahta lehtihaastattelun tyyppiä: asiantuntijahaastattelua ja ns. kriisikertomusta. Yhtäältä olen tarkastellut niiden yhtäläisyyksiä, toisaalta erityistä huomiota olen kiinnittänyt niiden eroavaisuuksiin. Luonnehtimisen myötä on käynyt ilmi, että vaikka lehtihaastattelua yleensä pidetään itsenäisenä, jokseenkin yhtenäisenä genrenä, lehtihaastattelun kategorian sisällä voi esiintyä yhteiskunnalliselta tehtävältään, tekstityypiltään ym. tavoin hyvinkin erilaisia haastattelutyppejä. Tekstintutkimuksen eräs mielenkiintoinen kysymys on tulevaisuudessa se, voivatko nämä haastattelutypit saada itsenäisen genren ”tittelin”.

Lähteet

- Bahtin, M. M. 1979 [1952–53]: БАХТИН, М. М. 1979 [1952–53]. Проблема речевых жанров. Teoksessa Бахтин, М. М., *Эстетика словесного творчества*. Издательство "Искусство", Москва.
- Bruun, Mikko & Ilkka Koskimies & Ilkka Tervonen 1989. *Uutisoppikirja*. Tammi, Helsinki.
- Halliday, M. A. K. & Ruqaiya Hasan 1985. *Language, context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective*. Deakin University Press, Victoria.
- Honkanen, Suvi 2001. *Välitämättömyys, teksti ja toiminta. Ohjailevat ilmaukset ja niiden funktiot Helsingin kaupungin opetusviraston ryhmäkirjeissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Labov, William 1972. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- László, Gábor 2001. *Vaihtokauppaa kielellä: lausemodus- ja puhefunktiovalinnat suomalaisissa matkaesiteteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Paltridge, Brian 2000. *Making Sense of Discourse Analysis*. Antipodean Educational Enterprises, Queensland.
- Shore, Susanna 2002. *Tekstianalyysi*. Opetusmoniste. Budapestin yliopiston fennougristiikan laitos.

A magyarok mint a finn irodalom olvasói: hogyan olvassuk Rosa Liksomot?

Rosa Liksom: „November 14-én házasodtunk össze...”

(November 14-én házasodtunk össze, és már minden a múlté volt, mire új hónap kezdődött. Nekem már ez a pont két hétig tartó házasság is túl sok volt.) A Pampamban találkoztam vele, amikor a kollégákkal beugrottunk sörözni egy délután. Amint bejött az ajtón, rögtön tudtam, hogy ez a srác nekem való. Az este vége felé az asztalához mentem, és azt mondtam neki, hogy hé haver, dögölj meg! Az én lakásomra mentünk, és ezután sehogy se tudtam a fazont többé kirúgni onnan. Ez a szemét tetű egy éjszaka után teljesen rám akaszkodott. Mintha az ágyamhoz ragadt volna. Ott maradt döglenni, amikor munkába indultam, és a picsába is, ott ette a fene még akkor is, amikor hazajöttem. Nem járt dolgozni, nem ment le a boltba, és a kurva életbe, még a szemetet se volt képes kivinni. Mindent lenyeltem, mert valamennyire csak bírtam, legalábbis az ágyban, már amikor nem aludt. Egy héttel az első találkozásunk után megkérte a kezem. Én igent mondtam, mert kurva hideg november volt és mindenhol pangás, a Pampamban meg mindenütt. Azt gondoltam, hogy így lesz alkalom a kollégákkal ünnepelni, totál mindegy, hogy kihez, férjhez megyek és punktum. A Savoyban volt az esküvő, fehér menyasszonyi ruhám volt, kaptunk néhány ajándékot, seggrészegek voltunk, és mindenki kurvára jól érezte magát. Aztán jöttek a hétköznapiak, és ugyanaz a szarság, az ipse csak keresztretjvényt fejtett meg fingott. Ezt még valahogy lenyeltem, de amikor már egyhetes házasságunk volt, a fenébe is, ez elkezdett nyavalyogni, hogy milyen sanyarú gyerekkora volt és még szarabb fiatalkora, és hogy senki sem törődik vele, és hogy minek is így élni. A francba is, én meg hallgattam egy hétig, minden kibaszott éjjel ugyanaz a nyavalygás, és én még azt hittem, hogy sikerült egy igazi férfit felszednem. Már házasságunk első hete után idegromcs voltam, és elkezdtem azon agyalni, hogy mit is csináljak egy ilyen szar alakkal, akiből ömlik a takony. Házasságunk második hetében csak még rosszabb lett a helyzet, csórókám elsírta magát a nagyanyja halála miatt, ami jó néhány évvel ezelőtt történt. Mondtam neki, hogy na figyelj, tűnj innen a picsába. Erre a gyűrűjét mutatta. Én az enyémet kihajítottam az ablakon, de még így sem akart elmenni. Próbáltam kivonszolni a lépcsőházba, de olyan kurvára kész volt, hogy nem bírtam vele. Telefonáltam a zsaruknak, és mondtam, hogy vigyétek innen a jó büdös francba. A zsaruk csak bámultak, előbb engem, aztán a srácot, és miután elmentek, elővettem azt a rohadt filézőkést, és párszor beleszúrtam. Ez a rohadék még csak ellen sem állt, hanem épp ott döglött meg az én ágyamban. Telefonáltam a Hesperia-ba, és mondtam, hogy a férjem öngyilkos lett, szíven szúrta magát, aztán a kolléganőmhöz mentem. Nyugtatót próbált, hogy ilyesmi bizony megtörténhet. Kávéztunk, és reggel

munkába mentünk. Másnap telefonáltak a rendőrök, és kérdezték a részletekről. Elmondtam, hogy a WC-re mentem újságot olvasni, és ez idő alatt a srác megölte magát. Mindent elhittek, a csajok meg a munkahelyen úgy gondolták, hogy helyesem tettem, hiszen az ipse hibája volt, rám akaszkodott és a szerencsétlen mindenféle marhaság miatt nyavalygott. A picsába is, nekem egy rendes férfi kell, aki elintézi a dolgokat, pénzt ad a lakáshitelre és kaját vesz a hűtőbe. A fenébe is, hát a férfinak is csak van valami kötelessége, ha már együtt élünk.

(Abonyi Adrienn és Keserű Éva fordítása)

1. Bevezetés

A 90-es évek elején a jyvaskyläi egyetem mai kultúrával foglalkozó kutatóegysége kutatást indított Rosa Liksom kortárs finn író nő egyik elbeszélésének fogadtatására vonatkozóan. A kutatás alapját képező Liksom-novella, a „*Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista...*” 1989-ben jelent meg a *Tyhjän tien paratiisit* c. elbeszéléskötetben. A kutatók azt, hogy miért épp egy Liksom-elbeszélésre esett a választásuk, azzal indokolták, hogy ezek az elbeszélések rövidek, tömörek, alkalmasak arra, hogy kutatási anyaggá váljanak, mivel terjedelmükből adódóan gyorsan elolvashatóak és elemezhetőek bárhol és bármikor.

A novellát egyrészt legalább középfokú végzettséggel rendelkező felnőttekkel, másrészt pedig gimnáziumban tanuló 17-18 éves fiatalokkal olvastatták el. A megkérdezettek körében mindkét nem képviselői jelen voltak. A vizsgálatot 1993-tól kezdődően további öt európai országra: Bulgáriára, Észtországra, Franciaországra, Németországra és Angliára is kiterjesztették, és a kapott eredményeket 2000-ben *Reading, cultural difference* címmel publikálták a kutatóegység kiadványsorozatában. Ennek a munkának a folytatásaképp 2002 őszén a magyar olvasók körében is sor került a Liksom-novella recepcióvizsgálatára, éspedig a debreceni egyetemen, azzal a módosítással, hogy a megkérdezettek között felnőttek nem, csak különböző szakokon tanuló magyar egyetemisták szerepeltek, fiúk és lányok vegyesen. Másképp fogalmazva a magyarországi változatban a finn olvasáskutatási programnak csak az egyik fele, a fiatalok részéről való fogadtatás vizsgálata valósult meg. A vizsgálatot a jyvaskyläi hungarológiai tanszék vezetőjének, Tuomo Lahdelma professzornak az irányításával végeztem el, a Jauss-féle recepcióesztétikai olvasáskutatást véve alapul. A kérdőíveknek, melyek a Jyvaskyläben kidolgozott kérdéseket tartalmazták, a hallgatókhoz való eljuttatásában a debreceni egyetem finn lektora, Sanna Lähde nyújtott segítséget. Az olvasói ítéletalkotásban személyes véleményemmel nem vettem részt, a válaszok feldolgozását, értékelését végeztem.

E dolgozat célja összehasonlítani a kapott magyar eredményeket a nemzetközi eredményekkel, megnézni, hogyan, milyen jelentésekkel felruházva olvassák a novellát a fiatalok az egyes országokban, s belehelyezni ezáltal a magyarországi vizsgálatot a nemzetközi kutatás kontextusába.

Mielőtt az eredmények ismertetésére rátérnék, szólnék röviden néhány szót a jaussi elméleti rendszer néhány központi fogalmáról: a szerző, mű és befogadó viszonyáról, az elvárási horizont fogalmáról, valamint az olvasás recepcióesztétikai felfogásáról, vagyis azokról a tényezőkről, amelyekről egy mű fogadtatása függ.

1.1. A szerző, mű és befogadó viszonya

A szerző, mű és befogadó háromszögében az utóbbi nem passzív alkotórész, hanem igenis aktív, meghatározó láncszem, hisz az irodalmi mű történeti léte elképzelhetetlen olvasójának aktív részvétele nélkül, mivel egy mű csak olvasói közvetítéssel kerülhet bele egyfajta változó tapasztalati háttérű folyamatosságba. A Jauss által képviselt recepcióesztétika szerint a szöveg-olvasás „olyan beszéd, amelynek elhangzása közben kell megteremtenie az őt megérteni képes beszélgetőtársat” (Jauss 1999a: 169), vagyis olyan dialogikus tevékenység, amelynek két pólusát az irodalmi szöveg és a befogadó képviseli. Jauss hangsúlyozza továbbá, hogy az alkotó egyben mindig befogadó is, amikor írni kezd. Alkotói tevékenységének esztétikai terméke azonban sohasem lehet teljességgel befejezett. A befejezett mű sokkal inkább a befogadó illúziója, de saját inadekvát interpretációjának az ösztönzője is. A jelentés az értelemadás folyamatában képződik. A befogadó értelmezői magatartása rendeli hozzá a műhöz azt a jelentést, amelyet saját élete, lelki beállítódása, tapasztalatai, az irodalomról való előzetes ismeretei alapján az esztétikai és kanonikus irodalmi elvárással társíthat. Így lesz a befogadási folyamat dialogikus természetű, vagyis nemcsak az olvasó teremti újra a maga számára az alkotást, hanem az alkotás is az olvasóját.

1.2. Az elvárási horizont fogalma

Az olvasókban saját olvasói múltjuk során kialakulnak bizonyos (a korábban megismert művek formájából, tematikájából, valamint az irodalom és a mindennapi nyelv ellentétességéből fakadó) elvárások, amelyek irányítják a művek olvasási folyamatát. Az irodalmi műalkotás nem jelenik meg abszolút újdonságként az informatív űrben akkor sem, ha először olvassák, mivel olvasója egy bizonyos befogadási mód iránt már fogékonnyá vált a szövegstratégia, a világos és rejtett jelzések, az ismert jellemzők vagy az implicit célzások segítségével. Az így felfogott elvárási horizont központi recepcióelméleti fogalom lett. Az olvasó elvárási horizontját számos

véletlenszerű és helyzetéből adódó tényező is befolyásolja. Az elvárások elég heterogének és váltakozóak a különböző életkorokban nemtől, iskolai végzettségtől, szociokulturális és más tényezőktől függően. Bármely szöveget megelőző egyfajta elvárási horizont. Az új szöveg az olvasóban felidézi a korábbi szövegekből ismert elvárási és játékszabály-horizontot, amelyeket aztán megváltoztat, kijavít, vagy csupán megismétel.

1.3. Az olvasás folyamatának recepcióesztétikai felfogása

Jauss az olvasás folyamatát, az értelmezést három fázisba osztja. Az elsőnek, a *progresszív olvasásnak* a horizontjában a közvetlen esztétikai érzékelés válik hozzáférhetővé, amikor is az elolvasott poétikai szöveg esztétikai karaktere révén érzékeltet, ill. értet meg valamit, de nem ad kiteljesedett jelentést, teljes értelmet pedig még kevésbé. Ezt követi a második olvasási fázis, a *reflektáló értelmezés*, amely az első olvasási fázisról mint az esztétikai érzékelés közvetlen megértéséről leválasztva jelenik meg, olyan fázisként, ahol az első olvasás során nyitva maradt kérdések választ kapnak. Végül a *recepciótörténeti olvasat* következik, amikor is a múltnak a jelenkori megértés horizontjától való nyomatékos elválasztása révén be lehet mutatni, hogy miként bontakozott ki történetileg az adott mű vagy szöveg értelme a hatás és befogadás interakciójában. A Jauss által felvázolt olvasási folyamat egyes fázisai egymáshoz szorosan kapcsolódnak, egymást feltételezik, sorrendjük kötött, és kiegészítik egymást.

Mindezek ismeretében nézzük meg, miként alakult a novella magyar fogadtatása.

2. A novella magyar recepciója

2.1. A kutatás eredményei

A novella recepciójára vonatkozó vizsgálatban huszan (finn, magyar, történelem, néprajz és informatika szakosok, ill. joghallgatók) vettek részt, fiúk és lányok egyenlő arányban. A kutatásban résztvevő egyetemistáknak először is az irodalomra vonatkozó elvárási horizontjáról próbáltam képet alkotni.

A válaszok elemzéséből az derült ki, hogy mindkét nem elvárásai közt jelentős helyet foglal el a személyes élménynyújtás, a maradandó hatásgyakorlás kíváncsága. Különösen a fiúk tulajdonítottak nagy jelentőséget annak, hogy a jó könyv izgalmas legyen. A lányok szerint viszont nem kell feltétlenül izgalmasnak lennie, fontosabb, hogy magával tudja ragadni az olvasót, ki tudja szakítani a hétköznapi valóságból. A tartalom szintjén mindkét nem képviselői azt várják el, hogy a befogadó a mű segítségével

gondolatilag gazdagodjék, míg formai szinten az igényesen megfogalmazott nyelv volt a fő kíváncsiság; ez utóbbit különösen a fiúk hangsúlyozták. Mindezek függvényében a következőképpen alakult a novella fogadtatása.

A megkérdezettek közül négyen olvasták korábban a művet. Ennek jelentősége van a befogadásra nézve, mivel kialakulhatnak olyan felfogások, amelyeket újraolvasáskor nem lehet kiiktatni: vagy megváltoznak, vagy változatlanok maradnak a későbbi olvasás során. A négy befogadó közül ketten nem válaszoltak a véleményváltozást firtató kérdésre. A harmadikuknak változatlan maradt a véleménye: ugyanúgy elnyerte a tetszését a novella a magyar változatban is, mint a finn eredetiben. A negyedik befogadónál viszont történt módosulás, mégpedig a negatívból a pozitív irányba. Először taszítónak találta az elbeszélést a durva nyelvezet miatt, az újraolvasás során viszont mondanivalót vél felfedezni benne, és ez megfelelt az elvárásainak.

A megkérdezettek többségénél az elbeszélés tetszést aratott szokatlan nyíltsága, újszerűsége, nyers stílusa miatt. Igazából az újdonság mozzanata bilincselte le őket. Íme néhány a felhozott érvek közül, példaként (zárójelben a megkérdezettek adatai):

„Igen tetszett. Nem mindennapi a sztori és az elbeszélésmód sem.” (9. sz. lány)

„Tetszett a novella szokatlanul meglepő nyíltsága, szókimondása, merészen provokatív volta miatt.” (8. sz. fiú)

„Különös leírva látni a hétköznapi sokszor hallott nem kellemes kifejezéseket. Az újdonság erejével hatott és engem első olvasásra kicsit zavart, de alapjában véve tetszett a történet, mert bizonyos mondanivalója volt számomra.” (3. sz. lány)

Három lány és három fiú utasította csak el a művet. Az elutasítás okaként a lányok főleg a durva nyelvezetet nevezték meg, míg a fiúk az informativitás hiányára, ill. a mű negatív, pesszimista hangulatára hivatkoztak, és a nyelvezetet egyáltalán nem említették, holott épp ők voltak azok, akik alapvető elvárásként hangsúlyozták a mintaértékű nyelvi megformálást a jó irodalommal kapcsolatosan.

A vizsgálat során az olvasók értékelték az elbeszélő nézőpontját, az elbeszélés hangulatát és stílusát is. Többségük az elbeszélő helyzetét objektívnek, a történeten kívülállónak ítélte meg. A novella a válaszadóknál a mai világ gyors, pergő ritmusát érzékeltette, de hatását tekintve lehangolónak, nyomasztónak találták. A stílust nyersnek minősítették, de úgy érezték, mindez tökéletesen megfelel az elbeszélés világának.

A történetet tizenhárman – főleg lányok – tartották hihetőnek, mondván, manapság megeshet az ilyesmi, mivel a világ egyre korcsosodik. Hárman csak részben, a gyilkosságig tekintették valószerűnek, a női alak büntetlenségét, közönyös magatartását már nem. Négy fiú szerint pedig teljességgel hihetetlen volt a történet.

„Valószerűtlennek tartom a rendőrök naivitása miatt.” (3. sz. fiú)

„Az egész történet úgy abszurd, ahogy van. Az áldozat még csak elment sem áll, hagyja magát leszúrni. A rendőrök mindent elhisznek és egyszerűen továbbállnak. A valóságban ilyen nincs.” (7. sz. fiú)

„Valószerűtlen amiatt, hogy a főszereplőnek a történetben mindenki igazat ad cselekedetét illetően. Valószerűtlen a rendőrök bamba viselkedése miatt is (csak bámultak... mindent elhittek), akik megelégedtek egy áttetsző magyarázattal, ahelyett hogy vizsgálatba kezdtek volna.” (8. sz. fiú)

„Különös, nem mindennapi történet, ugyanakkor hihetatlenné is válik a rendőrök magatartása, a munkatársak egyértelmű helyeslése és az áldozat ellenállásának hiánya miatt.” (1. sz. fiú)

A befogadók mindezek mellett jellemezték az elbeszélés tartalmát, az alakok rokon- vagy ellenszenves voltát. A legtöbben a fiatal nő és az általa elkövetett tett történeteként olvasták. Négy olvasó szerint a történet a férfi és a nő párkapcsolatáról szól, három válaszadó egy elromlott házasságot látott témaként a műben, míg ketten a modern világ jegyeit vélték felfedezni a novellában. Az alakokról a befogadókban negatív értékítélet formálódott ki. Érdekes, hogy mindezek ellenére tetszett nekik a novella, és azok is, akik elutasították a művet, mást említettek okként, nem az alakokat vagy magatartásukat.

Az új befejezések írásakor a befogadók többsége egyértelműen visszautasította a gyilkosságot. A lányok a törvényes válásban vagy a különköltözésben láttak esélyt a szituáció normalizálódására. A fiúk nagy többségét viszont a megtorlás lehetősége foglalkoztatta:

„Elképzelhetőnek tartom, hogy a rendőrök profin lenyomoznák a nőt, aki börtönbe sínylődik, amíg meg nem hal és öngyilkos is lesz. Így fiftififti.” (4. sz. fiú)

„A csajt elkapják és lecsukják. Győz az igazságosság, törvényesség.” (1. sz. fiú)

„Nem hittek a lánynak és felakasztották.” (7. sz. fiú)

Csak a férfi válaszadók követelték a megtorlást akár börtön, akár kivégzés vagy öngyilkosság formájában. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a két nem képviselői befejezéseik megírásakor a novellának nem ugyanazt a részét tekintették kiindulópontnak. A lányok a gyilkosság előtti állapotból indultak ki, és az erőszak helyett a különválást hangsúlyozták. A fiúk viszont a gyilkosságot tényként kezelték, és ennek megfelelően alakították ki új befejezéseiket, amelyekben általános tendenciaként jelenik meg, hogy a nőalak tette ne maradjon megtorlatlan.

Egy irodalmi szövegnek annyi jelentése lehet, amennyit a szöveg sugall, ill. megenged. Amit itt nagy vonalakban bemutatam, az csupán egy-egy lehetséges értelmezés a megkérdezettek részéről, olyan jelentések, amelyek a befogadó és az alkotótól elvált mű interakciójában alakultak ki, s amelyek az újabb és újabb olvasás során megváltozhatnak. Újabb jelentések tárhatók föl, amelyek eddig rejtve maradtak. És épp e továbbértelmezhetőség az, ami a mű továbbélésének a záloga.

2.2. A magyar fogadtatás helye a novella nemzetközi recepciójában

Ha a novella nemzetközi recepcióját nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy négy országban (Bulgária, Észtország, Finnország és Anglia) elutasítást váltott ki az elbeszélés a befogadókból, legfőképp a nyelvezete miatt. Helytelennek érezték a hétköznapi, durva szavak nagy számú jelenlétét az irodalmi szövegben, mivel ez ellentmondott elvárásaiknak és korábbi irodalmi tapasztalataiknak. Ugyanakkor a fiatal német és a francia befogadónak elnyerte a tetszését.

A legtöbb országban a novella realisztikus módon történő megközelítése volt jellemző. Ezalól kivételt jelentenek a német, a francia és az angol befogadók. Ők a szöveget mint irodalmi objektumot kezelték, olvasatuk inkább szövegcentrikus volt.

A vizsgálat során az derült ki, hogy a novella magyar fogadtatása valamilyen módon mindegyik kulturális olvasattal párhuzamba hozható. Ha mégis meg akarnánk határozni, hogy melyik kultúra olvasatához áll a legközelebb, akkor azt mondhatjuk, hogy a franciákéhoz. Ugyanis az eredmények azt mutatják, hogy e két olvasat közt van a legtöbb hasonlóság mind a tetszési index, ill. a nyelvezetre, stílusra, elbeszélő helyzetére, alakok jellemére vonatkozó megítélések, mind pedig az új befejezések tekintetében.

Ezen kívül szoros érintkezés állapítható meg a finnek olvasatával a nyelvezet és a stílus megítélésében, és abban, hogy a szereplőket nem sorolják szociális rétegekbe. A német és a magyar olvasat kapcsolódási pontjai a következők: a nyelvezet és az elbeszélői nézőpont megítélése, a figurák szociális hovatartozására vonatkozó kérdés mellőzése, az új befejezéseknél pedig a büntetés és bűnhődés motívumának felbukkanása.

Kevesebb viszont az érintkezés, ha a magyar olvasatot az angol, észt és bolgár olvasathoz viszonyítjuk. Angol–magyar viszonylatban főként az elbeszélői pozíció és az alakok megítélését emelhetjük ki, míg észt–magyar és bolgár–magyar viszonylatban az olvasottaknak a valóságra vonatkoztatását. Igaz, a magyar fogadtatásban ez nem jelenik meg olyan erőteljes és alapvető megközelítési módként, mint a bolgárban és az észtben.

Az egyes nemzeti recepciók közötti egybeeséseket és különbségeket illetően általánosan elfogadott nézet, hogy a külföldi szöveg olvasását olyan folyamatnak tekinthetjük, ahol két vagy több nemzeti kultúra, hagyomány találkozik. E kulturális utazásban az alkotó mintegy elmerül a saját tradíciójában, míg a más kultúrákat képviselő olvasók interpretációk révén felszínre hozzák különböző kultúrspecifikus elvárásait, intertextuális és extratextuális tapasztalataikat és saját irodalmuknak és irodalmi konvencióiknak a hatását is.

*

Liksom e novellájának az évek során igen kiterjedt recepciója lett. Egymáshoz közelálló és egymástól eltérő kultúrák találkoztak a rövid mű révén. Ha évek vagy évtizedek múltán újra megnéznénk a novella fogadtatását ezekben az országokban, valószínűnek tűnik, hogy nem ugyanezeket az eredményeket kapnánk. Viszont lehetőség nyílna arra, hogy az akkori jelenkor megértési horizontjáról leválasszuk a múltat, és bemutassuk, miként bontakozott ki történetileg a novella értelme a hatás és befogadás interakciójában. Jauss szerint ugyanis ezáltal a múlttal való és folyton megújuló, illetve újraindítható párbeszéd jön létre. Mindez azonban már a harmadik olvasási fázisban, a mű recepciótörténeti olvasatában valósulhat meg.

A felhasznált szöveg forrása:

LIKSON, ROSA: *Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista...* = LIKSON, ROSA: *Tyhjän tien paratiisit*. 1989. Juva. WSOY.

Irodalom:

Alanko, Outi–Puumala, Tiina 2001: *Kirjallisuuden tutkimuksen peruskäsitteitä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Eskola, Katarina 1996: *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?* Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49., Jyväskylä.

- Jauss, Hans Robert 1977: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik I*. Fink, München.
- Jauss, Hans Robert 1999a: Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. In: Dobos István (szerk.), *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 163–189.
- Jauss, Hans Robert 1999b: *Recepcióelmélet–esztétikai tapasztalat–irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Järve, Malle–Kamdrón, Tiit–Papp, Ülle–Marika 2000: Too black a scenario. Rosa Liksom and the Estonian reader. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 107–140.
- Koskimaa, Raine–Jokinen, Kimmo 2000: "Stinks like a dirty sock". Finnish interpretations of a story by Rosa Liksom. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 143–162.
- Kovala, Urpo 2000: Madame Tout Le Monde and the poor bloke. Rosa Liksom in France. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 165–190.
- Merdjanska, Kornelia 2000: Rosa Liksom in the Bulgarian context. Reading as a transcultural event. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki, (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 77–103.
- Montgomerie, Margaret 2000: Reading values in Britain. Responses to Rosa Liksom and beyond. Report of readership research carried out in the city of Sheffield. Part 1. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 245–262.
- Schön, Erich 2000: German youth and adults as readers of a short story. An exploratory study in the frame of an international comparison. In: Kovala, Urpo–Vainikkala, Erkki (szerk.), *Reading, cultural difference*. Jyväskylä yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 63., Jyväskylä. 193–242.

Opetusteksti ja genre

1. Johdanto

Artikkelini liittyy tiiviisti pro gradu -työhöni, jossa haluan analysoida suomen kielen oppikirjoissa esiintyviä tekstejä. Gradun aineistona on Unkarin ja Suomen yliopistoissa käytettävät suomen kielen oppikirjat. Käytän taustateoriana systeemis-funktionaalista kieliteoriaa. Systeemis-funktionaalisen kieliteorian mukaan kielen perusyksikkö on teksti, joka määritellään funktionaaliseksi kielelliseksi jaksoksi, sellaiseksi, jolla on aina jokin tehtävä ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

2. Teksti

Teksti on toisaalta semanttinen ja toisaalta rakenteellinen yksikkö. Tekstillä on näin ollen sisältö (merkitys), muoto ja myös funktio. Teksti funktionaalisenä yksikkönä liittyy kommunikaation eri tilanteihin. Ihminen kommunikoi saavuttaakseen jotakin sosiaalisen yhteisön jäsenenä, ja verbaalisen kommunikaation välineitä ovat erilaiset tekstit eri ympäristöissä. Tekstin merkitys on tämän mukaan kiinni kommunikaatiotilanteesta. Eri merkitykset ilmaistaan taas eri rakenteiden avulla. Sama asia toimii myös päinvastoin, tekstin rakenteesta voidaan presupponoida se kielenkäyttötilanne, jossa teksti esiintyy ja jossa sillä on jokin tehtävä.

2.1. Tekstin funktio: tilannekonteksti

Tekstin kontekstina toimii kommunikaatiotilanne, jota kutsutaan tekstin tilannekontekstiksi ("context of situation"). Vuorovaikutukseen liittyvä tilannekonteksti on usein kulttuurisidonnainen ("context of culture") (Halliday 1989: 3–10). Halliday kuvailee tekstin tilannekontekstia kolmen muuttujan avulla (1989: 12–14). Ne ovat kenttä, roolit ja asu.

1) Diskurssin kenttä kertoo siitä sosiaalisesta toiminnasta, joka on käynnissä, toisin sanoen siitä, mitä tilanteessa tapahtuu.

- 2) Diskurssin roolit kertovat siitä, ketkä osallistuvat kommunikaatio-tilanteeseen ja mikä on heidän keskinäinen suhteensa.
- 3) Diskurssin asu kertoo siitä, mikä on kielen rooli diskurssissa.

2.2. Tekstin merkitys ja rakenne

Kielellinen merkitys voidaan jakaa karkeasti kolmii: eksperientaaliseen, interpersonaaliseen ja tekstuaaliseen merkitykseen. Eksperientaalinen merkitys liittyy koettuun ympäristöön, se kuvailee ja reflektoi ympärillämme ja sisimmässämme olevaa maailmaa ("language as reflection"). Sitä voidaan kutsua myös merkityksen psykologiseksi komponentiksi. Kielen interpersonaaliset merkitykset liittyvät kielenkäyttäjien välisiin suhteisiin: niiden avulla kielenkäyttäjät tuottavat interaktiota, vuorovaikutusta ("language as acting"). Tekstuaalinen merkitys edustaa sitä, miten kielellisestä materiaalista tehdään koherentti teksti funktiostaan ja käyttö yhteydestään riippuen. (Halliday 1989: 15–23.)

Kieli on kuitenkin monifunktionen. Eri kielelliset merkitykset toteutuvat samaan aikaan (joskus samoissakin rakenne-elementeissä), mutta usein eri merkitykset reaalistuvat myös eri kieliopillisina rakenteina. Eksperientaalinen merkitys näkyy esim. leksikosta ja lausetyypistä, interpersonaalisesta merkityksestä kertovat esim. persoonapronominit ja lausemodus, tekstuaalisia merkityksiä tehdään koheesiokeinojen ja teemankulun avulla. (Halliday 1989: 24–28.)

3. Tilannekonteksti ja kielelliset merkitykset

Tekstin kieliopillisen rakenteen ja tekstin rakenteihin liittyvien merkityskomponenttien avulla tapahtuu myös yllä mainittu tilannekontekstin presupponointi. Eksperientaalinen merkitys viittaa diskurssin kenttään, interpersonaalinen merkitys diskurssin rooleihin ja tekstuaalinen merkitys diskurssin asuun. Kun tilanteen jokin komponentti muuttuu (tapahtuma, osallistujat, kanava jne.), muuttuu myös siihen liittyvä merkityskomponentti, ja se näkyy puolestaan tekstin kieliopissa ja sanastossa.

Tekstin merkityksen ja rakenteen suhde tilannekontekstiin näkyy seuraavasta kaaviosta (ks. Halliday 1989: 26, ks. myös László 2001: 13).

TILANNE: (kontekstin luonne)	toteutuu	TEKSTI: (semanttisen järjestelmän funktionaaliset komponentit)
Diskurssin kenttä (mitä tapahtuu)		Eksperientaaliset merkitykset (transitiivisuus, nimeäminen jne.)
Diskurssin roolit (ketkä osallistuvat)		Interpersonaaliset merkitykset (modus, modaalisuus, persoona jne.)
Diskurssin asu (kielen rooli)		Tekstuaaliset merkitykset (teemankulku, informaatorakenne, koheesio)

4. Genre

Diatyyppinen variaatio tarkoittaa sitä, että ihminen käyttää eri kieltä eri tilanteissa. Eri tilanteisiin on vakiintunut erilaisia kielenkäyttötapoja. Tilanteeseen liittyvä vakiintunut tekstilaji on genre. Kielen funktio tiettyssä tilannekontekstissa määrää siihen liittyvän tekstin eri merkityskomponentit ja samoin kielelliset rakenteet. Hasan (1989: 63–69) määrittelee genren tekstin yleisenä rakennepotentiaalina, jolla on pakolliset ja valinnaiset elementit. Hasanin mukaan (mp.) genren määrittelyssä on tärkeää tarkastella sitä tilannekontekstia, johon kielenkäyttö liittyy, sitä tehtävää, joka kielenkäytöllä kyseisessä kontekstissa on, ja niitä pakollisia elementtejä (yleistä rakennepotentiaalia), joiden avulla kyseinen genre eroaa rakenteellisesti muista genreistä.

4.1. Opetusteksti genrenä

Opetustekstillä tarkoitan sellaista tekstiä, jonka rakenne presupponoi kielenoppimistilannetta. Opetustekstiä luettaessa on helppo nähdä, että se on nimenomaan kielenopetukseen tarkoitettu teksti, ei mihinkään muuhun kielenkäyttötilanteeseen. Seuraava teksti on esimerkki tästä (esim. 1).

(1)

– Maria puhuu unkaria ja sinä puhut suomea. Te ette puhu samaa kieltä. Mitä kieltä te puhutte kotona?

– Englantia. Maria puhuu hyvin vähän suomea ja minä en puhu unkaria. Maria puhuu myös saksaa hyvin, mutta minä puhun sitä hyvin huonosti. Englanti on kieli, jota me molemmat puhumme melko hyvin. (Nuutinen 1981: 54)

Vaikka esimerkkiteksti on rakennettu näennäisesti dialogin muotoon, se ei ole tyypillinen dialogi. Teksti on tarkoitettu *puhua*-verbin taivutuksen esittelemiseen, sitä ei luultavasti käytettäisi, jos haluttaisiin kertoa perhe-elämästä ystävälle.

Pinnallinen lukija voisi kuvailla dialogin esittelemän tilanteen Hallidayn mallin mukaan seuraavasti:

- 1) Diskurssin kenttä: Kielten puhuminen. Keskustelu perhe-elämästä, tarkemmin siitä, miten erikielinen vaimo ja mies pystyvät kommunikoimaan.
- 2) Diskurssin roolit: Mies ja hänen ystävänsä tai hyvä tuttunsa. He ovat samalla sosiaalisella tasolla, heidän välillään on informaalin suhde.
- 3) Diskurssin asu: Lyhyt puhuttu dialogi litteroituna.

Jos tilanteen kuvailemisessa lähdetään liikkeelle rakenteista, saadaan erilainen tulos:

1) Eksperientiaalinen merkitys: Tekstissä esiintyy *puhua*-verbi huomattavan usein (yhdeksän kertaa seitsemässä lauseessa). Varsinaisessa keskustelutilanteessa ilmaistaisiin samaa asiaa eri verbeillä ja elliptisillä rakenteilla. Tekstin sanasto on muutenkin rajoitettu, sekä semantiikka että syntaksi on yksinkertainen. Sama rakenne toistuu koko tekstissä, kyse on koko ajan jonkin kielen puhumisesta.

Diskurssin kenttä: Jonkin kielen puhuminen.

2) Interpersonaalinen merkitys: Teksti on täynnä deklaratiivilauseita. Dialogissa ei ole responssihakuisuutta: kommunikaation osallistujat eivät vaikuta paljon toisiinsa. Ainoa responssihakuinen lause on se interrogatiivi, millä puheenvuoroa vaihdetaan. Kommunikaation osallistujat eivät vaikuta paljon kuvattuun tilanteeseen. Interaktio tapahtuu enitenkin tekstin kirjoittajan ja lukijan (kielenoppijan) välillä. Tekstin otsikko voisi olla interpersonaalisessa mielessä: ”Katso, näin taivutetaan *puhua*-verbi.”

Diskurssin roolit: Kommunikaation osallistujilla ei ole paljon merkitystä, he eivät osallistu aktiivisesti tilanteeseen, ja me emme saa tietää heistä paljon. Heidän suhteensa on ristiriitainen: aihe muistuttaa ystävien keskustelua, mutta kirjakieli puhuttuna formaalista tilannetta. Jos oletetaan, että kommunikaation varsinaiset osallistujat eivät ole tekstissä esiintyvät henkilöt, vaan opetustekstin tuottaja ja kielenoppija, sitten oppilaalla on vain passiivinen mahdollisuus osallistua tilanteeseen (”katsominen”), hän ei voi vaikuttaa siihen.

3) Tekstuaalinen merkitys: Vaikka tekstillä kuvaillaan puhuttua dialogia, siinä on paljon kirjakielen, ei puhutun kielen piirteitä: persoonapronominien täydet muodot, *-mme*-pääteen käyttö monikon ensimmäisessä persoonassa jne. Leksikaaliset koheesiokeinot (kuten toisto) ovat korosteisessa asemassa, konnektoreiden ja pronominiin käyttö on hyvin rajoitettua (ainoat ovat: *mutta* ja *jota*). Teksti on koherenttinen, teemankulku on yksinkertainen (ainoa tekstuaalinen ellipsi on vastauslauseessa: *Englantia*).

Diskurssin asu: On kyseenalaista, voiko tekstiä kutsua dialogiksi, koska puhujien välillä tapahtuu hyvin vähän interaktiota. Dialogin kielimuoto on kirjoitettu standardikieli.

Analyysin tulokseksi saatiin, että teksti ei kuvaile sitä tilannetta, mitä se väittää kuvailevansa. Sen rakenne viittaa paljon enemmän kielenoppimistilanteeseen kuin ystävien keskustelutilanteeseen. Tällaista tekstiä ei luultavasti koskaan tuotettaisi, jos ei haluttaisi opettaa suomen kielen rakenteita, kuten esim. *puhua*-verbin taivutusta. Tämän analyysin perusteella voidaan alustavasti olettaa, että tekstit, joiden rakenne presupponoi kielenoppimistilannetta, muodostavat kompleksisen tekstilajinsa, kielenopetustekstin genren.

4.2. Valegenre

Esimerkkiteksti 1 esittelee kieltä muotolähtöisesti. Käytännössä asia toimii kuitenkin usein juuri päinvastoin: kieltä käyttäessämme liitämme muotoja merkityksiin, emme merkityksiä muotoihin. Jos halutaan kehittää kielenoppijan kommunikatiivista kompetenssia (vrt. Kalliokoski 2001: 105–120), on tärkeää käyttää opetustekstien ohella myös sellaisia tekstejä, joita ei ole alun perin tuotettu oppimistilannetta varten, vaan autenttista kielenkäyttötilannetta varten.

Kielenopettamisen metodologiassa autenttiseksi kutsutaan sellaista tekstiä, jonka kielellinen muoto presupponoi autenttista eli varsinaista kielenkäyttötilannetta. Toisaalta opetustekstin autenttisuutta määritettäessä usein unohtuu, että teksti saa opetustilanteessa lisää funktioita. Alkuperäisessä funktiossaan teksti toimii kommunikaation välineenä, mutta kielenoppimistilanteessa se on muodoltaan ja funktioltaan opittavaa kielellistä materiaalia ja kommunikaation väline samaan aikaan. Kun tekstin funktio on muuttunut, se ei kuulu enää samaan genreen, mihin sen rakennepotentiaali viittaisi. Tällaiset tekstit edustavat ns. valegenreä (Hasan 1989: 97–99, ks. myös László 2001: 9).

Esimerkiksi valegenrestä otan seuraavan, oppikirjasta löydettyä tekstin (ks. esim. 2).

(2)

– Äiti! Mulla ei ole mitään tekemistä!

– No, mitä sä tekisit? Lähtisitkö sä ulos jonkun kanssa? Kenen kanssa sä lähtisit?

– Mulla ei ole ketään kaveria. Kukaan ei ole kotona. Mä en voi leikkiä kenenkään kanssa.

– No, entä jos sä lukisit jotain? Mitä sä lukisit? Mistä kirjasta sä tykkäisit?

– En mä halua lukea mitään. En mä tykkää mistään kirjasta.

– Haluaisitko sä sitten leikkiä jollain lellulla? Millä sä leikkisit? Leikkisitkö sä vaikka tällä nukkekodilla?

– En mä halua leikkiä millään nukkekodilla. Se on ihan tyhmää.

– No jos sä soittaisit vaikka jollekulle tarhakaverille? Kenelle sä soittaisit?

– En mä halua soittaa kenellekään. En mä halua leikkiä niiden kanssa.

– No hyvä on. Mutta nyt sun täytyisi syödä jotain. Mitä sä haluaisit syödä tänään? Mistä sä tykkäisit?

– En mä halua syödä mitään. En mä tykkää mistään. Ei mulla ole nälkä. Mä menen ulos.

– No, mihin sä nyt menet?

– En mihinkään. Mä menen vaan tuohon pihalle. (Kenttälä 2000: 142)

Toinen esimerkkiteksti eroaa jossakin mielessä esimerkkitekstistä 1. Alla kuvailen näitä eroja.

1) Eksperientaalinen merkitys: Teksti käyttää laajaa, ei välttämättä vain kielenoppijalle rajoitettua sanastoa, jopa puhekielen leksikkoakin (*tarhakaveri*). Tekstin semantiikka on monipuolinen, vaikka syntaksi on rakennettu tiettyjen kaavojen mukaan. Teksti rakentuu kysymys- ja väitelauseiden vuorottelusta. Lapsi käyttää kielteisiä lauseita lähes koko tekstiä läpi (*en mä halua...*). Erilaisista aktiviteeteista on puhetta ja lopussa myös syömisestä.

Diskurssin kenttä: Keskustelu siitä, miten lapsi viettäisi tylsää iltapäiväänsä. Lapsella on kielteinen asenne äitiä tai tilannetta kohtaan.

2) Interpersonaalinen merkitys: Äiti johtaa puhetta (kysyy, tekee ehdotuksia). Lauseet ovat koko ajan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, responssihakuisuus on tekstissä selvästi läsnä. Äidin käyttämien verbien modus on useimmiten konditionaali: kysymyslauseet tulkitaan ehdotukseksi tai pyynnöksi. Tämä tulkinta perustuu myös *jos*-konjektorin käyttöön kysymys-lauseiden alussa. Kehotuksen keinoista vältetään kokonaan imperatiivin käyttöä, *täytyä*-modaaliverbi (sekin konditionaalissa) on kehotuksen ainoa hiukan voimakkaampi ilmaisukeino. Kommunikaation

osallistujat ovat vuorovaikutuksessa myös kuvatussa tilanteessa, ja lopussa he vaikuttavatkin siihen, että tilanteessa tapahtuu keskustelun saavutuksena jotakin (lapsi menee ulos pihalle).

Diskurssin roolit: Vuorovaikutukseen osallistuvat äiti ja lapsi. Osallistujien välissä tapahtuu varsinaista interaktiota, joka vaikuttaa myös kuvatus tilanteen muuttumiseen. Äiti on osallistujista korkeammalla sosiaalisella tasolla. Pyyntöjä ilmaisemalla vältetään imperatiivin käyttöä tai modaaliverbien suoraa muotoa. Se viittaa äidin kärsivällisyyteen ja sen kautta siihen, että osallistujilla on läheinen suhde keskenään. Myös puhekielen piirteet (persoonapronominit jne.) viittaavat informaaliseseen suhteeseen.

3) Tekstuaalinen merkitys: Keskustelun sujuvuus (jakautuvaan reemaan pohjautuvat teemat) toteutuu monipuolisilla koheesiokeinoilla, toisaalta konnektoreilla kuten konjunktioilla (*no, entä, sitten, vaikka, mutta*), toisaalta leksikaalisilla koheesiokeinoilla (*tekemisen* substitutiot kuten *lukea, leikkiä, soittaa, syödä*). Puhekielen piirteet viittavat siihen, että tekstin kanava on alun perin puhuttua kieltä vastaava. Puhuttu teksti on litteroitu opetustekstiksi.

Diskurssin asu: Dialogi litteroituna.

Tietyt kieliopilliset rakenteet (kuten kieltorakenne tai konditionaalimuoto) toistuvat myös tekstissä 2 jatkuvasti, samoin kuin edellisessä esimerkkitextissä *puhua*-verbin käyttö. Nämä toistot eivät kuitenkaan tuhoa tekstin leksikaalisella tasolla kuvailtua tilannetaustaa: tekstin semantiikka ja rakenne on koherentti. Yllä oleva dialogi – tai hyvin samantyyppinen – voitaisiin hyvinkin kuulla missä tahansa suomalaisessa perheessä, ja toisaalta tiettyjen rakenteiden toistumisen takia teksti toimii samaan aikaan opetustekstinäkin hyvin. Koska tekstin rakenne viittaa varsinaiseen kielenkäyttötilanteeseen, se auttaa kielenoppijaa tulkitsemaan konditionaalimuotoiset kysymyslauseet pyyntölauseiksi. Toisin sanoen teksti kuvailee myös tiettyihin muotoihin varsinaisesti sopivaa kielenkäyttötapaa eli varsinaista tilannekontekstia.

Ainakin alustavasti voidaan olettaa, että teksti 2 on hyvä esimerkki valegenreestä. Vaikka sen rakenne presupponoi varsinaista kielenkäyttötilannetta, ilmeisesti sitä käytetään myös opetustekstinä.

5. Tutkimuksen tavoitteet

Tarkastellessani muitakin opetustekstejä haluan pohtia samantyyppisiä kysymyksiä kuin olen edellä esitellyt: mihin tarkoitukseen opetustekstit ovat syntyneet ja miten tämä päämäärä näkyy tekstien muodossa, edustavatko opetustekstit muodoltaan yhtenäistä kategoriaa ja onko valengenren käsite sovellettavissa opetusteksteihin.

Lähteet

- Halliday, M. A. K. 1989. Context of situation. Teoksessa Halliday, M. A. K. & Ruqaiya Hasan, *Language, context and text: aspects of language in a social semiotic perspective*, s. 3–49. Oxford University Press, Oxford.
- Hasan, Ruqaiya 1989. The structure of text. Teoksessa Halliday, M. A. K. & Ruqaiya Hasan, *Language, context and text: aspects of language in a social semiotic perspective*, s. 52–118. Oxford University Press, Oxford.
- Kalliokoski, Jyrki 2001. Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. Teoksessa Halonen, Mia & Sara Routarinne (toim.), *Keskusteluanalyysin näkymiä*, s. 105–121. Kieli 13. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- László, Gábor 2001. *Vaihtokauppa kielellä: lausemodus- ja puhefunktiovalinnat suomalaisissa matkaesiteteksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Kenttälä, Marjukka 2000. *Kieli käyttöön. Suomen kielen jatko-oppikirja*. Helsingin yliopiston kielikeskus, Helsinki.
- Nuutinen, Olli 1981. *Suomea suomeksi I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Shore, Susanna 2002. *Tekstianalyysi*. Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksella pidetyn kurssin materiaalit.

A politikai fennománia 1863-ban

1. Bevezetés

Dolgozatomban az 1863-ban megjelent *Helsingin Uutiset* c. lap eszmei állásfoglalásait vizsgálom, melyeknek része volt a finn nemzeti eszme ideológiai megjelenítésében. Ebben fontos szerepet játszott Yrjö Sakari Koskinen (korábban Forsman, később Yrjö-Koskinen; 1830–1903), aki meghatározó alakja volt annak a mozgalomnak, amely később a fennománia nevet kapta. A folyamat bemutatására Koskinennek a *Helsingin Uutiset*-ben megjelent cikkeit, eszmei állásfoglalásait veszem górcső alá, néhány jellemző tárgy köré csoportosítva őket. Ezek olyan kérdéskörök, amelyek a korabeli sajtó hasábjain folytatott vitákban rendszeresen és karakteresen megjelentek, illetve a század folyamán többször visszatértek, ugyanakkor a finn eszmetörténetnek, áttételesen a finn nacionalizmusnak is fontos elemeit képezték. A fennománok a nemzet és a nemzeti szellem kategóriáival a finn kultúra és nemzetiség európai lépték szerinti értékeit hangsúlyozták, s ehhez szorosan kapcsolódott a finn nyelv emancipációja és művelése. Az államiság és a képviselőlet kapcsán megfogalmazott nézeteik a finn politika és társadalom átalakítását és modernizációját célozták meg; ezek eredményessége, célba érése sokban függött retorikai megjelenésüktől. Dolgozatomban azt szeretném érzékeltetni, miként mozdult el ez az eszmei irányzat a politikai ideológia irányába, azzal párhuzamosan, ahogy a nyilvánosság egyik elemeként megjelenő sajtó is a véleményformálás eszköze lett. Kitérek ezen kívül a politikai életben ekkor megjelenő pártosodásra, csoportszervezésre, aminek visszhangja, ill. kezdeményei szintén megfigyelhetőek voltak a lapban, ill. a lap körül.

A dolgozat befejezéseképp megpróbálom értékelni az 1863-as év jelentőségét a fennomán eszme és a finn sajtótörténet szempontjából.

2. Politikai élet az 1860-as évek elején

A finn politikai életben a krími háború után kezdett új hangulat és a korábbiól eltérő, szabadabb hangvétel megjelenni. Korábban egyfajta halotti csend lengte körül a finn politikát, aminek természetesen a háború utáni sokk is adhatta az alapját. Feszülten figyelték az oroszok harcát, aminek hátrányos vége a finnek számára sem kecsegtetett semmi jóval. A

háború lezárásával viszont Finnország is megmozdult. Az egyetem, a sajtó, a közélet egyaránt aktivizálódott, politikai alternatívákat keresett, amelyek hátterében a sándori reformszellem munkált. Az 1809-et követő időszak olyan kérdéseket hagyott megoldatlanul, amelyekhez immáron elengedhetetlen volt a rendek összehívása. A változások szele a finnek is elérte. A rendi társadalom elemei bomlásnak indultak, s egyre fontosabb probléma volt, hogy hogyan lehet a paraszti réteget is befogadó modern nemzetet felépíteni. A szociális kérdés azonban nem olyan súllyal jelent meg, mint a politika átalakítását érintő alkotmányos kérdések. Az előző évtizedben berekesztett fórumok (l. az 1850-es cenzúrendeletet) helyén utat talált magának a szabad vélemény, amit a sajtó közvetített.

2.1. Az eszmei útkeresés első megjelenése: a *Helsingfors Dagblad*

Az első liberális beállítottságú csoportosuláshoz kapcsolódott a skandinavizmus gondolata, melynek képviselői a „manchesteri iskola” támogatói voltak. Legjelentősebb csoportjuk az 1861 telén alapított *Helsingfors Dagblad* körül alakult ki (dagbladisták) (Langren 1988: 289–295, Vares 2000: 7–27). Elsősorban a nyugati orientációt és az orosz birodalomtól való elszakadást hangsúlyozták, kiemelve a finn autonómia jogi alapjait és azok eltérését az autokratikus orosz viszonyoktól.

1861 jelentette az igazi fordulópontot a szabadelvű csoport történetében, amikor állást foglalt az országgyűlési reform előkészítő bizottsága, az ún. januári bizottság ellen, annak alkotmánysértő voltára hivatkozva. A nyilvános vita 1861 őszén, ötvenkét kérdésben zajlott le. (A „januári bizottságot” 1861 januárjában hívta össze II. Sándor az egyre fokozódó politikai követelések kielégítésére. A bizottság munkáját már márciusban befejezte. A cár részben a folyamatos támadások miatt módosította a feladatát, s végül csak a közelgő országgyűlésen megvitatandó kérdésekre történő javaslatok kidolgozásával bízta meg. Alkotmánysértőnek azért volt nevezhető, mert noha minden rend csak 12-12 tagot küldött soraiba, a rendi gyűlés hatáskörével rendelkezett.)

A frissen alapított *Helsingfors Dagblad* a vitában már napi rendszerességgel megszólalva vett részt. Állásfoglalásai, nézőpontja, társadalmi és politikai programja a rendszeresen megjelenő vezércikkekben voltak olvashatóak. Ezeket legtöbbször Edward Bergh és A. H. Chydenius írta. A lap a Viipuriban megjelenő, 1863-ban alapított fennomán szellemű orgánummal, az *Otawával* vitázva szögezte le – ha pontosabban nem is fejtette ki – a nyelvkérdésben elfoglalt álláspontját, miszerint szükségesnek látja a finn nyelv jogainak elismerését és biztosítását, ezt azonban a kormányzat feladatának tekinti. A lapban az 1863-as országgyűlés alatt tették közzé a „liberális programot”, mely a törvényesség erősítését célozta.

2.2. A fennománok és J. V. Snellman

A fennománia alapjait és céljait elsőként és rendszerbe foglalva J. V. Snellman fogalmazta meg. Ő az 1840-es években, a hegeli filozófiára támaszkodva dolgozta ki állam- és társadalomelméletét, amit a fennomán értelmiség hosszú ideig tevékenységének minden részletét meghatározó tanításnak fogadott el.

A snellmani politikai filozófia középpontjában az állam állt (Manninen 1986: 127), melyen nem az intézményeket kellett érteni, hanem a civilizáció legfejlettebb formáját, ahol a törvényhozásnak a polgári társadalom minden egyes tagja érdekében végzett áldásos munkája és a közjó elérése volt a központi kérdés és feladat.

A társadalmi kérdések tárgyalásában Snellmannál nagy hangsúlyt kap a szabad sajtó és a nyilvános vita, melyeknek előfeltétele, hogy az értelmiség a nép nyelvén tudjon beszélni; másrészt az oktatásnak kulturális értékeket kell közvetítenie a nép, a tömegek számára, hogy azok a nemzet hasznos részévé válhassanak. Ehhez szükség van a finn nyelv hivatalossá tételére az iskolákban és a hivatalokban. Snellman eszmerendszerében ezzel párhuzamosan fontos szerepet kap a polgári jogok kiterjesztése is, de ennek előfeltétele a nemzeti érzelmű értelmiség megeremtése és megerősítése. A politikai jogok kiszélesítését meg kell, hogy előzze a nemzeti érdekek szerinti cselekvés és az egyének magánszférájának jogi szabályozása (Liikanen 1995: 125–127).

Snellman olyan sorrendet állított fel a nemzetépítés folyamatában, melyben az állami szuverenitás kérdése csak másodlagos; megelőzi az egyéni szabadságok kiterjesztése és a nemzeti kultúra hordozójának, a nemzeti értelmiségnek a megeremtése. A szervezeti kérdések és a politika Snellmannál ebben a gondolatban kapcsolódnak össze: habár nem utasítja el a polgári társadalom szabad szerveződését, annak mégis egyfajta korlátozott, az értelmiség által kontrollált formáját akarja megvalósítani. Az elit értelmiségnek meg akarta adni a lehetőséget, hogy társaságokat, egyesületeket hozzon létre az eszmék, vélemények ütköztetésére, de a tömegektől ezt nem várta el, így számukra a szervezeteket is fölöslegesnek tartotta. A század második felében meginduló politikai csoportszerveződést, pártosodást elutasította, s a politikát továbbra is a személyes kapcsolatokon keresztül vélte sikeresen érvényesíthetőnek (lásd a nyelvrendeletet 1863-ban).

A snellmani gondolat Koskinenre is hatást gyakorolt. Nézeteiket, filozófiai és történelmi felfogásuk hasonlóságát a finn történetírás már feltárta, ezért is volt fontos ismertetnünk a nemzeti eszme első megjelenésének jellemzőit. Ezekhez igazodik Koskinen fő műveinek elkészítésekor. Abban, ahogy a finn és az egyetemes történelem menetét értelmezi, szoros egységet lehet felfedezni a snellmani gondolatokkal. A

politikai térben és a nyilvánosan lefolytatott vitákban viszont ez az eszmei letisztultság és gondolati egyezés részben megszűnik, a politikai fegyverként használt ideológiának adva át helyét.

A Snellman-hívek mellett létezett még egy fennomán csoport, amely az 1847-ben alapított *Suometar* c. lap körül alakult ki. Vezetői, Paavo Tikkanen és August Ahlqvist a finn nyelv és kultúra fejlesztését tartották legfontosabb céljuknak, de a politikai életben való részvételt elutasították, részben nyugati orientációjuk és az oroszoktól való idegenkedésük miatt, részben pedig azért, mert a politikai kérdésektől függetlenül akarták a művelődés és oktatás ügyét rendezni. A *Suometar* köré csoportosulókkal a fiatalabb fennomán generáció hamarosan összeütközésbe került, aminek a mozgalom szétválása lett a következménye (Rommi–Pohls 1989: 69).

3. Yrjö-Koskinen és a Helsingin Uutiset

Yrjö-Koskinen már fiatalon lelkesedett a finn nyelvért, sokat olvasott és írt finnül. Hivatást választva történész és politikus lett. Bár finnül írt a „jövendő” finn elitjének és a vidéki lakosságnak, de hozzátehetjük: a fennomán gondolatot a svéd nyelvű értelmiség számára is elfogadható politikai gondolatként akarta bemutatni. Újságírói pályája svédül indult. Első cikkei az *Åbo Tidningar*ban jelentek meg 1853–54-ben (Suolahti 1933). Többek között határozottan javasolta, hogy H. G. Porthan latin nyelvű műveinek fordításakor a célnyelv a finn legyen. Pályája kezdetén Koskinen a *Suometar* köréhez tartozott, de gyakran ütközött össze a kör nála idősebb, eltérő nézeteket valló vezetőivel, és éles kritikával illette a lap körül gyülekező „régí hűséges” fennománokat.

Koskinen már az 1860-as évek elején egy új lap beindításán gondolkodott. 1861–62-ben folyamatosan tervezgetett egy nagyobb példányszámú lapot, szűk baráti körből keresve hozzá segítőt. Támogatói közül Agathon Meurman és Jaakko Forsman a legfontosabbak. Meurman ekkor már elismert újságíró volt, aki rendszeresen megszólalt a főbb politikai kérdésekben, s hamarosan tevőlegesen is részt vett a politikában. Jaakko Forsman, Koskinen öccse, ekkor Helsinkiben tanult, így természetesnek tűnt, hogy tanulmányai mellett a lap szerkesztésével kapcsolatos feladatokat lásson el. A létrehozandó lap legfontosabb feladata az új korszak viszonyaihoz való alkalmazkodás és a lépéselőnyben levő liberálisok kezdeményezéséhez, a *Helsingfors Dagbladh*oz való felzárkózás volt, azaz egy újfajta retorika kialakítása: a politikai legitimációt és a társadalmi reformokat úgy képzeltek megvalósíthatónak, ha „a nép akarátára” (*kansan tahto*) és érdekére hivatkoznak. A célra egy heti rendszerességgel megjelenő, határozott állásfoglalással (politikai ideológiával) bíró újság látszott alkalmasnak.

A lap beindításával az „ifjú fennománok” (jungfennomaani) csoport egyfelől el tudott szakadni a *Suometartól*, azaz egyedi hangvétellel tudott beleszólni a politikai kérdéseket is érintő vitákba, másfelől a nemzeti irányzat évtizedes elképzeléseit is markánsabban tudta megszólaltatni, azaz a politika részévé avatta őket.

Koskinen saját pártjának „programját” egyszerűen határozta meg: „A fennománia, finn érzelműség, finnszenvedély, finnség iránti vonzódás – vagy ki hogy akarja nevezni – a finn nemzetiség fejlődését tartja hazánkban a legfontosabb dolognak, ez pedig megköveteli, hogy hazánk nyelve elfoglalja az őt megillető jogos helyet. A fennománia vezérgondolata: a finn népnek Európa nemzetei között van a helye” (Yrjö-Koskinen 1905: 17).

Egyszerre jelennek meg ebben a programban a fennomán gondolat legfontosabb dimenziói: a nemzetiség és az emberi egyetemesség. Yrjö-Koskinen 1871–72-ben egyetemi professzorként tartott előadást az emberiség történetét meghatározó eszmékről, amelyek, mint az idézetből látni, már korábban szellemi tájékozódási pontokul szolgáltak számára.

3.1. A nyelv és a nemzetiség kérdése

A nyelv köré épített nemzeti törekvés a fennomán gondolat egyik lényeges eleme. Megjelenése természetesen nemcsak a fennománok vagy a politikai életben ekkor határozottabb hangot megütő „ifjú fennománok” esetében figyelhető meg, hiszen hasonló álláspontot képviselt a radikálisnak éppen nem nevezhető, a politikától és ideológiától magát mindig távol tartó Elias Lönnrot is. A nyelv ekkor olyan azonosulási minta volt, amelyen keresztül a kollektív identitástudat legjobban megjelenhetett. Már csak azért is, mert a finn nyelv sajátosan elkülönült a svédétől is, oroszától is (ezáltal a „mi” és az „ők” különbsége egyszerűen volt értelmezhető), de legfőképpen azért, mert ekkorra már olyan kulturális érték hordozójaként jelent meg, amelynek révén a nyelvi azonosság egyszersmind a kulturális gyökerek, hagyományok, nemzeti múlt azonosságának is jelképe volt.

A nyelv politikai ideológiában való alkalmazása azonban új elemként fogható fel. A finnek a svédvel való egyenértékűvé válása egyben a két kultúra emancipációját is magában hordozta. A koskineni felfogásban ez a finn nyelvűség kizárólagosságára való törekvést jelentette: „Eddig a finn nemzet ügye semmi másért nem lépett előre, csakis azért, mert az egynyelvű finneknek az volt az igényük. Ha az egyik rendünk nem volna teljes egészében egynyelvű, akkor még ennyi sikert sem tudtunk volna a finn nyelv számára kicsikarni. Meglepő-e, ha ez az egynyelvűség olyan értékes számunkra. A mostani helyzetben a finn nemzet, s éppen annak egynyelvűsége a legfontosabb. Minél nagyobb mértékben terjed el a kétnyelvűség, annál többet veszít a finn nemzet az erejéből, és a finnek

végül isten háta mögött élő erdőlakók lesznek. És akkor csak vadakká válhatnak, elzárva minden műveltségtől és a közösségi élet előnyeitől. Ilyen helyzetet eredményezhet a kétnyelvűség elterjedése Finnországban” (Yrjö-Koskinen 1905: 191).

A nyelvnek különösen fontos jelentősége volt ebben a korszakban. Történetének újabb szakaszába átlépve a finn nép kettős terhet hordozott, és mindkettő kapcsolódott a nyelvhez. Finnül beszélt a nagyhercegség csaknem egész lakossága, mely paraszti társadalom volt, miközben a politikai és gazdasági elit, a nemesség, amely a svéd uralom idején a tartományt irányította, svéd nyelvű volt. E nyelvi szakadék mellett létezett egy társadalmi is: az értelmiség számára a nép életkörülményei, szokásai és kultúrája teljesen ismeretlenek és idegenek voltak. A finn nyelvet az ebbe viszonylag egységessé, hogy a lutheránus egyház nyelve volt, ami különösen felértékelte a papság szerepét a finn nyelv és a nemzeti eszme fejlődésében. A nyelvi identitás ugyanakkor nemcsak az egységes nyelv által előírt normákhoz és szabályokhoz való viszonyt jelentette, hanem az egyéni különbségek és a kollektív azonosság relációját is, „a változó világ kihívásaiból adódó választási kényszert az individuális függetlenség és a közösségi azonosság alternatívái között” (Karkama 2002: 149). A közösség határait a nyelvi határhoz kötötte a koskineni retorika: „A nyelvkérdés számunkra nemzeti kérdés – a finn nyelvnek uralkodó nyelvvé kell válnia (...). Ez az a pillanat, amikor a finn nemzet jövőjéről van szó” – írja „Suomen kielen asema täällä hetkellä” (A finn nyelv jelenlegi helyzete) c. cikkében a *Helsingin Uutiset*-ben (Yrjö-Koskinen 1905: 169).

Nemzetiség és nyelv olyan szorosan összefüggő és egymást erősítő elemei a koskineni retorikának, amelyek kioltanak minden más lehetséges azonosulási alapot. Ennek magyarázata a finn államiság felemás helyzetében keresendő. A hiányzó állami függetlenséget a nemzeti közösség kulturális homogenitása pótolhatja, s ez a közösség elsősorban az azonos nyelvet beszélők közösségét jelenti. De nem ez az egyetlen lehetséges szempont: a nemzeti csoportot más is összekapcsolhatja, mint a nyelvi vagy szellemi kötelék. A nemzet történelmi gyökerek és hagyományok kapcsolataként is értelmezhető, olyan csoportként, amelyet a közös múlt tart össze. Koskinen történetírói munkásságában kiemelt helyet foglal el a finnek történeti fordulópontjainak kutatása. Az ún. buzogányháborúról vagy Yrjö Mauno Sprengportennek az 1800-as évek nagy változásaiban betöltött szerepéről írott művei a finn nemzeti érzést voltak hivatva erősíteni. E téma alaposabb elemzésére itt nem térünk ki, pusztán utalni szerettünk volna a koskineni életmű rétegzettségére.

Az említett nyelvi és társadalmi szakadék párhuzama állandó retorikai elemként tért vissza Koskinen írásaiban. Hogy milyen szempontokból

közelített ehhez a kérdéshez, azt érzékeltetik sorai a *Helsingin Uutiset* bemutatkozó számából: „(...) mi nem nevezzük nemzetinek azt az állapotot, amelyben a tanult ember nem érti a tanulatlan beszédét, a nemes más nyelvet beszél, mint a paraszt. Nem állítjuk, hogy a nemzetiség (kansallisuus) egyetlen jele a nyelv, s nemzetiség ott létezik, ahol csak egy nyelv van; ellenben szerintünk ahol a nyelv nem egy, ott a nemzet legfeljebb kialakulófélben lehet. Meggyőződésünk, hogy hazánk legfontosabb kérdése a finn nemzeti fejlődés. Minden nemzet szeretné a lehető legnagyobb mértékben megóvni és növelni önállóságát. Ehhez nem segítenek sem hadihajók, sem szabad állami intézmények, csak a nemzetek haladáshoz való joga és e jog érvényesítése” (Yrjö-Koskinen 1905: 6–7).

A herderi történelemértelmezés és a népek létezéshez való joga, valamint a kultúrák és a nemzeti karakterek sajátossága jelentik e gondolatmenet alappilléreit. Ezzel az állásfoglalással kötelezi el saját táborát, és fejezi ki politikai nézeteit a kormány felé. Az így értelmezett nemzetiség más jelentést hordozott a politikai, s mást a kulturális elitre nézvést. A politikában a szabad nemzeti fejlődés a hatalmi centrummal való békés együttélést feltételezte, míg a kulturális életben a nyelvi nacionalizmussal együtt járt az értelmiség (sivistyneistö) svéd nyelvű és svéd orientációjú részével való konfrontáció felvállalása is. Koskinen a politikai életben mindenképp elé helyezte a nemzeti-nyelvi fejlődést, mivel a finn nyelvű értelmiség megteremtése ekkor az egyik legfontosabb feladatnak számított. Ennek a programnak a továbbvitelét és képviselését szimbolizálja majd Koskinen személye az 1880-as, -90-es években, amikor a „kiegyezéspártiak” vezetőjeként működik (Rommi 1964).

Politikai kompromisszumra való hajlama már 1863-ban is megfigyelhető volt: „Szerintünk a finneknek most igazolniuk kellene, hogy nemcsak akkor lehet megbízni bennünk, amikor semmit sem tehetünk, hanem betartjuk kötelességünket akkor is, amikor lehetőségünk volna szembeszegülni. Így Oroszország mindig hűséges szövetségesre találhat bennünk, amennyiben nemzeti és politikai szabadságunkat engedi nyugodtan fejlődni.” S ami Koskinen éleslátását remekül bizonyítja, az néhány sorral alábbi kijelentésében rejlik: „Hisszük, hogy Oroszország most fogékony ennek betartására. Bizonyos értelemben új tapasztalatokat szerezhetett Lengyelországban arról, milyen kevés sikerrel jár a nemzeti törekvések elfojtása.” (Yrjö-Koskinen 1905: 137.)

A politikusi alkat ilyen jellegű finom megnyilvánulásai képet adnak Koskinen habitusáról. Mindez nem jelentette azonban azt, hogy a politikus Koskinen ne érzékelt volna a reformok keresztülvitelének fontosságát. Az államiság és a képviselő kérdésében elfoglalt álláspontja határozott véleményről, ugyanakkor haladó szellemű, a nyugati mintákat is ismerő politikai szemléletről tanúskodik. A következőkben ezt vizsgálom meg.

3.2. Az államiság kérdése

E témakör tárgyalása előtt fontos tisztázni a korszakban használatos fogalmakat. A *valtio* 'állam' szó jelentése nem azonos a *keisarikunta* 'császárság, cári birodalom', valamint *valtakunta* 'birodalom' szavak jelentésével. A *valtio* szóból származik a *valtiolaitos* 'állami intézmény' szó, továbbá több, a politikával és a hivatali funkciókkal kapcsolatos kifejezés, pl. a *valtiollinen* 'állami, politikai' melléknév. Csakhogy a XIX. század elején még nem használták ezt a kifejezést. Helyette a *valtakunta* volt általános, ez azonban nem volt alkalmas a finn állami státus leírására. A svéd *stat* szó gyakran szerepelt 'tartomány, országrés' jelentésben. Paavo Tikkanen volt az, aki idővel a finn nyelvben is megalkotta az állam, országgyűlés stb. szavak megfelelőit.

Az állam fogalmának politikai értelemben történő meghatározása az 1809-es porvooi rendi gyűléshez köthető. Vitatott volt, hogy milyen mértékű állami önállóságot szerzett akkor Finnország, milyen elemekből állt össze a finn szuverenitás – ha lehetett beszélni egyáltalán ilyenről –, s hogyan kellett értelmezni a cár szavait, melyek szerint „beemelte a finn népet a nemzetek közé”, azaz: hogy valódi „szerződést” kötöttek-e a rendek a cárral Porvoóban, s ha igen, jelentett-e ez a szerződés bizonyos önállóságot, függetlenséget a finneknek. A kérdések középpontjában mindig a haminai békeszerződés, a porvooi országgyűlés és az ezeket követő évek, évtizedek álltak, s az eltérő nézőpontokban fontos helyet foglaltak el a természetjogi, szerződéselméleti megközelítések. A kérdés folyamatos vizsgálata elvezetett az állam és a nemzet közötti kapcsolat értelmezéséig, és Koskinen azt az értelmezést fogadta el, melyet Snellman adott a J. P. Palmén által 1859-ben írt s a közvéleményben igen nagy visszhangot keltett *Lainopillinen käsikirja* (Jogtudományi kézikönyv) c. műről szólva. Snellman szerint a finn állam organikus szervezet, amelynek létrejöttében jelentős mozzanat volt a porvooi országgyűlés, de amely nem kizárólag annak az eredménye. Finnországot korábban valóban provinciának nevezték, de később nagyhercegség, önálló állam lett, amely saját kormányzattal, állami szervezettel, törvényhozással, jogrendszerrel, gazdasági intézményekkel és pénzügyi függetlenséggel rendelkezett. Mindezek létrejöttét Snellman olyan folyamatként értelmezte, amelyben a törvények, az írott paragrafusok vagy a cári nyilatkozatok csak a nemzeti szellem megnyilvánulásai, s a legfontosabb elem maga a nemzet. Az államiság feltételeit maga a finn nemzet teremtetette meg, s lépett „tartományból állami státusba” (Jussila 1987: 59–127).

Koskinen „Suomikiihko valtiollisena puolueena” (A finnszenvedély mint politikai párt) c. írásában kapcsolódott ehhez a gondolathoz: „(...) az állam nem csupán valami haszon végett létrehozott egyesület, hanem a nemzet

létezésének egyik formája, melyet a nép saját erejéből és szükségletéből alkot meg, hogy betöltse célját a világban. (...) És (...) mi a nemzet történelmi létezésének célja? Talán az, hogy más népekkel párhuzamosan gazdagodjon, gyarapodjon és művelődjön. Másik célja, hogy saját nemzeti értékeit képviselje a világban” (Yrjö-Koskinen 1905: 51). E válaszban felismerhető a hegeli filozófiának az a tétele, amely szerint az állam a nemzeti fejlődés legmagasabb foka és egyben célja is. Koskinen az államiságot a nemzeti értékek, a nemzeti szellem fejlődésével kapcsolta össze, olyan organikus egységként értelmezve a nemzetet, amelyet egyedi, belső szellemi jellemzői alkalmassá és felelőssé tesznek arra, hogy egyediségét kifejlessze a világtörténelemben.

3.3. *A szabadság értelmezése és a képviseleti rendszer*

Koskinen a nemzeti fejlődésben nem az alkotmányos fejlődést, az írott törvények deklaratív fejlődését hangsúlyozta, hanem a nemzeti szellem (génusz) által létrehozott rendet, amelyben ez a szellem megnyilvánul. Ezt tekintette olyan rendszernek, amelyben mind az egyén, mind a teljes közösség megtalálja helyét. A szabadság fogalmát viszont két kategóriába sorolta: „A szabadság olyan szó, amelyet manapság mindenki szájára vesz (...), a fogalom azonban meghatározatlan, ha mégannyira használatos is. Ezt igazolja a vita, ami oly gyakran fellángol, ha politikai, polgári vagy általános szabadságról, vagy ezek egymás közti viszonyáról beszélünk. De mit is jelentenek ezek a kifejezések? Általános, polgári szabadság az, amikor a polgároknak joguk van saját ügyeikben egyéni érdekük szerint cselekedniük, ha azzal más polgártársaik érdekeit nem sértik. A politikai szabadság ezzel szemben hatalom – hatalom, mellyel az egész nemzet létét és tevékenységét szabályozhatjuk. (...) Ez a hatalom nem kizárólag a népé, hanem az uralkodóé is. A népnek általában hatalma van beleszólni a politikai kérdésekbe, és éppen ez az, amit politikai szabadságnak nevezünk” (Yrjö-Koskinen 1905: 160–161).

E megnyilatkozás háttérében a Koskinen által is ismert alkotmányos (liberális) törekvések álltak, amelyek az adott nemzetközi helyzet kihasználására és a finn politikai keretek megreformálására irányultak. Koskinen osztotta a dagbladisták véleményét a politikai és polgári szabadság kiszélesítéséről, de nem támogatta a külföldi (elsősorban angol) minták szolgai átvételét. Ennek adott hangot a „Vielä vapaudesta” (Még egyszer a szabadságról) c. írásában: „A finn nemzetnek szüksége van politikai szabadságra, ezt senki sem tagadja. Szerintünk nemcsak a gyarapodás, de a nemzeti önismeret végett is. Ha a nemzeti önismeret fejlődéséhez politikai szabadságra van szükség, úgy a másik oldalról nézve nagyobb politikai szabadság nem állhat meg a nemzeti önismeret és az egységes szellem támasza nélkül.”

Majd odébb így folytatja: „Mi is szabadságot szeretnénk, de olyat, amelyet a nép maga kíván, és amelyre felügyel. Ilyen szabadság van most itt születőben, amikor a nép részt kap a törvényhozásban.” (Yrjö-Koskinen 1905: 148–149.)

A népképviselőt ugyanakkor szabályozott és felelősségteljes képviselői formaként jelenik meg a későbbi írásokban. Ebben felfedezhető Koskinen haladó gondolkodása, természetesen csak elvi deklaráció szintjén. A populista megnyilvánulás mögött annak tudata húzódik meg, hogy a tényleges reformok esélye valójában csekély, ami Koskinen politikusi vénáját igazolja. Magának a képviselő elvének a felvetésével a nemzeti szinten megjelenő felelősségre kíván rámutatni: „(...) az országgyűlés, ahová a nép megválasztja legrátermettebb és legokosabb férfiúit, sokkal jobban védi a nép érdekeit, mint azt a nép maga tenné. (...) A képviselő ne tartsa magát valamely település, rend vagy osztály kizárólagos megbízottjának, aki ezek helyi érdekeit védi, hanem legyen az egész nemzet, a haza képviselője (...), döntéseiben soha nem feledje, hogy a nemzet képviselői közé tartozik, máskülönben elvesz a képviselő nemzeti jellege. (...) A nemzetgyűlés, melynek tagjait az egyes rendek választják, mindig tartsa szem előtt, hogy a hatalom, amivel rendelkezik, a népé, nem valamely rendé vagy területé” – fogalmazza meg nézetét az „Edusmiehyden virka” (A képviselői feladat) c. cikkében (Yrjö-Koskinen 1905: 164–165).

4. Politikai nyilvánosság – nemzeti nyilvánosság

A sajtón keresztül megjelenő nyilvánosság mondhatni forradalmi áttörés volt a finn közéletben, mert ez már nemzeti nyilvánosságot jelentett (Rommi-Pohls 1989: 72). A sajtótörténeti kutatások érdekes adatokat közölnek, melyek szerint az egyes lapok előfizetőinek száma ugrásszerűen emelkedett, s jelentős százalékukat vidéki előfizetők tették ki, a fővárosban pedig számos napi- és hetilap jelent meg. A legnagyobb napilap a svéd nyelvű *Helsingfors Dagblad* volt: heti hatszori megjelenéssel a legolvasottabb lap lett. Az érdeklődést mégis a hangnemben, a stílusban történt változás jelentette. Az újságírás új hivatás lett, amit csak felelősségteljesen lehetett végezni. A lapok kiléptek passzív hírközlői szerepükből, egyre jellemzőbbek lettek az értékelő, kritikus hangvételű írások. A cél a nyilvánosság kiszélesítése, minél nagyobb tábor megszerzése volt, amely legitimálja a lap köre csoportosulók ideológiáját. A legfontosabb lapok folyamatosan figyelemmel kísérték a külföldi és belföldi politikai eseményeket, az egyes témáknak már külön szerkesztője volt. A *Helsingin Uutiset* értékeléseit Koskinen és Agathon Meurman írta, pontosan elválasztani egymástól kettejük kézjegyeit nem is nagyon lehet; a külpolitikát pedig Jaakko Forsman kommentálta.

A sajtó nemcsak a nyilvánosság fóruma lett, pótolva a még hiányzó intézményeket, pl. az országgyűlést vagy a társadalmi szervezeteket, hanem egyszersmind véleményformáló erővé vált azáltal, hogy a politikai vitákban is szabadabb hangvételt engedett meg magának. Koskinen a következőképp határozta meg a „nyilvánosság (értsd: sajtó) hivatását”: „A nyilvánosság hivatásának fontos szerepe van a nemzet életében (...), de nem lehet politikai tevékenységnek nevezni; az újságíró beszél a politikáról, értékeli és megmondja, hogy mi a teendő, de a tett és a szó közt nagy a különbség. (...) Az újságíró egy kicsit politikus, egy kicsit tudós és egy kicsit író is, de igazán egyik sem” (Yrjö-Koskinen 1905: 142). Nincsenek tehát szétválasztva az egyes hivatások, ami a XIX. század jellemzője volt. A finn nemzeti eszme, amely a század első felében a nép művelését, a finn nemzet irodalmi és kulturális gyökereinek megkeresését, megjelenítését és megőrzését tartalmazta, a század második felére a nacionalista ideológia talpkövévé változott. Ebben a folyamatban az ideológiai elemek dominálnak, de a mozgástér is egyre szélesebbé válik. Koskinen a fennomán gondolatot a közéletbe, az oktatásba és a tudományokba is belevitte, ezzel valósítva meg a század első felének finn értelmisége által támasztott követelményt, mely szerint az értelmiség felelősséggel tartozik az egész nemzet művelődéséért és vezetéséért, ugyanakkor eredményesen fektette le egy politikai csoport ideológiai alapjait is.

5. Következtetések

Koskinen itt tárgyalt egyéves működése választ ad arra a kérdésre, hogy milyen irányban képzelte el a finn fejlődést, és arról árulkodik, hogy személyében olyasvalaki lépett színre a finn politikai életben, aki szakítani kívánt az addigi gyakorlattal, s ehhez megvoltak a szilárd ideológiai alapjai és elképzelései. A korszakról és a benne élő politikusról, mozgásterének korlátairól és azok kiszélesítésére tett lépéseiről a vizsgált anyagból is képet alkothatunk. Ahhoz, hogy a fennománok érvényesülni tudjanak a politikában, a modern (és itt fontos a *modern* szó használata) sajtó által kínált eszközöket kellett igénybe venniük. Elegendőek voltak-e céljuk eléréséhez ezek az eszközök? Nem. Azok a kategóriák, melyekben gondolkodtak, megváltoztatták-e a politikai gyakorlatot? Nem. Az aktuálpolitika mindig kegyetlenebb, mint azt az idealisták elképzelik. A finn közélet viszont számos új elemmel gazdagodott. A sajtóvita és a politikai folyamatok értékelése a lapokban korábban teljesen ismeretlen és tiltott területek voltak. Megjelenésük jelentősen befolyásolta az egész finn politikai és eszmei fejlődést, köztük a fennománokét is.

Irodalom:

- Jussila, Osmo 1987: *Maakunnasta valtioksi*. WSOY, Juva.
- Karkama, Pertti 2001: *Elias Lönnrot ja ajan aatteet. Kansakunnan asialla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Langren, Lars 1988: Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889. In: *Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio. 269–420.
- Liikanen, Ilkka 1995: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Manninen, Juha 1986: ”se voitti itselleen vain sivistyksen voitot.” Suomen hegeliläisyyden perusteemoja. In: Manninen, Juha–Paloluoto, Ilkka (szerk.), *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*. Pohjoinen, Oulu. 111–184.
- Rommi, Pirkko 1964: *Yrjö-Koskisen linja: myöntövyysuuntauksen hahmottuminen suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*. Aalto, Lahti.
- Rommi, Pirkko–Pohls, Maritta 1989: Poliittisen fennomanian synty ja nousu. In: Tommila, Päiviö (szerk.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Gummerus, Jyväskylä. 69–118.
- Suolahti, Gunnar 1933: Yrjö-Koskinen Åbo Tidningar -lehdessä 1853–1854. *Historiallinen arkisto* XL, 14. 1–14.
- Vares, Vesa 2000: *Varpuset ja pääskyset: nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 1905: *Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 1960 [1879]: *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

ERZSÉBET PANKA

Budapest

Objektin sijanvaihtelun esittely suomen kielen oppikirjoissa

1. Johdanto

Objektin sijanvaihtelun oppiminen on todettu yhdeksi vaikeimmista kieliopillisista kategorioista vieraskielisille suomen oppijoille. Se tuntuu usein olevan erittäin hankalaa myös hyvin suomea taitaville unkarilaisille. Artikkelissani tarkastelen suomen objektin sijanvaihtelua ja myös sitä, miten objektia voisi opettaa ulkomaalaisille suomen kielen opiskelijoille.

Fennistiikassa objektia ja aspektia on tutkittu aika paljon – myös S2-alan näkökulmasta. Objekti on tunnetusti suomen lauseopin hankalimpia ja mielenkiintoisimpia asioita, niin lingvistisesti kuin didaktisestikin.

2. Objektin sijanvaihtelu

Suomen kielen objektin sijanvaihtelu on tunnetusti monimutkainen ilmiö, ja niinpä sijanvaihtelun luonteesta on monenlaisia käsityksiä. Yhtenäistä kaikille näkemyksille on kuitenkin se, että aspekti ymmärretään keskeiseksi sijanvalintaa ohjaavaksi tekijäksi. Seuraavaksi puhun lyhyesti objektin sijanvalinnan ja aspektin suhteesta suomen kielessä.

Suomen kielen objekti voi olla neljässä sijassa: nominatiivissa, akkusatiivissa, genetiivissä tai partitiivissa. Nominatiivi-, genetiivi- ja akkusatiivimuotoisia objektia kutsun esitelmässäni ANG-objektiksi (perinteisissä kielioppikuvauksissa nimitys on akkusatiiviobjekti). Partitiiviobjektia kutsun P-objektiksi. Suomen kielessä ANG-päätteinen objekti esiintyy rajatuissa tilanteissa, P-objekti taas rajaamattomissa tilanteissa. Rajaamattomuuteen liittyy sellainen ajatus, että toiminta – periaatteessa – voi jatkua loputtomiin, rajattuuteen taas sellainen, että verbin ilmaiseman toiminnan suorittamisen jälkeen se ei voi enää jatkua. Kun raja on saavutettu, tilanne katsotaan perfektiiviseksi, ja morfosyntaksissa tätä ilmaistaan ANG-objektilla. ANG-objekti määrittää toiminnan sisäisen ajan eli rajan, esim. *Heikki luki kirjan (loppuun)*. Sen sijaan imperfektiivinen aspekti ei implikoi sisäisen rajan saavuttamista. Silloin toimintaa voidaan usein katsoa niin, että se on kehityksenalainen tai kuvastaa prosessia, esim. *Heikki luki kirjaa / Heikki oli lukemassa kirjaa*. (Wawrzyniak 1980: 340.)

Yksioikoisesti ajatellen siis P-objekti viittaa imperfektiiviseen, ANG-objekti perfektiiviseen aspektiin. Lauseessa *tyttö lakaisi lattiaa* verbin toiminta on jatkuvaa, kehityksenalaista, irresultatiivista, ateelista, kun taas lauseessa *tyttö lakaisi lattian* ANG-muotoinen objekti rajaa prosessin päätyneeksi, tulokselliseksi, teeliseksi. Asia ei kuitenkaan ole näin suoraviivainen: rajattuuteen (tai rajaamattomuuteen) vaikuttaa hyvin moni asia, yhtä sijanvaihtelua ohjaavaa sääntöä ei siis ole. Muun muuassa verbin merkitys (luontainen resultatiivisuus / irresultatiivisuus) ja objektin jaollisuus / jaottomuus vaikuttavat rajattuuteen ja aspektiin, koko tilanne täytyy siis pitää mielessä. Nimittäin Hopperin ja Thompsonin (1980) sekä Labovin (1972) tutkimuksien mukaan lauseen transitiivisuudella ja aspektilla näyttää olevan tärkeä rooli myös kertomuksen jäsennyksessä eli taustan ja etualan erottamisessa. (Ks. myös Panka 2004: 20–26.) Objektin sijanvaihtelu on siis kontekstisidonnainen ilmiö, johon vaikuttaa verbin semantiikan lisäksi myös lauseen aspekti ja koko konteksti, sekä puhujan tarkoitus jäsentää sanottavansa taustaan ja etualaan.

3. Oppikirja-analyysi

Funktioltaan objekti on hyvin tärkeä osa suomen kielioppia, ja objektin käyttö täytyy osata hyvin alkuvaiheesta alkaen. Objektin sijanvalinta on kuitenkin vaikea oppia, koska se on sidoksissa verbin sisäiseen merkitykseen, adverbiaaleihin, subjektin ja objektin merkitysluokkiin ja koko tilanteeseen tai kontekstiin. Objektin sijanvaihtelu liittyy siis samaan aikaan niin yksittäisen lauseen semantiikkaan kuin koko tilanteeseen, pragmatiikkaan (vrt. Geber 1995: 46). Pragmatiikka ja semantiikka eivät ole kuitenkaan universaaleja vaan kielikohtaisia. Koska aikuinen suomenoppija hallitsee jo ainakin yhden kielen, oman äidinkiellensä, hän kielentää maailmaa usein eri tavalla kuin syntyperäinen suomenpuhujia. Hän kuvaa olioita ja niiden välisiä suhteita eri tavalla kuin suomalaiset puhujat. (Ks. myös Lauranto 1997: 41, 144–150.)

Oppikirja-analyysini aineistona on kaksi unkarissa käytettyä oppikirjaa: *Tanuljunk nyelveket!* –sarjan *Finn nyelvkönyv* (Karanko ym. 1985) ja *Kieli käyttöön – suomen kielen alkeisoppikirja* (Kenttälä 2000). Näiden oppikirjojen välillä on suuria eroja. Karangon ym:n oppikirja on huomattavasti vanhempi, ja osittain tästä syystä myös niiden pedagoginen lähestymistapa eroaa hyvin paljon toisistaan. Toisen kirjan lähestyminen on formalistinen ja toisen on funktionalistinen. Formalistinen ja funktionalistinen näkökulma ovat täysin vastakkaiset tavat lähestyä kieltä ja niin ollen myös kielen opettamista.

Hyvin pitkään toisen ja vieraan kielen opetus oli formalistista ja perustui pelkästään kieliopin opetukseen. Opetus painottui muotojen eli morfologian analyysiin. Käsitykset kielenoppimisesta ja -opetuksesta ovat kuitenkin vähitellen muuttuneet, ja kieliopin oppimista ja opetusta pidetään nykyään vain yhtenä osa-alueena koko oppimis- ja opetusprosessissa. Funktionaalisuuden ja kommunikatiivisuuden käsitteet ovat nousseet esiin. Funktionaalisen kieliopin lähtökohtana on nimenomaan se, että kieli ja sen kielioppi on tarkoitettu käytettäväksi. Kielitaito-opetuksessa tämä tarkoittaa sitä, että opettajan tehtävä on ohjata opiskelijaa nimenomaan käyttämään kieltä. Käytännön kieliopin opetuksen tulisi toisin sanoen tukea opiskelijoiden halua ja tarvetta ilmaista itseään, heidän tulisi saada siitä itselleen ilmaisuvalmiuksia. (Ks. esim. Lauranto 1996: 11.)

Pohtiessani objektin sijanvaihtelun käsittelyn ja kieliopillisen analyysin asemaa näissä oppikirjoissa, nousee esiin kolme kysymystä, joihin analyysissä yritän vastata: Mitä? Missä vaiheessa? Miten?

3.1. *Finn nyelvkönyv* -oppikirja

Finn nyelvkönyv -oppikirja ilmestyi ensimmäistä kertaa vuonna 1985, ja se pohjautuu vahvasti morfosyntaksiin. Selitykset ovat hyvin lingvistisiä. Oppikirja on tarkoitettukin unkarilaisille suomenoppijoille, jotka opiskelevat suomea yliopistossa, heillä on siis periaatteessa vahva lingvistinen peruskoulutus. Oppikirjan rakenne on seuraava: ensin kappaleessa on lyhyt teksti, sen jälkeen tulevat kieliopilliset säännöt ja lopuksi kielioppia harjoitellaan.

Finn nyelvkönyv -oppikirjassa objektia selitetään kuudennessa kappaleessa. Tässä oppimisvaiheessa opiskelija on tutustunut seuraaviin kielioppiasioihin: hän osaa periaatteessa jo verbintaivutusta, hänelle on opetettu nominien yksikkö- ja monikkomuodot, sekä inessiivi, adessiivi, genetiivi ja komparatiivi. Objektin muodoista ensimmäiseksi selitetään akkusatiiviojektin käyttö (G-objekti). Tässä yhteydessä korostetaan, että genetiivimuotoinen objekti on kokonaisobjekti, mikä tarkoittaa, että toimintaa kuvataan rajatuksi. Kieltolauseessa ei käytetä koskaan ANG-objektia. Kirjan esimerkkejä ovat seuraavantyyppiset lauseet: *Saanko lipun. Millaisen kortin haluatte? Otan nämä kortit.* (Mts. 72.)

Partitiiviojektin käyttö selitetään seitsemännessä kappaleessa. Selityksen mukaan partitiivia käytetään a) lukusanojen jälkeen (tämä tietysti ei liity objektiin, mutta siitä tulee ilmi partitiivin osa-merkitys), b) kielteisessä lauseessa, sekä sellaisten verbien jälkeen, joilla ei ole tulosta. Esimerkkeinä mainitaan mm. seuraavat lauseet: *Kaisa lukee lehteä. He mainostavat toista filmiä.* ANG-objektin ja P-objektin ero kirjan selityksen mukaan näkyy myös siitä, että jos käännetään esimerkiksi lausepari *Kaisa lukee lehden – Kaisa lukee lehteä* unkariksi, ensimmäisessä unkarilaisessa

lauseessa on verbiprefiksi: *Kaisa elolvassa az újságot*. Toisessa lauseessa taas prefiksiä ei ole: *Kaisa újságot olvas – Kaisa olvassa az újságot*. (Mts. 81.) On totta, että unkarin verbiprefikseillä on perfektoiva merkitys, mutta niiden käyttö eroaa aika paljon suomen ANG-objektin käytöstä. Näin väite, että kun unkarissa on verbiprefiksi, suomessa on ANG-objekti, ei pidä paikkaansa. Esim. *megvársz?* voidaan kääntää suomeksi *odotatko minua?*

Vasta kahdeksannessa kappaleessa selitetään partitiivin muita funktioita. Kirjan mukaan objekti on partitiivissa, jos objektina on ainesana, esim. *otattekó palasokeria?*, *saanko kahvia?*, *hän pyytää leipää*. Myös määräsanan jälkeen objekti on kirjan mukaan partitiivissa, esim. *saanko paketin sokeria?*, *saanko kilon sokeria?* Partitiivia käytetään myös tunteita ilmaisevien verbien jälkeen, esim. *hän pelkää vielä vähän kaikkea, turisti puhuu unkaria*. (Mts. 88.)

3.2. Kieli käyttöön -oppikirja

Kieli käyttöön -kirjan näkökulma on paljon funktionaalisempi. Kuten jo otsikostakin selviää, kirjaa laadittaessa on yritetty ottaa huomioon opiskelijoiden kielenkäyttötarpeet (Kenttälä 2000: 11). Kirjan tekstit liittyvät lähinnä arkielämään, ja kielioppiasiat on pyritty esittelemään selkeästi ja johdonmukaisesti oppijan oman ajatteluun ja uuden aineksen prosessointiin luottaen. Oppikirjan rakennekin on erilainen: lyhyen tekstin jälkeen tavallisesti tulee harjoitus, sitten sääntöjä ja lisää harjoituksia. Tekstiä on usein enemmänkin, ei vain kappaleen alussa.

Kirjassa P-objektia esitellään jo kolmannessa kappaleessa, heti verbintaivutuksen, kysymyksen ja demonstratiivipronominien opettamisen jälkeen. Selitykset ovat lyhyet, kirjassa on paljon esimerkkejä, ja se ei vaadi oppilaalta juurikaan lingvististä perustietoa.

Selitys aloitetaan siis partitiiviobjektilla. P-objektin käytöstä ensin selitetään se, että numeraalien jälkeen objekti on partitiivissa. Sen jälkeen luetellaan verbejä, joiden käyttö vaatii yleensä partitiiviobjektia: *puhun englantia, opiskelen suomea, käytän sanakirjaa, ajan autoa*. Kohdassa b) tulee esiin ainesanojen partitiivisuus: *syön puuroa, juon kahvia, ostan maitoa, haluatko voita?* (Mts. 43.) Sen jälkeen objekti jätetään sivuun seitsemän lukukappaleen ajaksi, mutta sitten aloitetaan objektin kertaaminen ja syventäminen. (Objekteja esiintyy oppikirjassa paljon, ja niitä on upotettu teksteihin ja harjoituksiin heti ensimmäisestä kappaleesta lähtien.) Kappaleessa 10 partitiiviobjektin käytöstä annetaan lisää sääntöjä: negatiivisen lauseen objekti on partitiivissa.

ANG-objektin käyttö esitellään vasta kappaleessa 11. Tässä kappaleessa rinnastetaan G-objektin ja P-objektin käyttöä seuraavasti: kokonaisobjekti vs. osaobjekti (*me ostamme auton – minä juon kahvia / teetä*); tuloslause vs.

prosessilause (*me rakennamme itse koko talon – me rakennamme taloa. Se ei ole valmis vielä*); myönteinen vs. kielteinen lause (*minä ostan uuden television – en osta uutta televisiota*).

3.3. Yhteenvetoa

Useimmat suomen kielen oppikirjat – siis myös muut kuin tässä analysoidut – ovat lähestymistavaltaan melko kielioppilähtöisiä. Odotuksenmukaisesti siis varsinkin alkuvaiheessa oppikirjoissa esitetty kielioppi on hyvin morfologiakeskeistä. Selvää on, että oppikirjojen tekijät yleensä näkevät kieliopin sanastoa tai kielenkäyttöä keskeisempänä seikkana suomen kielen alkeisopetuksessa. On kuitenkin havaittavissa, että uusimpien oppikirjojen suuntaus ohjautuu kommunikatiivisempaan opetukseen. (Aalto ym. 1997.) Mutta kaikkein uusimmissakin alkeisoppimateriaaleissa kieliopillinen rakenne on tärkeänä tai pääasiallisena jäsennysperusteena (Martin 1999). Nämä toteamukset osoittautuvat todeksi myös *Finn nyelvkönyv* (Karanko ym. 1985) ja *Kieli käyttöön* -kirjan (Kenttälä 2000) analyysissa.

Finn nyelvkönyv -oppikirjassa kappaleet aloitetaan tekstillä, joka liittyy aika tiukasti samassa kappaleessa esiteltävään kielioppiasiaan. Näistä teksteistä on kuitenkin melko helppo arvata, mikä kielioppiasia aiotaan kappaleessa opettaa. *Kieli käyttöön* taas pyrkii esittämään vähän enemmän tekstejä, jotka ovat sekä kiinnostavampia että monipuolisempia.

Suomen kielen transitiivilauseita käytettäessä on otettava koko ajan huomioon transitiivisuuden aste: kuinka paljon toiminta vaikuttaa kohteeseen tai syntyykö toiminnasta tulosta. Vaikka objekti onkin hyvin monimutkainen ilmiö suomen kielessä, sitä tulisi käsitellä jo opiskelun alkuvaiheessa, muuten suomen kielen opiskelijat eivät tule toimeen jokapäiväisissä kielenkäyttötilanteissa. *Finn nyelvkönyv* -oppikirja aloittaa objektin selityksen G-objektista, vaikka funktionaalisesta näkökulmasta P-objektin oppiminen ensiksi olisi paljon ymmärrettävämpää ja loogisempaa. Ajatellaanpa vaikkapa sitä, että jo ensimmäisellä tunnilla oppilas tapaa P-objektin käyttöä: sitä käytetään nimenomaan toivomuksissa, tervehdyksissä ja tutustumislauseissakin aika paljon: *mitä kieltä sinä puhut?*, *puhutko sinä suomea?*, *opiskelen suomea, englantia* jne. ANG-objektin tai P-objektin aikaisempi opettaminen riippuu varmaan myös teemoista, jotka objekti-kappaleissa tulevat esiin. Joka tapauksessa näyttää siltä, että uusimmat oppikirjat korostavat P-objektin ylivoimaisuutta. Myös *Kieli käyttöön* -kirja selittää P-objektia huomattavasti aikaisemmassa vaiheessa kuin G-objektia.

Tarkastelemissani oppikirjoissa korostetaan P-objektin käyttöä kolmessa funktiossa: objekti on partitiivissa, jos objektina on ainesana, ja myös prosessilauseen ja kieltolauseen objekti on partitiivissa. Molemmat oppikirjat esittelevät partitiivin myös tiettyjen verbien melko pakollisena rektiona.

Jos lähtökohtana on funktionaalisuus, tärkeätä olisi myös selittää ANG- ja P-objektin ero konteksti-ilmiöllä. Kaikkein ongelmallisimpana pidän kirjojen selitystä prosessilauseista. Oppikirjojen selityksistä ja esimerkkilauseista ei välttämättä käy ilmi lauseparin *Kaisa lukee lehden – Kaisa lukee lehteä* merkitysero. Kirjoissa yritetään selittää siis prosessilauseen ja tuloslauseen (aspektiltaan imperfektiivisen ja perfektiivisen lauseen) eroa irrallisissa lauseissa, eikä edes viitata lauseiden käyttömahdollisuuksiin adverbiaalien avulla. P-objekti sopii esimerkiksi sellaisiin lauseisiin kuin *luin kirjaa eilen kauan / useita tunteja / vähän / juuri kun sinä tulit*. ANG-objekti edellyttää taas toiminnan loppuunsaattamista: *luin kirjan eilen loppuun / muutamassa tunnissa / kannesta kanteen / luen sen mielelläni vielä kerran* (Geber 1995: 46). Tärkeätä olisi siis selittää ANG- ja P-objektin ero konteksti-ilmiöllä sekä tekstissä. Aspektiltaan perfektiivisiä ja imperfektiivisiä lauseita pitäisi rinnastaa niin, että aspektiero ilmenee kontekstista. Sen sijaan *Finn nyelvkönyv* -kirjassa lauseiden merkitysero selitetään vain kääntämällä lausepareja unkariksi.

Tutkijat ja myös opiskelijat pitävät objektin sijanvaihtelua monimutkaisena ilmiönä. Oppikirjat taas eivät käsittele ollenkaan aspektia: opiskelijalle ei siis anneta varsinaisia kielenkäyttötilanteita, joista hän voisi ensin hahmottaa ja opiskella, sitten harjoitella ANG- ja P-objektin käyttämisen semanttisia ja pragmaattisia merkityseroja. Mutta jos yritetään välttää objektin aspektuaalisen sijanvaihtelun käsittelyä, se ei auta oppijoita – ei myöskään se, että objektin sijanvaihtelun oppimista pidetään mahdottomana. Ei lauseparin *Kaisa lukee lehden – Kaisa lukee lehteä* aspektieron selittäminen ja aspektuaalisen objektin kuvailu kokonaisissa teksteissä ratkaisisi kokonaan ulkomaalaisten kielenoppijoiden objektin sijanvaihtelun oppimiseen liittyviä ongelmia, mutta mielestäni se auttaisi hyvin paljon sijanvaihtelun hahmottamisessa, sillä päätepisteeseen johtaneen ja johtamattoman toiminnan ilmaiseminen onkin universaalinen, jopa tempuksia yleisempi ilmiö.

4. Lopuksi

Artikkelissa olen käsitellyt lyhyesti sitä, miten lauseen aspekti ja objektin sijanvaihtelu liittyvät yhteen, ja analysoinut kahta lähestymistavaltaan hyvin erilaista suomen kielen oppikirjaa siitä näkökulmasta, missä oppimisvaiheessa ja miten ne selittävät objektin sijanvaihtelua. On käynyt ilmi, että objektin pedagoginen kielioppi ei ole yhdenmukainen. Toivon, että tämä lyhytkin analyysi auttaa omalta osaltaan suomi toisena ja vieraana kielenä -opetustradition ainesten tutkimusta ja uusien suuntaviivojen etsimistä.

Objektin sijaivalinta on hyvä esimerkki siitä, ettei riitä pelkästään sääntöjen oppiminen ja opettaminen: objektin sijaivalinnan oppiminen vaatii paljon harjoitusta ja kokemusta juuri sen kontekstisidonnaisuuden vuoksi.

Lähteet

- Aalto, Eija & Sirkku Latomaa & Minna Suni 1997. Suomi toisena ja vieraana kielenä – tutkittua ja keskusteltua. *Virittäjä* 101, s. 530–561.
- Geber, Erik 1995. Joitakin solmukohtia kielen rakenteiden opetuksessa. Teoksessa Rekola, Nina (toim.), *Suomi toisena kielenä: maahanmuuttajien suomen kielen opetuksesta*, s. 43–48. Opetushallitus, Helsinki.
- Geber, Erik 1998. Suomen lauseopin didaktiikka. Teoksessa Aalto, Eija & Minna Suni (toim.), *Kohdekielenä suomi: näkökulmia opetukseen*, s. 71–86. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, s. 251–299.
- Karanko, Outi & László Keresztes & Irmeli Kniivilä 1985. *Finn nyelvkönyv kezdőknek és középfeladóknek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kenttälä, Marjukka 2000. *Kieli käyttöön – suomen kielen alkeisoppikirja*. Yliopistopaino, Helsingin yliopiston kielikeskus, Helsinki.
- Labov, William 1972. The transformation of experience in narrative syntax. Teoksessa Labov, William, *Language in the inner city. Studies in the black English vernacular*, s. 345–405. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Lauranto, Yrjö 1996. *Elämän suola: suomen kielen alkeita. Opettajan opas*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lauranto, Yrjö 1997. *Ensi askeleita paikallissijojen käyttöön: espanjankielisten suomenoppijoiden sisä- ja ulkopaikallissijat konseptuaalisen semantiikan näkökulmasta*. Kakkoskieli 2. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Leino, Pentti 1991. *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Martin, Maisa 1999. Mikä on keskeisintä suomen kielessä? Teoksessa Pekkola, Seppo (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlaikirja*, s. 155–181. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Panka, Erzsébet 2004. *Objektin esittely suomi toisena ja vieraana kielenä - oppikirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.

Panka, Erzsébet tulossa. *Az igekötők és az aspektualitás*. Pro gradu -tutkielma. Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.

Wawrzyniak, Romuald 1980. Aspektista suomen kielessä. *Virittäjä* 84, s. 339–344.

A számi kisebbség szerepe és lehetőségei a Barents Euro-Arktikus Régióban

1. A Barents-térség területi együttműködésének politikai földrajzi háttere

Európa északi államai – Dánia, Norvégia, Svédország, Izland és Finnország – történelmük során gyakorta élték meg a regionális hatalmi dominancia térbeli átrendeződését, ami többek között államhatárok átrajzolását, fővárosok áthelyezését, valamint a centrum–periféria viszonyok átalakulását hozta magával. Eltérő gazdasági, társadalmi, történelmi múltjuk és érdekkülönbségeik ellenére, a XIX. század közepe óta többször és egyre hatékonyabban jelent meg köztük a sors- és érdekközösségekre alapozó együttműködés igénye és szándéka. Ennek a közelmúltig (körülbelül Svédország és Finnország Európai Unióhoz való csatlakozásáig) az 1952-ben megalakított Északi Tanács (Nordic Council) volt a legmeghatározóbb formája. Az Északi Tanács biztosítja a tagállamok együttműködésének a kereteit a gazdasági és társadalmi élet minden színterén, a termelési, kereskedelmi, infrastrukturális kapcsolatoktól az oktatáson, a tudományos kutatás és fejlesztés különböző területein keresztül a környezetvédelem és a művészeti élet messzesemenő összehangolásáig. Megvalósították az áruk és a munkaerő szabad áramlását, a határok átjárhatóságát, azonban a gazdasági unió kialakulását a későbbiekben megakadályozta Dánia csatlakozása a Közös Piachoz (1973), ill. Svédországé és Finnországé az Európai Unióhoz (1995) – avagy fordítva: Norvégia és Izland döntése arról, hogy kívülmarad az európai integráción.

A Szovjetunió fennállásáig az északi országok közül csak Finnország ápolt jó kapcsolatot a nagy keleti szomszédal, míg norvég–szovjet viszonylatban – Norvégia keleti határa szintén érintkezik az orosz államterülettel – szinte teljes kapcsolathány, illetve az elrettentési politika jellemezte a hidegháború időszakát.

Az 1990-es évek elejétől azonban a kétpólusú világ összeomlásával és a Szovjetunió lebomlásával nagyszabású regionális együttműködési kezdeményezések láttak és látnak napvilágot. Ezek a két- és többoldalú kapcsolatok a regionalizmus és regionalizáció minden sajátosságát magukon viselik:

részben kiváltják és stimulálják a kooperációt, részben pedig annak eredményeként erősítik a régiók önállóságát, és csökkentik a centrumtól való függőségüket.

2. Az északi perifériák perifériáján

Dolgozatomban az 1993-ban létrehozott, Barents Euro-Arktikus Régió (BEAR) névre keresztelt területi együttműködést szeretném bemutatni, mely Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország legészakibb, periférikus fekvésű területeit foglalja magában.¹ A hatalmas kiterjedésű, 1 326 300 km² nagyságú terület jelenleg – többszöri bővítés eredményeként – magában foglalja Norvégia három északi megyéjét: Finnmarkot, Tromsot és Nordlandot, Svédország két megyéjét: Norrlandot és Västerbottent, Finnország három tartományát: Kainuut, Lappit és Pohjois-Pohjanmaat, valamint Oroszország öt különböző szintű közigazgatási egységét: a Murmanszki és az Arhangelszki területet (oblaszty), a Karél és Komi Köztársaságot (központjuk Petrozavodszk, ill. Sziktivkar) és a Nyenyec Autonóm Területet (központja Narjan-Mar). E felsorolás alapján, a térképre tekintve (l. alább) azonnal feltűnik az orosz területi túlsúly a régió földrajzi keretein belül, így tehát valóban indokoltnak látszik az az előrejelzés, amely szerint a politikai földrajzi értelemben vett Észak-Európa kelet felé kezd eltolódni.²

A Barents-kooperációt – külpolitikájának és regionális politikájának tudatosságát bizonyítva – Norvégia kezdeményezte. A BEAR létrehozásával Norvégia határozott szervezeti és finanszírozási rendszerben formulázta meg földrajzi elhelyezkedéséből adódó geopolitikai szerepét: a nyugat és kelet között, tehát az EU és Oroszország között egyfajta északi, közvetítő hídként működni, ezáltal a felek egyenlőségére és a kölcsönös előnyökre épülő békés kooperációval váltani fel a hosszú évtizedekig tartó elkülönülési politikát. A keleti együttműködés gazdasági haszna Norvégia és a többi északi állam számára a következőkben rejlik: a Barents-tenger óriási mennyiségű, még kiaknázatlan nyersanyagai, a kőolaj és földgáz, a halászati kincsek, a tengeri szállítás növekvő lehetőségei, a nukleáris tevékenységben való részvétel.

¹ A régió az Európa északi partjainál hullámzó Barents-tengerről kapta nevét. Az elnevezés egyszerre utal e hatalmas kiterjedésű, ritkán lakott vidék tengeri orientációjára – a halászat, a hajózás, a tengeri kereskedelem jelentőségére és lakosságot összekötő szerepére – és arra, hogy mindez mára kiegészült a tenger ipari nyersanyagforrásainak kiaknázására épülő gazdasági együttműködési formákkal.

² Hajdú 2002: 53.

A Barents Euro-Arktikus Régió (Forrás: www.barents.no)

Oroszország számára a technológiai fejlődésnek, a tőke beáramlásának, a gazdaság aktivizálódásának, az életszínvonal és életminőség növekedésének ígéretét rejtí magában a nyugati szomszédokkal való együttműködés. A nemes célok mellett Norvégia tisztában van azzal, hogy a keleti határok szabadabbá válásával menthetetlenül szembesülnie kell olyan, az óriási életszínvonalbeli különbségekből fakadó jelenségekkel, mint az illegális gazdasági tevékenységek megszorodása, a bűnözés, a prostitúció növekedése és egyes, mára szinte elfelejtett egészségügyi problémák, például járványok, fertőző betegségek (tuberkulózis, hepatitis) megjelenése. Az együttműködés kiépítésével ugyanakkor az oroszországi szárazföldi és tengeri területek katasztrofális környezeti problémáinak a megoldására is nőnek az esélyek – s a norvégok bizonyos mértékig ennek is felvállalják a felelősségét. Az „orosz fenyegetettség” tehát új formában ugyan, de ma is él a norvég társadalomban és politikában, azonban a védekezés eszközt többé nem az elzárkózásban, hanem a minél sokoldalúbb együttműködésben látják: olyan pánarktikus elveken alapuló kooperációban, amelyben a prioritást élvező regionális politika érdekében lebomlanak a bel- és külpolitika közti merev határok (Report 2003). E mesterségesen „feltalált” régió megalkotóinak további célja, hogy feloldják az északi államokban – kimondva-kimondatlan – mindenütt meglévő észak–dél ellentétet (a hideg,

ritkán lakott, alacsony gazdasági potenciállal rendelkező észak a „déliel” szemében gyakran jelenik meg „púpként az adófizetők hátán”), azaz, hogy feltárják a szunnyadó gazdasági lehetőségeket a korszerű technológia által, megnöveljék e területek népességeltartó képességét a fenntartható fejlődés jegyében, és végső soron a lehetőségek földjévé változtassák az északi perifériákat (Report 2003).

Az együttműködés alapokmányát, az ún. kirkenesi nyilatkozatot 1993. január 11-én írta alá az öt északi állam és Oroszország külügyminisztere, valamint az Európai Bizottság képviselője, európai, Egyesült Államok-beli, kanadai és japán megfigyelők jelenlétében (Stokke–Tunander 1994: 2). A BEAR szervezetileg két fő szintből épül fel: a tagállamok külügyminiszterei által alkotott Barents Tanács (Barents Council) és a kooperációban résztvevő régiók önkormányzatainak vezetőiből álló Regionális Tanács (Regional Council) jelenti az együttműködés döntéshozói szintjét. E hierarchikus felépítésű szervezet további egységeit jelentik a különböző szakterületek munkáját szervező bizottságok és munkacsoportok, melyek a gazdasági, társadalmi, kulturális, oktatási, környezetvédelmi programok, tervek nemzetközi megvalósítására szakosodtak. A továbbiakban e munkacsoportok egyikének, az Őshonos Népek Munkacsoportjának a tevékenységét szeretném bemutatni, mely az európai regionális együttműködések történetében a kisebbségi jogok és érdekek érvényesítésének eddig ismeretlen formáját valósítja meg.

3. Az Őshonos Népek Munkacsoportjának céljai és tevékenysége

A Barents-egytműködés területe három, az ENSZ nemzetközi jogi szervezetei által őshonosnak (bennszülött) nyilvánított etnikai csoport (indigenous people), valamint két nemzeti kisebbség (minority) településterületét foglalja magában. Az őshonosként nyilvántartott népcsoportok a következők: számi (lapp), nyenyec, vepsze; számuk összesen 80 ezer fő (Action Plan 2000–2003: 1). A két etnikai kisebbség a komi (zürjén) és a karjalai. A felsoroltak nyelvileg mind az uráli nyelvcsaládhoz tartoznak, azon belül a nyenyecék a szamojédokhoz, a többiek a finnugorokhoz; a komik permi, a karjalaiak és vepszék pedig balti finn nyelvet beszélnek. A számik, a nyenyecék és a komik jelentős része rénszarvastenyésztő életformát űz; a számik a különböző nemzetgazdaságok adminisztratív rendszereibe tagozódva felhagytak a nomadizáló életmóddal, míg a nyenyecék nagy része ma is nomadizál. Az őshonos státusz feltétele, hogy az adott népesség történetileg bizonyítottan már a mai államalkotó nép odaérkezése előtt is a jelenlegi településterületén

élt, és ott saját nyelvvel és meghatározott kultúrával rendelkezett.³ Az őshonos státusz megerősíti az adott népeiségek jogait kultúrájuk, nyelvük, életmódjuk és szokásrendszerük megőrzésére, adott esetben a többségi érdekek ellenében is, mivel a hozzá kapcsolódó nemzetközi jogi irányelvek és konvenciók hatékony jogi alapot biztosíthatnak a kisebbségi érdekek érvényre juttatására (Scheinin 2000).

A kirkenesi nyilatkozatot aláíró államok képviselői között ott ültek az Északi Számi Tanács képviselői is, mely szervezet a négy északi ország területén élő számi kisebbségek közös érdekeinek érvényesítéséért felelős.

A XX. század közepén a világszerte meginduló regionális etnikai mozgalmak Európa több országában is a nemzetállami rendszerek és a központi hatalom átrendeződését hozták magukkal. Az északi országok közül elsősorban Norvégiában hozott gyökeres változásokat az északi megyékben élő számi kisebbség 1960-as években megindult etnikus ébredése. Napjainkban e kisebbség megkerülhetetlen szerepet játszik a regionális társadalmi élet minden színterén, de a politikai döntéshozatalban is. Amint a BEAR-kooperáció motorját a norvégok alkotják, úgy a regionalizációs törekvések kisebbségi aspektusát a norvégiai számik képviselik a legerőteljesebben.⁴

Részen az ő politikai nyomásukra került a Barents-kooperáció alapelvei közé a régió őshonos népességét alkotó számik, nyenyecék és vepszék hagyományos kultúrájának, tradicionális gazdasági tevékenységeinek és a többségi népességétől eltérő szokás- és értékrendjének megőrzésére, valamint életszínvonalának növelésére irányuló hatékony intézkedések

³ A Barents-területen élő öt kisebbségi csoport közül ma hivatalosan a számik, a nyenyecék és a vepszék vannak őshonos népeknek nyilvánítva, tehát a karjalaiak és a komik kívül maradtak az e státusz biztosította jogok körén – amely státusz egyelőre, különösen az oroszországi területen, inkább csak elvi lehetőségnek tekinthető. E jogi kategóriabeli különbségtétel oka, hogy a karjalaiak önrendelkezését (elviekben) a Karél Köztársaság keretei hivatottak biztosítani, s ez magasabb szintű autonómiát jelent, mint az őshonos státusz. Másrészt az elsősorban erdőgazdaságra és földművelésre alapuló karjalai kultúra létérdekei nem különböznek akkora mértékben a többségi társadalom érdekeitől, mint például a réntenyésztő nyenyecékéi. A komik pedig történetileg bizonyítottan mindössze néhány száz éve telepedtek le a Kola-félszigeten és a Nyenyec Körzet területén, továbbá természetesen ők is rendelkeznek autonóm köztársasággal, még ha a szóban forgó csoportjaik annak határain kívül élnek is. – Az őshonos státusz mindig hosszadalmas tárgyalások és kompromisszumok eredménye, s mindig újabb és újabb kisebbségek tartanak rá igényt. Így az őshonos népek listája korántsem tekinthető véglegesnek, sem feltétlenül igazságosnak.

⁴ Norvégia az utóbbi két évtizedben a lakosságának 1%-át alkotó számi kisebbség aktív társadalmi, politikai tevékenységének hatására nagy súlyt fektet a nemzetközi jog által őshonosként elismert kisebbség érdekeinek figyelembe vételére. A számik etnikai reneszánsza, aktív politikai tényezővé válása Norvégiában, Svédországban és Finnországban hosszú és bonyolult folyamat eredménye, mely nem volt mindig békés, ma sem zárult le, s melynek ismertetését e dolgozat keretei nem teszik lehetővé.

szükségessége. Nyilatkozatba foglalták, hogy a regionális együttműködés minden gazdasági tevékenységének megtervezésénél tiszteletben tartják az érintett őshonos közösségek érdekeit, jogát a hagyományos kultúra és a hagyományos gazdasági tevékenységek folytatásához, a földhöz és a természeti erőforrásokhoz. Ennek érdekében a BEAR Regionális Tanácsa felállította az Őshonos Népek Regionális Munkacsoportját, melynek feladata a fenti célok megvalósításához szükséges tervek kidolgozása, az állapotfelmérések elkészítése – a szükséges információk összegyűjtése, különösen a kevésbé ismert oroszországi területekről – és az anyagi források elosztása. E törekvés megvalósításának és a munkacsoport tevékenységének jogi keretét a fenntartható fejlődésért létrehozott ENSZ-divíziónak a bennszülött népek szerepéről megfogalmazott elvei biztosítják, melyeket mindegyik résztvevő állam elfogadott⁵. A BEAR legfelsőbb döntéshozatali szervezetében, a Barents Tanácsban az államok miniszterelnökei mellett az őshonos népek egy-egy képviselője is részt vesz a döntéshozói munkában, tanácsadói szerepben.

A munkacsoport tagjai az említett őshonos népek „saját”, választott politikusai. Tevékenységüket az alábbi területekre koncentrálják: a lakosság egészségügyi helyzetének javítása az oroszországi kisebbségek településterületein; a környezeti állapotok javítása; a természeti erőforrások felhasználásának a fenntartható fejlődés elvei szerint való átalakítása; az oktatás átszervezése és a kulturális élet támogatása a hagyományos kultúrák fennmaradása érdekében; az őshonos népekről szóló információk bővítése, korszerűsítése és a többségi társadalomhoz való eljutásának elősegítése; a korszerű ismeretek átadásának és a szakképzés lehetőségeinek fejlesztése az őshonos társadalmak körében; valamint a média mindezeknek megfelelő szervezése. A fenti célok érdekében kidolgozott tervek finanszírozására a régió államai különböző mértékű anyagi támogatást nyújtanak. Jellemző módon a legnagyobb anyagi lehetőségekkel és a politikailag legaktívabb számi kisebbséggel rendelkező norvég állam bizonyul a legbőkezűbb mecénásnak a kisebbségi projektek megvalósításában: például az 1995–99-ig tartó három éves tervet közel 7 millió norvég koronával támogatta (Action Plan 2000–2003: 20).

A soknemzetiségű munkacsoport tagjai közt eddig tolmácsok segítették a kommunikációt, mostanában azonban egyre erősebb a törekvés az angolnak mint általános munkanyelvnek az elfogadtatására. A dokumentumokat minden érintett többség és kisebbség nyelvére lefordítják.

A BEAR-együttműködés többségi és kisebbségi érdekei azonban több ponton eltérnek, és a haladó elvek (a kulturális diverzitás, az erőforrásokból

⁵ United Nations Division for Sustainable Development, Agenda 21, Chapter 26: Recognising and Strengthening the Role of Indigenous Peoples and their Communities.

való egyenlő részesedés, a fenntarthatóság) a jól ismert képleteknek megfelelően gyakran alárendelődnek a gazdasági érdekeknek. Az őshonos népek regionális tevékenységének valódi hatékonyságát a gazdasági versenyképességre való törekvés akadályozza meg. Hiába emlegetik szinte közhelyként a bennszülött népek földhöz és a természeti erőforrásokhoz való jogát, míg az olajalapú világ gazdaságban a rénszarvastenyésztés nemzetgazdasági hasznát messze meghaladják a kőolajbányászat jövedelmei. Hiába ismerték fel az ökológusok, hogy a legelőváltó (nomád, félnomád) gazdálkodás a legfenntarthatóbb állattenyésztési mód, ha az óriási kiterjedésű tundrákon a nomád közösségek életszínvonalának a növelése, oktatásának, egészségügyi ellátásának megszervezése olyan infrastrukturális beruházásokat igényelne, amelyeket az államok egyelőre nem tekintenek elérhető-elérendő célnak. Míg azonban az északi államokban hosszú múltra visszatekintő demokratikus politikai kultúra, a társadalmi, politikai légkör nyitottságának és a problémák tárgyalásos úton való kezelésének masszív hagyománya, illetve a kormányzati és a regionális szintek közti hatalommegosztás átalakulása megteremtette a többség és a kisebbség számára egyaránt kedvező kompromisszumok megkötésének lehetőségét, addig a Barents-régió létrehozásával, az oroszországi területek bevonásával olyan felek között kell kialakulnia párbeszédnek, amelyek gyökeresen más politikai és társadalmi légkörben szocializálódtak – s ez gyakran igen komoly nehézségeket okoz az Őshonos Népek Munkacsoportján belül éppúgy, mint az együttműködés más ágazataiban.

A munkacsoport tevékenységét nem kizárólag külső tényezők akadályozzák. A négy állam területén élő kisebbségek teljesen eltérő regionális adminisztratív szervezeti keretek között mozoghatnak, más-más hatalmi struktúrában, eltérő alkupozícióból tárgyalnak. Míg a három fennoskandináv államban a számik saját parlamenttel rendelkeznek, addig az orosz területeken nem létezik hasonló szintű érdekképviselő, ennek megfelelően az ott élők politikai tapasztalatlansága is nagymértékben hátráltatja a hatékonyságot. Míg az oroszországi kisebbségi csoportok vezetői törekednek egyfajta egységes arculat kialakítására és követeléseik összehangolására, addig a nyugati számi közösségek a kooperáció során felállított prioritások kapcsán gyakran saját érdekeik háttérbe szorulásaként élik meg a náluk jóval súlyosabb szociális, egészségügyi és kulturális problémákkal küzdő oroszországi számi, nyenyec és vepsze csoportokra koncentráló programok támogatását.

Az Őshonos Népek Munkacsoportján belül megnyilvánul – ha nem is erőteljesen – egyfajta „politikai romantika”, mely a fenntarthatóság és az ökológiai spiritualizmus elveire alapozva reális lehetőségként kezeli többek között a nomád rénszarvastenyésztő életforma megőrzését, illetve visszaállítását.

Mind e külső és belső nehézségek ellenére a Barents-régió eddigi eredményei azt bizonyítják, hogy nagy tőkebefektetések árán ugyan, de az extrém természeti viszonyok és regionális társadalmi, gazdasági különbségek ellenére az együttműködési törekvések politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt megtérülnek, és a régió aktivizálása során olyan elvek érvényesítése is előtérbe kerülhet, mint a kulturális és nyelvi sokszínűség fenntartása, a nomád kultúrák fennmaradásának támogatása az ökológiai értékek védelmével összhangban vagy a kisebbségi érdekek védelme. Így mindenképpen reményteli és példaértékű a kezdeményezés minden olyan régió számára, ahol különböző kultúrájú, nyelvű, más-más életmódot és értékrendet követő közösségek osztoznak egy területen, annak természeti és társadalmi erőforrásain.

Források

Action Plan 2000–2003: Action Plan for Indigenous Peoples 2000 to 2003. (Unofficial translation done by the Canadian Embassy in Oslo.) The Barents Secretariat, Norway (Kirkenes)

Kirkenes Declaration: Kirkenes, 11. January 1993. The Barents Secretariat, Kirkenes, Norway. Megtekinthető pl.: www.barents.no

Report 2003: Report of The Norwegian Government's Expert Committee for the Ministry of Foreign Affairs of Norway. December 2003.

United Nations Division for Sustainable Development: United Nations Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development, Agenda 21, Chapter 26: Recognising and Strengthening the Role of Indigenous Peoples and their Communities.

Saami people: The Political Situation of Saami People. Samiradio. www.yle.fi/samiradio/enlink.htm

Irodalom

Gaski, Harald (szerk.) 1997: *Sami Culture in the New Era. The Norwegian Sami Experience.* Davvi girji, Karasjok.

Haetta, Odd Mattis 1993: *The Sami: indigenous people of the Arctic.* Davvi girji, Karasjok.

Hajdú Zoltán 2002: Észak-Európa politikai földrajza. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.), *Európa politikai földrajza.* Alexandra Kiadó, Pécs. 51–73.

- Lehtola, Veli-Pekka 1998: *Saamelaiset: Historia, yhteiskunta ja taide*. Kustannus Puntsi, Jyväskylä.
- Minde, Henri 1995: The Post-War Sami Society in Norwegian Historiography. In: Tägil, Sven (szerk.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*. Hurst & Company, London.
- Minde, Henri 2003: The Challenge of Indigenism: A struggle for Sami Land Rights and Self Government in Norway 1960–1990. In: Jentof, Svein–Minde, Henry–Nilsen, Ragnar (szerk.), *Indigenous People. Resource Management and Global Right*. Eburon Delft, Delft. 75–107.
- Scheinin, Martin 2000: The Right to Enjoy a Distinct Culture: Indigenous and Competing Uses of Land. In: Orlin, Theodore S.–Rosas, Allan–Scheinin, Martin (szerk.), *The Jurisprudence of Human Rights Law: A Comparative Interpretive Approach*. Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, Turku. 159–222.
- Stokke, Olav Schram–Tunander, Ola 1994: *The Barents Region. Cooperation in Arctic Europe*. SAGE Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi.

A kötet szerzői

Balicza Klára 2003 nyarán végezte el a finn szakot az ELTE-n. Jelenleg ugyanott a Finnugor Tanszék doktori programjának hallgatója.

Beczner Barbara 2004-ben végezte el a finn szakot az ELTE-n. Jelenleg ugyanott a Finnugor Tanszék doktori programjának hallgatója.

Farkas Judit 2002-ben végezte el a Pécsi Tudományegyetem magyar szakát. Finnül a finnugor specializáció keretében tanult. Jelenleg a PTE alkalmazott nyelvészeti doktori programjának hallgatója és a Nyelvtudományi Tanszék óradója.

Fejős Edina 2004-ben végezte el a finn szakot az ELTE-n. Jelenleg ugyanott a magyar nyelv tudományi doktori program hallgatója, ill. könyvtáros az MTA könyvtárában.

Friedmann Eszter 2004-ben végezte el a finn szakot az ELTE-n. Jelenleg végzős orosz szakos hallgató ugyanott.

Havas Ferenc az ELTE docense és 2002 óta a Finnugor Tanszék vezetője.

Keserű Éva 2003 nyarán végezte el a finn, egy évvel később pedig a magyar szakot a Debreceni Tudományegyetemen.

Kovács Eszter 2003 nyaráig folytatta finn és német szakos tanulmányait az ELTE-n, utána német nyelvtanárként dolgozott. Jelenleg finnől szakdolgozik.

Kubinyi Kata az ELTE Finnugor Tanszékének adjunktusa.

Yrjö Lauranto 2000–2004 közt a finn nyelv és kultúra vendégprofesszora volt az ELTE Finnugor Tanszékén. Jelenleg a Tamperei Egyetem Nyelv- és Fordítástudományi Tanszékének oktatója.

Nagy Vince Róbert 2003 nyarán végzett a Debreceni Tudományegyetem történelem–finn szakán. Jelenleg a DTE történelmi doktori programjának hallgatója.

Panka Erzsébet 2004-ben végezte el a finn szakot az ELTE-n. Jelenleg végzős ugyanott a magyar és a magyar mint idegen nyelv szakon.

Sági Edit 2003-ban végezte el a Pécsi Tudományegyetem földrajz szakát. Jelenleg néprajz és kulturális antropológia szakot végez ugyanott, egyben a PTE földrajzi doktori programjának hallgatója. Finnül a finnugor specializáció keretében tanult.

Kirjan tekijät

Klára Balicza on suorittanut suomenopintonsa Budapestin yliopistossa kesällä 2003. Tällä hetkellä hän on Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksen tohtorikoulun opiskelija.

Barbara Beczner on suorittanut suomenopintonsa Budapestin yliopistossa 2004. Tällä hetkellä hän on Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksen tohtorikoulun opiskelija.

Judit Farkas suoritti loppututkintonsa unkarin kielestä 2002 Pécsin yliopistossa. Pääaineensa ohella hän on opiskellut myös suomen kieltä ja fennougristiikkaa. Tällä hetkellä hän on saman yliopiston jatko-opiskelija soveltavan kielitieteen tohtorikoulussa sekä tuntiopettaja lingvistiikan laitoksessa.

Edina Fejős on suorittanut suomenopintonsa Budapestin yliopistossa 2004. Tällä hetkellä hän työskentelee tiedeakatemian kirjastossa ja on Budapestin yliopiston jatko-opiskelija unkarin kielen tohtorikoulussa.

Eszter Friedmann on suorittanut suomenopintonsa Budapestin yliopistossa 2004. Tällä hetkellä hän suorittaa siellä venäjän kielen ja kirjallisuuden lopputenttejään.

Ferenc Havas on ollut Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksen professori ja esimies vuodesta 2002.

Éva Keserű on suorittanut suomenopintonsa Debrecenin yliopistossa kesällä 2003 ja unkarinopintonsa vuotta myöhemmin.

Eszter Kovács opiskeli suomea ja saksaa Budapestin yliopistossa kesään 2003 saakka. Hän toimi saksanopettajana ja valmistaa nykyään lopputyötään suomen kielestä.

Kata Kubínyi on Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksen lehtori.

Yrjö Lauranto toimi Suomen kielen ja kulttuurin vierailevana professorina Budapestin yliopiston fennougristiikan laitoksessa v. 2000–2004 ja on nykyään Tampereen yliopiston suomen kielen lehtori kieli- ja käännöstieteiden laitoksessa.

Vince Róbert Nagy on suorittanut suomenopintonsa Debrecenin yliopistossa kesällä 2003. Tällä hetkellä hän on historian jatko-opiskelija saman yliopiston tohtorikoulussa.

Erzsébet Panka on suorittanut suomenopintonsa Budapestin yliopistossa 2004. Tällä hetkellä hän valmistaa lopputyötään unkarin kielestä sekä unkarista vieraana kielenä.

Edit Sági suoritti loppututkinnon maantieteestä Pécsin yliopistossa 2003. Tällä hetkellä hän opiskelee siellä kansatiedettä ja kulttuuriantropologiaa ja on samalla maantieteen tohtorikoulun jatko-opiskelija. Pääaineidensa ohella hän on opiskellut myös suomen kieltä ja fennougristiikkaa.

